KNAPP ÉVA

Ágoston Péter *Mennyei követek* (1681) fordításának kiadástörténeti utóéletéhez, 1845–1911*

Martin von Cochem kapucinus szerzetes, a 17. századi délnémet elbeszélő egyházi próza és imádságirodalom jeles művelője munkáinak magyarországi kiadás- és befogadás-történetét kutatva figyeltem fel a szerző *Preces Gertrudianae* című műve Ágoston Péter (1618–1689) jezsuita által készített, először 1681-ben megjelent magyar fordításának korábban nem regisztrált 19–20. századi kiadássorozatára. A fordítás először *Mennyei követek*, majd *Len kötelecske* és *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* címeken látott napvilágot, végül 1845–1911 között *Jó illatú kis rózsáskert* címen, és ennek változatain huszonegy kiadásban került ki a sajtó alól. Azaz a *Jó illatú kis rózsáskert* egy, a 19. század első felétől számos kiadásban megjelent, valójában azonban 17. századi áhítati munka. Az új címadást minden valószínűség szerint egy 1703-tól ugyancsak számos kiadást megért, hasonló című másik imádságoskönyv, a Sigray Erzsébet Róza által fordított *Jó illatú rózsáskert* kelendősége ösztönözte. A címek nagyfokú hasonlósága, valamint a 17. század óta elsősorban a német áhítatirodalomból jól ismert „kis-", „közép-" és „nagy-" jelzők címbeli használata[1] azt sugallja, hogy a *Jó illatú kis rózsáskert* című összeállítás valamiféle tartalmi kapcsolatban áll a *Jó illatú rózsáskert* című gyűjteménnyel. A valóságban azonban a címen kívül a két munkának nincs köze egymáshoz.

A hosszú időn át keresett *Jó illatú rózsáskert* eladhatósága és a címbeli virágszimbolika mély beágyazottsága a vallási gondolkodásba, a 19. század közepétől arra ösztönözte az imádságoskönyvek összeállítóit, a nyomdákat és a kiadókat, hogy kihasználva a jól bevált cím reklámértékét, újabb, a *Jó illatú rózsáskert*től tartalmilag eltérő, de ahhoz közel álló című imádságoskönyveket jelentessenek

---

* A tanulmány előzménye: Knapp Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, Első rész, Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014; vö. Uő, *„Ex mellifluis verbis" Martin von Cochem (Linius, 1634–1712) imádságoskönyve magyarul (1681) = Prózai kegyességi műfajok a kora újkorban* (Prédikáció, meditáció és imádság), Studia Litteraria 52(2013), 3–4, 341–362 (megjelent 2014. szeptember).

[1] Például Martin von Cochem, *der grosse Baum-Garten* [„,], Franckfurt am Mayn, J. M. Bencard, 1687; Uő, *Der Mittlere Baum-Garten* […], Franckfurt am Mayn, J. M. Bencard, 1691; Uő, *Das kleine Baumgärtlein* […], Franckfurt am Mayn, 1687. Vö., Roth, Konradin, *P. Martin von Cochem 1634–1712*, Versuch einer Bibliographie, Koblenz-Ehernebreitstein, 1980.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.133

meg. Ilyen volt például a *Lelki zöld-koszoru* (Pest, Bucsánszky Alajos, 1855), melynek alcímében a kertekben nyíló jó illatú rózsák helyett a „jó illatu virágokkal teljes zöldelö kertekből" kifejezés olvasható. Tárkányi Béla *Uj Rózsáskert* címen, „imádságos és énekes könyv kathol. hivek használatára" alcímmel állított össze egy, a *Jó illatú rózsáskert*től különböző tartalmú imádságoskönyvet (Pest, 1865). *Kis Rózsáskert* címmel, kis nyolcadrét formátumban Nagykanizsán Wajdits József nyomdájában két kiadást (1865, 1871) ért meg egy újabb gyűjtemény, melynek tartalma szintén eltér a Sigray-féle összeállítástól. Munkay János *Jó illatú kis Rózsakert* (Budapest – New York, Steinbrenner Ker. János, [1890?]) és *Ájtatossági virágokkal felszerelt új rózsakert* (Budapest – Winterberg, Steinbrenner J., [1899?]) című, „imakönyv keresztény katholikusok részére" alcímű áhítati munkájának sincs köze tartalmilag a *Jó illatú rózsáskert*hez. A cím további változata ismert Szécsi Ignác (1845–1923) kömlői parasztköltő egyik ponyvanyomtatványából, *Illatozó rózsás kis kert melyből minden édesség kel* (Budapest, Bartalits Imre ny., 1893) formában. Jelenlegi ismereteim szerint a felsorolt munkákhoz hasonlóan a különféle címvariánsokon 1845–1911 között megjelent további *Jó illatú kis rózsáskert* kiadások sem állnak kapcsolatban a Sigray Erzsébet Róza által németből fordított imádságokból szerkesztett, említett gyűjteménnyel.

Kutatási előzmények

A *Jó illatú kis rózsáskert* című munkával eddig önállóan senki nem foglalkozott. Bán Izabella két dolgozatot készített a *Jó illatú rózsáskert*ről, s egy harmadikban is megemlítette, anélkül azonban, hogy közelebb jutott volna a kiadvány eredetének vagy történetének kérdéseihez.[2] Kiadástörténeti munkájában néhány mondatot szentelt a *Jó illatú kis rózsáskert*eknek is.[3] Összemosva az általa felhasznált katalógus- és autopszia-adatokat, a jelenség szintjén maradva azt állítja, hogy az „1878-as, 1893-as és 1895-ös kiadások [ti. a *Jó illatú rózsáskert* kiadások] címébe a 'kis' jelző került bele: *Jó illatú kis rózsáskert*. Valójában már csak a cím emlékeztet az eredeti imakönyvre, már nem emelkedik ki a Jézus Szíve-ájtatosság, szerkezete és tartalma teljesen eltér az 1713-as kiadástól."[4] Ezekkel a mondatokkal Bán a *Jó illatú kis rózsáskert*et minden közelebbi vizsgálatot mellőzve egyszerűen belehelyezte a *Jó illatú rózsáskert* kiadástörténetébe. Mindössze három *Jó illatú kis rózsáskert* kiadásra lett figyelmes az Országos Széchényi Könyvtár

[2] Bán Izabella, *Állandóság és változás a Jó illatú rózsás kert című imakönyvben = Nyelv, irodalom, esztétikum*, szerk. Radvánszky Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2011, 36–50; Uő, *Jó illatú rózsás kert,* Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól = *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012, 23–32; Uő, *Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BogárJudit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013, 23–30, itt: 27–28.

[3] Bán 2012, i. m. (2. jegyzet).

[4] Bán 2012, i. m. (2. jegyzet) 32.

állományában,[5] s szerinte ezen a címen Bucsánszky Alajos jelentetett meg először nyomtatványt. *Jó illatú kis rózsáskert*et azonban nem Bucsánszky adta ki első ízben[6] „1878”-ban,[7] hanem Czéh Sándor Mosonmagyaróváron és Karsch Károly könyvkötő Pesten 1845-ben.[8] Téves állítás az is, mely szerint a hivatkozott „1878”-as, valójában 1882-ben megjelent kiadásban „már nem emelkedik ki a Jézus Szíve-ájtatosság, szerkezete és tartalma teljesen eltér az 1713-as kiadástól”. A kiadványok tartalmának ismeretében megállapítható, hogy nem lehet szó semmiféle „kiemelkedés”-ről, mivel a jelzett imádságot az 1882-es kiadás nem tartalmazza. Ami a szerkezet és a tartalom „teljes eltérését” illeti, a valóság az, hogy a *Jó illatú kis rózsáskert* című imádságoskönyvnek semmi köze nincs a Sigray által fordított és szerkesztett *Jó illatú rózsáskert*ekhez. A sajátos nyomdai-kiadói gondolkodás révén a *Jó illatú kis rózsáskert* kizárólag címében emlékeztet a Sigray-féle összeállításra. Tartalma – amint ezt a szerkezet- és szövegösszevetés bizonyítja – egészen más. A *Jó illatú kis rózsáskert* címen és ennek címvariánsaival megjelent kiadványok egy másik imádságoskönyv kiadástörténetéhez tartoznak.

Kiadások, címváltozatok, tartalom, szerkezet

Összeállítva a *Jó illatú kis rózsáskert* azonos, illetve közel azonos szerkezetű és tartalmú kiadásainak bibliográfiáját, 1845–1911 között eddig huszonegy kiadást vettem számba. A kiadások megjelenési év, nyomdahely és nyomda szerinti összesítése a következő:

Megjelenési idő	**Nyomdahely**	**Nyomda, könyvkötő**
1845	Mosonmagyaróvár	Czéh Sándor
1845	Pest	Karsch Károly könyvkötő
1847, 1853, 1856, 1863, 1864, 1868, 1876	Pest	Bucsánszky Alajos
1882, 1888, 1890, 1892, 1893, 1896, 1896, 1902, 1903, 1907, 1908, 1911	Budapest	Rózsa Kálmán és Neje

[5] Ismereteim szerint ezzel szemben az Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) tizenkét különböző kiadást őriz a *Jó illatú kis rózsáskert*ből.

[6] Bucsánszky először 1847-ben nyomtatott ezen a címen.

[7] A Bán által hivatkozott példányt nem Bucsánszky, hanem Rózsa Kálmán és neje adta ki. Az OSZK 321.222 jelzetű példánya az OSZK katalógusában tévesen 1878. évi kiadásként szerepel. Elkerülte a figyelmet, hogy az utolsó nyomtatott lap alján a következő olvasható: „Budapest, 1882 Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.) könyvnyomdája”. Mindössze a változó ünnepek táblája kezdődik 1878-tól. A Bán által említett másik, 1895-ös kiadás pedig valójában 1896-ban jelent meg. L. Knapp Éva, *A Jó illatú kis Rózsáskertek bibliográfiája (1845–1911),* kézirat, 2015.

[8] L. Knapp 2015, i. m. (7. jegyzet).

Eszerint Mosonmagyaróváron kívül az összes kiadás Pesten, illetve Budapesten jelent meg. 1847–1911 között *Jó illatú kis rózsáskert*et kizárólag Bucsánszky Alajos, majd veje, Rózsa Kálmán adott ki. A kiadvány négy címváltozata a következő: *Illatozó Kis Rózsás-Kert* (1845), *Kis rózsáskert* (1847, 1853), *Kis jó illatu Rózsáskert* (1856, 1863), *Jó illatu kis rózsáskert* (1864, 1868, 1876, 1882, 1888, 1890, 1892, 1893, 1896, 1896, 1903, 1907, 1908, 1911). A cím Bucsánszky révén 1864-től hosszú időre rögzült, ezen Rózsa Kálmán sem változtatott.

A ma ismert legkorábbi, Czéh Sándor nyomdájában megjelent 1845-ös kiadás a „most legújjabban kiadatott" formulával reklámozta magát a címlapon. Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy az összeállítás esetleg megjelenhetett ennél korábban is. Másrészt feltételezhető, hogy a „legújabb kiadás" megjegyzés ebben az esetben kizárólag a tartalomra vonatkozik, azaz ismét megjelent egy korábban más címen ismert szövegegyüttes. A feltételezést erősíti, hogy az 1845-ös kiadás tartalommutatója nem közli sem a kötetben megjelent részek, sem az imádságok címét, s e két lehetőség helyett egy harmadik megoldással él: több imádságot közös, a tartalomra utaló címen regisztrál, azaz valamilyen ok miatt elrejti a részek és az imádságok címét, a következő módon:[9]

Tartalom	**Részcím a kötetben**	**Szövegcím a kötetben**
Reggeli imádságok Estvéli Könyörgések	17–41. p. Első rész. Reggeli és Estvéli Könyörgések	Reggeli Imádságok Az édes Jézusnak Ajánlás Jézushoz óhajtás Egész napra rendelt jó szándék Istennel tett szövetség Nagyobb szövetség, melly minden héten megújjíttassék, szükséges Imádság a' Bold. Asszonyhoz Az Őrző Szent Angyalhoz Imádság Könyörgés Imádságok előtt Estvéli könyörgések Nagy erejü Hálaadás A' lélektől Számvétel Ajánlás a' Jézus' Szívéhez Szűz Máriához és a' Szentekhez Az Őrző Szent Angyalhoz Álom előtt

[9] Példaként a kötet nyolc részéből az első rész szöveganyagát foglaltam táblázatba.

Az összesen nyolc, imádságokat tartalmazó rész után újabb részcím nélkül, bővítésként, miseénekek és egyéb énekek találhatók. A kötet szerkezete és tartalma lényegében azonos a *Mennyei követek*, illetve *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* címeken ismert 17. századi összeállítás szerkezetével és tartalmával.[10]

Vajon mi ösztönözte Czéh Sándort arra, hogy egy korábban általa is kiadott[11] sikerkönyv-címből vett új címen jelentessen meg egy másik, ugyancsak közismert, számos kiadást megért gyűjteményt?[12] Kevéssé valószínű, hogy pusztán tévedésről van szó. Czéh Sándor (1813–1883) – mielőtt önálló nyomdai vállalkozásba kezdett 1836-ban – 1825 és 1835 között sajátította el a szakmát Győrben a Streibig Nyomdában, Pozsonyban Weber Lajosnál, Székesfehérváron és Veszprémben a Számmer Nyomdában, valamint Pozsonyban Belnaynál. E nyomdák közül 1836 előtt Streibig és Számmer adott ki *Jó illatú rózsáskert*et (1829, 1831, 1834), azaz Czéh ismerhette ezt a kiadványt. Míg azonban 1825–1845 között a *Jó illatú rózsáskert*ből huszonhat kiadás jelent meg,[13] a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyvé*ből – a pótlásokkal együtt[14] – tizenhat kiadás látott napvilágot. Nyilvánvaló lehetett számára, hogy melyik címen tud jobban eladni egy imádságoskönyvet.

Ugyanakkor ismeretes, hogy mindkét áhítati munka ugyanabban az évben több kiadónál is megjelent. Így például 1838-ban a *Jó illatú rózsáskert*et Budán Gyurián és Bagó, Komáromban Weinmüller, Veszprémben Jesztany adta ki, a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyvé*t Kassán Ellinger, Győrben Streibig, Pesten Trattner és Vácon Plöszl (Plessel) jelentette meg. 1841-ben Czéh Sándor három kiadásban – valójában három különböző címlappal – jelentette meg a *Jó illatú rózsáskert*et[15], s az összesen négy 1841. évi *Jó illatú rózsáskert* kiadással csak egyetlen *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* kiadást (Vác, Plöszl) lehet szembe állítani. Mindebből arra következtethetünk, hogy Czéh Sándor pontosan felismerte, mennyire vonzó cím a *Jó illatú rózsáskert*. Ez a felismerés ösztönözhette arra, hogy néhány évvel később, 1845-ben a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyvé*t is egy ebből a címből kialakított új címen, *Illatozó Kis Ró-*

---

[10] Knapp Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, Első rész, Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014.

[11] 1841-ben három, egymástól eltérő címlappal, két különböző címen (*Illatozó Rózsás-Kert*; *Jó illatu Rózsáskert*) jelentette meg a *Jó illatú rózsáskert*et.

[12] 1845 előtt ezen a címen a pótlásokkal együtt jelenleg huszonhét kiadása ismert. Vö. Knapp 2014, i. m. (10. jegyzet); Knapp Éva, *Pótlások és kiegészítések* (Martin von Cochem Magyarországon, első rész, Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve bibliográfiai részéhez), kézirat, 2015.

[13] L. Knapp Éva, *Sigray Erzsébet Róza Jó illatú rózsáskertjének bibliográfiája (1703–1913)*, kézirat, 2015.

[14] Knapp 2014, 2015, i. m. (12. jegyzet).

[15] Egy további kiadás ugyanebben az évben Szegeden a Grünn nyomdában jelent meg.

*zsás-Kert*ként nyomtassa ki. Ezt a megoldást alkalmazta a könyvkötőként ettől az évtől Pesten vállalkozó Karsch Károly is. Az „ötletet” később egyedül Bucsánszky Alajos kamatoztatta, aki *Kis rózsáskert* (1847, 1853), *Kis jó illatu Rózsáskert* (1856, 1863) és *Jó illatu kis rózsáskert* (1864, 1868, 1876) címváltozatokon jelentette meg *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyvé*t. 1882–1911 között őt követte utóda, Rózsa Kálmán, a *Jó illatu kis rózsáskert* további kiadásaival. Nem zárható ki az sem, hogy a címadásban közrejátszott Czéh Sándor, Karsch Károly és Bucsánszky Alajos ismerete a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve Mennyei követek* című korábbi (1681, 1727, 1767) megjelenéséről, és tudhattak az ebből készült szemelvényes kiadásokról is (*Len kötelecske*, 1720–1768).

A kiadástörténet további sajátossága, hogy 1845–1876 között párhuzamosan jelent meg Martin von Cochem *Preces Gertrudianae*jának Ágoston Péter-féle fordítása *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* és *Jó illatu kis rózsáskert* címeken, illetve ez utóbbi 1864 előtt használt variánsain. E párhuzamos kiadások a következők:

Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve	**Megjelenés éve**	**Jó illatu kis rózsáskert**
	1845	Mosonmagyaróvár, Czéh Sándor
Vác, Plessel Leopold	1845	Pest, Karsch Károly
	1846	
Pest, Bucsánszky Alajos	**1847**	**Pest, Bucsánszky Alajos**
Pest, Bucsánszky Alajos	1848	
	1853	Pest, Bucsánszky Alajos
Komárom, Szigler testvérek	1854	
Pest, Bucsánszky Alajos	**1856**	**Pest, Bucsánszky Alajos**
Pest, Bucsánszky Alajos	1857	
Pest, Bucsánszky Alajos	1859	
Pest, Bucsánszky Alajos	1860	
Pest, Bucsánszky Alajos	1860	
Pest, Heckenast Gusztáv	1860	
	1863	Pest, Bucsánszky Alajos
Pest, Bucsánszky Alajos	[é. n.]	
	1864	Pest, Bucsánszky Alajos
Pest, Bucsánszky Alajos	[é. n.]	
	1868	Pest, Bucsánszky Alajos
Budapest, Bucsánszky Alajos	**1876**	**Budapest, Bucsánszky Alajos**

A táblázatból nyilvánvaló, hogy egyedül Bucsánszky Alajos volt folyamatosan érdekelt a mindkét címen történő párhuzamos megjelentetésben.

A kiadástörténet jelenleg ismert adatai tükrében szembetűnik három olyan év (1847, 1856, 1876), amikor Bucsánszky eltérő címeken jelentette meg ugyanazt az Ágoston Péter-féle szöveganyagot. Összevetve az 1847. és 1856. évi párhuzamos kiadásokat, megállapítottam, hogy mindkét évben ugyanaz a szedés jelent meg eltérő címeken. Mindkét évben a könyvtesttől eltérő minőségű papírra nyomtatott kétleveles előzék készült eltérő címekkel és címlapelőzékekkel, s a címlap után következő recto oldalakon – figyelmeztetve a címlapok helyes illesztésére – a „Kis Rózsáskert", illetve a „Gertrudis" felirat olvasható.

A szerkezeti sajátosságok közül a legszembetűnőbb az, hogy az Ágoston Péter által kialakított nyolcrészes szerkezet a részcímekkel együtt érintetlen maradt:

Mennyei követek, 1681	**Rész**	**Illatozó kis rózsáskert, 1845**
Reggeli, és estvéli könyörgések	I.	Reggeli és Estvéli Könyörgések
A Szent Mise áldozattyárol	II.	A' Szent Mise áldozatjárol
A meg-foghatatlan Szent Háromságrol	III.	A' megfoghatatlan Szent Háromságrol
Christus Urunkhoz Könyörgések	IV.	Krisztus Urunkhoz Könyörgések
Boldogságos szüz Mariahoz	V.	Bóldogságos Szűz Máriához
Bünökböl ki térö, és Angyali	VI.	Bűnökből kitérő és angyali
kenyérrel élö emberek könyörgési		kenyérrel élő embereknek könyörgései
Az Isten szenteiröl	VII.	Az Isten' szenteiről
Sok féle szükségokbéli könyörgések	VIII.	Sokféle Szükségbéli könyörgések

Bucsánszkynál ez a nyolcrészes szerkezet 1856-tól tíz részessé alakult át a „bold. szűz Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó imádságok" és a „szent keresztutjárás" betoldásával (9. rész: keresztútjárás; 10. rész: a mise részeihez tartozó énekek). 1868 után a mindkét címen megjelent kiadásokban – ugyancsak Bucsánszky révén – visszaállt a nyolcrészes szerkezet: a szeplőtelen fogantatással kapcsolatos imádságok integrálódtak az ötödik részbe, míg a „szent keresztutjárás" a nyolcadik részben kapott helyet. A jelenleg ismert utolsó, 1911. évi kiadás is nyolcrészes, s a részek címe megegyezik az 1681-es *Mennyei követek* kiadás részcímeivel.

A tartalmi összevetésre két szöveget választottam ki:

Mennyei követek, **1681, IV. r. 130. p.**	**Illatozó kis rózsáskert, 1845, IV. r. 134–135. p**
Christus Urunk szenvedésiröl könyörgések. […] II. Oh! Jesus emlékezzél meg az te erötlenségedröl faidalmidrol, mikor az keresztre fel emeltettél szenvedtél, fejed tetijg nem lévén benned épség: Mind az által Szent Atyádnak könyörögtél, mondván bocsáss meg nékik, mert nem tudgyák mit mivelnek. Ezért az te szeretetért enged meg, hogy büneimért eleget tegyek, és bocsánatott nyerjek.	. Krisztus Urunk szenvedésiről könyörgések. […] 2. Óh Jézus! emlékezzél meg a' te erőtlenségedről, fájdalmidról, mikor a' keresztre felemeltettél, szenvedtél, fejed tetejéig nem lévén benned épség. Mindazonáltal, Sz. Atyádnak könyörögtél, mondván: Bocsásd meg nékiek, mert nem tudják mit mívelnek. Azért a' szeretetért engedd meg, hogy bűneimért eleget tegyek, és bocsánatot nyerjek.

A két imádság szövege teljesen azonos, egyedül az eltérő helyesírási sajátosságok különítik el egymástól a 164 év különbséggel megjelent két változatot. A második példában kibővítettem az összevetést a *Jó illatú kis rózsáskert* általam ismert utolsó kiadásában megjelent imádság szövegével:

Mennyei követek, **1681, V. r. 191–3. p.**	**Illatozó kis rózsáskert, 1845, V. r. 165–169. p.**	**Jó illatú Kis Rózsáskert, 1911, V. r. 166–171. p.**
Boldog aszony öt epesége vagy Faidalmok öt törei. *Mellyek boldog Aszony szivit, Urunk szenvedésekor által verték.* […] V. Bánatnak keserü homályába borult szüz Maria; jutatom eszedbe, annak az te fajdalmodnak törit melly szivedet által járta, midön szent Fiadnak holt testit az keresztfárol, le tötték, és te ölödbe vötted szemeid könyhullatásival meg öntözted:	Bóldog asszony öt epedtsége, vagy fájdalmok öt tőrei, mellyek Bóldog Asszony' szívet, Urunk szenvedésekor általverték. […] 5. Bánatnak keserű homályába borúlt Szűz Mária, juttatom eszedbe, annak a' te fájdalmadnak tőrét, melly szívedet átaljárta, midőn Szent Fijadnak hólt testét a' keresztfáról, levették, és te öledben vetted, szemeid' könnyhullatásival megöntözted.	Boldogasszony öt epedtsége, vagy fájdalminak öt tőrei, melyek a Boldogasszony szívét, Urunkszenvedésekor általverték. […] V. Bánatnak keserü homályába borult szűz Mária! Juttatom eszedbe annak a te fájdalmadnak tőrét mely szívedet általjárta, midőn szent Fiadnak holttestét a keresztfáról, levették, és te öledbe vetted, szemeid könyhullatásival megöntözted.

Oh! melly keserves kint szenvedett akkor a' szived, mikor apolgattad tövis koronával liggatot feit, lágyan tapogattad dárdával meg furt oldalátt, kezein lábain kegyetlen szegek sebeit szemlélted. Oh! szomoru Anya, hányszor szent Fiadnak, romlott orcsáját meg csokoltad: hanyszor szivedböl forro könyhullásiddal testit meg mosogattad, hány keserves jajgatással halálát meg sirattad. Oh! faidalmas Anya mind ezekért a' te keserves szived ohaitásiért; kérlek vigaztald meg lelkemet, midön testemtöl el válik; vedd szent karjaidra, és vidd az örök dicsöségbe. Amen.	Óh melly keserves kínt szenvedett akkor a' te szíved, mikor ápolgattad tövis koronával meglyukgattatott fejét, gyengén tapogattad dárdával megfúrt óldalát, kezein, lábain, a' kegyetlen szegek' sebeit szemlélted. Oh szomorú Anya! hányszor Szent Fijadnak, romlott orczáját megcsókoltad? Hanyszor szívedből forró könyhullatásiddal testét megmosogattad? hány keserves jajgatással megsirattad. Óh fájdalmas Anya! mind ezekért a' te keserves szívednek az ő sok sűrü óhajtásiért kérlek szívemből tégedet vigasztald meg szívemet lelkemet, midőn lelkem az én testemtől elválik vedd sz. karjaidra, és vidd az örök dicsőségbe. Amen.	Oh mely keserves kínt szenvedett akkor a te szíved, mikor ápolgattad, töviskoronával meglyukgattatott fejét gyengén tapogattad, dárdával megfúrt oldalát, kezein, lábain a kegyetlen szegek sebeit szemlélted. – Oh szomoru Anya! hányszor szent Fiadnak romlott orczáját megcsókoltad! hányszor szivedből forró könyhullatásiddal testét megmosogattad! hány keserves jajgatással megsirattad! Amen.

Az összevetés szerint Ágoston Péter latinból fordított 17. századi gyűjteménye lényegében szó szerint megegyező, változatlan formában látott nyomdafestéket 230 évvel később, 1911-ben is.

Martin von Cochem egyik megjegyzése szerint a *Preces Gertrudianae* legfontosabb része, „quinta essentiá"-ja a *Testamentum animae* („istenes lélek testamentomja").[16] A két részes áhítatban a hosszabb szövegű testamentumot annak lezárása, „bepecsételése" követi. A világi végrendeletek mintájára jogbiztosító formulákat használó szöveg az imádkozó testéről, lelkéről és lelki javairól rendelkezik. A testamentum szimbolikus pecsétje Jézus sebei, a mennyei „Camera" fő kancelláriusa Szent János evangélista, assessorai Szűz Mária és a rendelkező szent patrónusai, az őrzés helye a Szentháromság „tárháza," s nem hiányzik a közismert aláírási formula sem: „Ita testor, … Indignus Dei famulus … Manu propria" („Igy vallom, bizonyi-

[16] Vö. Knapp 2014, i. m. (10. jegyzet) 47–48.

tom, én Istennek méltatlan szolgája. Kezem irásával"). Ez az archaikus szemléletet tükröző áhítati szöveg 1864-től kimaradt a *Jó illatu kis rózsáskert*ből, s a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* sem tartalmazza[17] – valószínűleg a megváltozott vallási közízlés miatt. A gyűjtemény egy másik jellegzetes imádsága, a „gyöngykorona" (corolla gemmea, azaz egy Jézushoz címzett „rózsafüzér") azonban változatlanul része maradt az imádságoskönyvnek egészen 1911-ig.[18]

A Jó illatú kis rózsáskert *kiadások beillesztése a korábbi, eltérő című kiadások sorozatába*

A Martin von Cochem *Preces Gertrudianae*-ja és Ágoston Péter munkássága ismeretében korábban megrajzolt stemmát[19] az újabb kutatási eredmények nyomán tovább bővítettem és pontosítottam a következő formában:

Martin von Cochem, *Preces Gertrudianae, (1666–1680, egyik latin nyelvű kiadás)*
↓
[Martin von Cochem] – Ágoston Péter (ford.), *Mennyei követek, Nagyszombat, 1681*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1720 (szemelvényes kiadás)*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1723 (szemelvényes kiadás)*
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], ↓
Mennyei követek, Kassa, 1727 ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1736 (szemelvényes kiadás)*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Győr, 1737 (szemelvényes kiadás)*
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], ↓
Az két atyafi szent szüzek, Buda, 1737 ↓
↓ *Len kötelecske, Győr, 1746 (szemelvényes kiadás)*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Győr, [1749] (szemelvényes kiadás)*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1768 (szemelvényes kiadás)*
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)],
Az két atyafi szüzek, Pozsony, 1774
↓
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)],
Az két atyafi szent szüzek, [további kiadások: 1778–1876]
↓

[17] Vö. Knapp 2014, i. m. (10. jegyzet) 47–51.
[18] Az 1911. évi kiadásban a 99. oldalon kezdődik.
[19] Knapp 2014, i. m. (10. jegyzet) 31.

[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)],
Illatozó Kis Ró'sás-Kert, Mosonmagyaróvár, Pest, 1845
↓
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)],
Kis rózsáskert, Pest, 1847, 1853
↓
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)],
Kis jó illatu Rózsáskert, Pest, 1856, 1863
↓
[Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)],
Jó illatu kis rózsáskert, Pest, 1864; Budapest, [további kiadások: 1868–1911]

A kibővített stemmából látható, hogy 1845-ben – megváltozott címen – elkezdődött a *Mennyei követek* (1681) újabb, teljes szövegű utóélete. Az 1845–1876 között eltérő címeken megjelent párhuzamos kiadások után 1882–1911 között jelenleg tizenkét újabb kiadás ismert *Jó illatú kis rózsáskert* címen.

Illusztrációk

Megvizsgálva a *Jó illatú kis rózsáskert*ek egész oldalas illusztrációit, megállapítható, hogy ehhez az imádságoskönyvhöz nem készült előre megtervezett képsorozat. Egyetlen olyan kiadás sem ismert, melynek címében említés lenne a kötethez tartozó képekről, ugyanakkor a szövegbővítésekre folyamatosan felhívták a figyelmet.[20]

Honnan származnak a kiadásokban található képek? Két forrásvidék lehetséges. Az egyik a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyvé*ben megjelent illusztrációk. Amikor azonban megvizsgáltam ennek a gyűjteménynek a képanyagát, szembetűnt, hogy 1845, a párhuzamos kiadássorozat megindulása előtt az utolsó olyan kiadás, melynek címe felhívja a figyelmet a képekre, 1789-ben jelent meg,[21] s az illusztrált kiadásokban csak a címlapelőzékek Gertrúd- és Mechtild-ábrázolásai tekinthetők kiadás-specifikusnak. A másik forrásvidék a címhez ösztönzést jelentő *Jó illatú rózsáskert*-kiadások illusztrációsorozata lehet. Itt a címekben ugyan általában fellelhető az utalás a képekre, a kiadások egy részében azonban nincs illusztráció,[22] azaz innen sem kerülhettek át egész oldalas ábrázolások a *Jó illatú kis rózsáskert*ekbe.

Az egész oldalas illusztráció-sorozatok megjelenése nem az előzmény-kiadá-

[20] 1856: „A bold. szűz Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó imádságokkal és a szent keresztutjárás módjával megbővittetett."

[21] Knapp 2014, i. m. (10. jegyzet) 83, nr. 14.

[22] 1843: „szép Képmetszéssel" – a kiadásban nincs kép. 1841: „Képekkel megbővítve kiadatott" – a kiadásban nincs kép. 1841: „Képekkel újjítva" – két fametszetes ábrával.

sokkal, hanem Bucsánszky Alajos tevékenységével áll kapcsolatban. Az eltérő című, de azonos tartalmú 1847-es kiadásokat – az eltérő címlapelőzékek és egy belső illusztráció kivételével – ugyanazok az egész oldalas ábrázolások díszítik. A kivétel az első illusztráció (1_{8v}): a *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyvé*be erre a helyre egy imádkozó apáca, a *Kis rózsáskert*be Mária Magdolna képe került. 1856-ban ez a különbség is eltűnt, s a címlapelőzék kivételével az egész oldalas illusztrációk mind megegyeznek a két eltérő című kiadásban. Bucsánszky minden valószínűség szerint úgy adott „önálló arculatot" az általa megjelentetett kiadásoknak, hogy a nyomdakészletéből kiválasztott, a szöveghez többé-kevésbé illeszkedő képeket belekomponálta az összeállításba. Az illusztrációk nem minden esetben kapcsolódnak a kötet részeinek kezdetéhez; elsősorban a szentekhez szóló imádságokhoz illeszkednek, s nem oszlanak el egyenletesen a szövegben.[23]

A Bucsánszky-féle címlapelőzékek elsősorban a megcélzott katolikus vásárlók kép-igényét és ízlésvilágát igyekeztek követni. Így például az 1847., 1853. és 1856. évi kiadások címlapelőzékén Mária immaculata ábrázolások láthatók, melyek a Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló egyházi tanítással és a IX. Piusz pápa által 1854. december 8-án kihirdetett dogmával kapcsolatosak. 1863-tól a földgömbön álló, kígyón taposó Szűz Mária, mint a rózsafüzér királynője jelenik meg a címlapelőzékeken.[24] Ezt a megoldást Rózsa Kálmán is átvette és folytatta, majd az 1896-tól megjelent kiadások nagyobb részét több színnyomású címlapelőzékkel és címlappal látta el. Ezeken a címlapelőzéken rózsafüzéres Szűz Mária-, a címlapokon rózsakoszorúba foglalt Mária immaculata-ábrázolás kapott helyet.

KNAPP, ÉVA

Les éditions tardives (1845–1911) de la traduction des *Envoyés divins* préparée par Péter Ágoston (1681)

L'auteur étudie la série, encore jamais constituée, des éditions parues aux XIXe et XXe siècles de la traduction préparée par le jésuite Péter Ágoston (1618–1689) de l'ouvrage *Presces Gertrudianae* du capucin Martin von Cochem. Le texte avait d'abord vu le jour sous le titre d'*Envoyés divins*, puis de *Cordelette en laine* ou de *Livre de prières des deux soeurs vierges Gertrudis et Mechtildis.* Dans les vingt et une éditions sorties entre 1845 et 1911, il a pris son titre définitif de *Roseraie aromatique*. Il s'agit d'un ouvrage de dévotion composé au XVIIe siècle et republié à maintes reprises au XIXe siècle. L'histoire des éditions de ce livre de prières nous paraît inséparable de celle, bien longue

[23] Knapp 2014, i. m. (10. jegyzet) 100–111, nr. 31–42; Knapp 2015, i. m. (7. jegyzet).

[24] Itt két képtípus – Szűz Mária a rózsafüzér királynője és a Mária immaculata kontaminálódott. Ugyanez az ikonográfiája figyelhető meg a Bucsánszky-féle *Jó illatú rózsáskert*-kiadások jelentős részében, azzal a különbséggel, hogy Szűz Mária ezeken nem a földgömbön, hanem a holdsarlón áll. Vö. például, Pest, 1867, 1868.

et peu étudiée, de la réception en Hongrie des *Preces Gertrudiane* (1673) de Martin von Cochem. Les éditions parues sous ce titre au XIXe siècle ont conservé, sans modifications d'importance, la structure et le contenu remontant à la collection de Martin von Cochem et transmis par Péter Ágoston (1681). La présentation d'un contenu inchangé dans un nouveau format est un procédé souvent utilisé par les éditeurs du XIXe siècle, qui, motivés par des considérations pécuniaires, n'ont jamais hésité à tromper les lecteurs en donnant des titres falsifiés aux ouvrages de piété.

Keywords: History of Civilisation, Hungary, 19th Century; Book History; Translations; Prayer Books

RÓZSA MÁRIA

Átvételek, kapcsolódások, közös munkatársak reformkori pesti és bécsi szépirodalmi lapokban

Szemző Piroska[1] és Osztern Rózsa[2] munkáiból közismert, hogy a pesti német nyelvű lapok mit vettek át bécsi lapokból egészen a 18. század végétől, valamint, hogy a reformkorban kik dolgoztak a pesti lapok számára. Most annak a kérdésnek szeretnék utánajárni, a reformkor bécsi szépirodalmi lapjai átvettek-e valamit pesti német nyelvű laptársaiktól, továbbá, hogy a figyelem kölcsönös volt-e, s hogy kik voltak ezeknek az orgánumoknak azon munkatársai, akik szinte egyidejűleg publikáltak Pesten és Bécsben is.[3]

Időben az első bécsi lap a lovasberényi születésű, de német nyelven publikáló, szatirikus író Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858) *Der Humorist*ja, melynek alcíme „Eine Zeitschrift für Scherz und Ernst, Kunst, Theater, Geselligkeit und Sitte" volt (1837–1862). Saphir bár főleg Bécsben élt, de soha nem vesztette el kapcsolatát a magyarországi német nyelvű lapokkal, írásokat küldött a *Spiegel,* a *Pannonia*, az *Ungar* és a *Pesther Tageblatt* számára, emellett előadásokat tartott többek között Pozsonyban és Pesten is.

A magyarországi német sajtó sokat foglalkozott egyébként vitatott személyével, főleg dicsőítették – írja Osztern. Zerffi Gusztáv azonban igen helyesen jelölte ki helyét, és különválasztotta őt Heinétől és Börnétől, amikor azt írta humoráról, hogy Saphir csak „witzig um des Witzes willen", vagyis humora felületes.[4] Saphir sokat publikált, jól is keresett, de pazarló életmódot folytatott, s ezért folytonosan anyagi gondjai voltak. Élete során végig hű maradt a Habsburg-házhoz, Metternichtől sokszor kapott anyagi támogatást.[5] Az 1848-as bécsi forradalom alatt az írószövetség élére is megválasztották, de erről hamar lemondott, később

---

[1] Szemző Piroska, *Német írók és pesti kiadóik a XIX. században (1812–1878),* Bp., Pfeifer Ferdinand, 1931 (Német philologiai dolgozatok).

[2] Osztern Rózsa, *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig,* Bp., Pfeifer Ferdinand, 1930 (Német philologiai dolgozatok).

[3] Lásd erről bővebben: Rózsa, Maria, *Wiener und Pester Blätter des Vormärz und ihre Rolle an der Kulturvermittlung, Kontakte, Parallelen, Literaturvermittlung, Redakteure und Mitarbeiter,* Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2013, 278 (Studien zur Literaturwissenschaft, 6).

[4] Osztern 1930, i. m. 24.

[5] Lásd ehhez: Swoboda, Helmut, *„Der Humorist": Ein Beitrag zur österreichischen Pressegeschichte, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades,* Wien, 1948, 6.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.146

sok támadás érte, reakciósnak tartották és szemére vetették 1848 előtti kedvezményezett helyzetét. 1848 után népszerűsége egyre csökkent.[6] Ugyanakkor életműve egészét tekintve Osztern megállapítja, hogy bizonyos jótékony hatást is gyakorolt az újságírásra; új, szellemes stílust vitt bele.

A *Humorist* magyar vonatkozású anyagát átnézve az első közlemény *Magyarische Volkslieder* címen jelent meg és Kisfaludy Károly néhány versének Zerffi Gusztáv Ignác (1820–1892) által készített fordítását tartalmazta. A versciklus címe magyarul *Népdalok* volt, a fordítás első részében a *Messze fénylik a Balaton*, *Hej ti fényes csillagok, Piros leány! barna leány!* és a *Legény szökött kertembe* című versek, a másodikban az *Én is voltam szegény legény*, a *Minap a kertben jártam* és a *Mély a Duna közepén* című versek kerültek közlésre.[7]

Messze fénylik a Balaton,	Weithin glänzt der Plattensee,
És engemet partjához von:	Und mich zieht's in seine Näh':
Immár tudom, miért fénylett,	Weiß, woher der Glutenschein,
Mert szép Rózsám bele nézett.	Sieht' lieb Röschen doch hinein!
Hej szép Rózsám! tekints rám is!	Ach mein Röschen! Sieh mich an,
Hadd derüljön bús szivem is:	Ruhig wird mein Herze dann:
Olyan az mint a Balaton,	Denn es braus't seit Langem schon,
Ha felette szélvész vagyon	Wie ein Sturm der Balaton.

Megjegyzendő, hogy Kisfaludy e versciklusából a *Pesther Tageblatt* is közölte más versek fordítását Gustav Steinackertől. Tehát mindkét lap Kisfaludy népies verseire irányította figyelmét. Zerffinél a verscímek eltűnnek, nála csak számok választják el a verseket egymástól. A költemények népies hangzását Zerffinek sikerült visszaadnia, a Kisfaludy által gyakorta használt „rózsám" kifejezés „Röschen" fordítása is jónak minősíthető. Megőrizte a versek rímeit és ritmusát is. A budai születésű kétnyelvű Zerffi (tkp. Hirsch) munkatársa volt az 1848 előtti években a *Spiegel*nek és az *Ungar*nak. 1848-ban a forradalom híve lett, majd átvette az 1848. október 1-jén a mind tartalmában, mind formájában átalakított *Der Ungar* szerkesztőségét. A szabadságharc leverése után emigrációban élt kettős életet, melyről Frank Tibor tárt fel és közölt kutatásai alapján számos ismeretlen adatot.[8]

A *Honderű* alapján jelent meg Zerffi tollából a Nemzeti Színház új színpadfüggönyének bemutatása.[9] A természetet ábrázoló rész sokszínű, a figurák csoportjait azonban ő egyszerűbbnek, könnyebben érthetőnek szerette volna látni.

---

[6] Lásd még Saphirhoz: Robistek Márta, *Saphir Gottlieb Móric*. Bp., [Dunántúl Ny.] 1938.

[7] *Magyarische Volkslieder,* Nach C. Kisfaludy, von G. I. Zerffy = *Der Humorist,* Nr. 60, 11. März 1846, 248; Nr. 68, 20. März 1846, 278.

[8] Lásd ehhez: Frank Tibor, *Egy emigráns alakváltozásai, Zerffi Gusztáv pályaképe 1802–1892,* Bp., Akadémiai Kiadó, 1985.

[9] *Der neue Vordervorhang des Nationaltheaters zu Pesth = Der Humorist,* Nr. 171, 19. Juli 1847, 682–683.

Véleménye szerint az allegória túl vad és túl komplikált. Zerffi nyilvánvalóan a *Humorist* tudósítója lett, 1847 szeptemberében a Pesti Szalon kiállításáról is ő tudósított. Zerffinek valószínűleg jó kapcsolata volt Saphirhoz, mivel Zerffi feleségének, az egyébként énekesnő Josephine-nek, több versét is közölte a lap.

Szintén a *Honderű* alapján jelent meg a *Humorist*ban Eötvös József méltatása.[10] A *Honderű*ben kiemelték, hogy Eötvös regényíró és politikus egy személyben. Mindkét minőségében a humanitás és a hazaszeretet vezérli, és ezek olvadnak össze nála egységgé. Kiemelik két regényét, *A karthausi*t és *A falu jegyzőjé*t (amelyek közül az első ekkorra már megjelent Hermann Klein 1842-es fordításában németül is). Költői szelleme néha komor, a világot mintegy költői magaslatról nézi, és megszépítve, megnemesítve adja vissza. Ezért sokan álmodozó lelkesedését német tulajdonságnak tartják benne. *A falu jegyzőjé*ben modernitásunkat költői igazságként fogja fel, és a regényt az általa közvetített értékek és a benne szereplő alakok miatt irányregénynek is nevezhetnénk – véli a *Humorist* meg nem nevezett szerzője. Végül röviden megemlíti Eötvös *Éljen az egyenlőség* című jól sikerült vígjátékát.

A *Humorist*ban egy alkalommal kicsúfolták a *Pesther Tageblatt* egyik színi kritikájának hibás németségét.[11] Ez is példa arra, hogy figyelték a pesti lapokat, de mint láttuk a *Honderű* példáján, nem csak a német nyelvűeket, hanem a magyarokat is.

Heinrich Ritter von Levitschnigg (1810–1862) miután költeményeivel bizonyos ismertségre tett szert, 1836-ban lett a *Der Humorist* munkatársa. Későbbi pályafutása részben Pesthez is kötötte. 1845 márciusában a *Pester Zeitung* szerkesztőségének meghívására a lap tárcarovatának szerkesztője lett, s ezen kívül más folyóiratokba is írt költeményeket, elbeszéléseket és kritikákat. Több elbeszélése és verse jelent meg a Mailáth János szerkesztette pesti *Iris* zsebkönyvben. Jól ismerte a magyar viszonyokat, így a cenzúraviszonyokat is.[12] A *Spiegel*ben 1849-ben találkozunk elbeszéléseivel, melyeket folytatásokban közöltek, s melyek a francia borzalom-romantika (Sue és Dumas) hatását mutatják.[13] A magyar forradalmat és szabadságharcot Pesten élte át, és meglehetős kritikával szemlélte. Erről tanúskodik 1850-ben kiadott *Kossuth und seine Bannerschaft : Silhouetten aus dem Nachmärz in Ungarn* című két kötetes munkája, melyben meglehetősen felületesen mutatja be a magyar politikai és közigazgatási viszonyokat. 1853-tól 1855-ig Pesten adta ki *Pester Sonntagsblatt* című irodalmi hetilapját.[14] Megemlí-

---

[10] *Ueber B. J. Eötvös = Der Humorist,* Nr. 184, 3. August 1847, 735–736.

[11] *Das Deutsch des „Pesther Tageblattes" = Der Humorist,* Nr. 12, 18. Jänner 1843, 54.

[12] Lásd ehhez: Szemző 1931, i. m. 55–56.

[13] Szemző 1931, i. m. 46–47, a *Spiegel*ben és melléklapjában, a *Schmetterling*ben megjelent írásait felsorolja Szemző 1931, i. m. 141–142.

[14] Lásd ehhez: Szemző Piroska, *A Pester Sonntagsblatt,* Bp., [Fráter Ny.] 1942, 9, 3; Rózsa Mária, *Magyar és német irodalmi kapcsolatok a Pester Sonntagsblattban 1853–1855,* I. = *Magyar Könyvszemle,* 2013, 70–76; *Magyar és német irodalmi kapcsolatok a Pester Sonntagsblattban 1853–1855,* II. = *Magyar Könyvszemle,* 2013, 178–195.

tendő, hogy Levitschnigg 1859 márciusában, M. G. Saphir halála után egy időre átvette a *Der Humorist* szerkesztését.

A másik bécsi lap, amely szoros kapcsolatot tartott fenn pesti német nyelvű orgánumokkal, a Ludwig August Frankl által a *Revue des deux mondes* mintájára alapított és szerkesztett *Sonntagsblätter* (1842–1848) volt. Ludwig August Ritter von Frankl-Hochwart (1810–1894) zsidó családból származott, majd Bécsben orvosi tanulmányokat folytatott. Miután költőként már nevet szerzett magának, 1841-ben átvette az *Österreichisches Morgenblatt* szerkesztői posztját, és ezek után saját lap alapítására nyújtott be kérvényt. A *Sonntags-Blätter* című hetilapot 1841. augusztus 30-án engedélyezték.[15]. Frankl nagy népszerűségre tett szert 1848 márciusában a cenzúra nélkül kinyomtatott *Die Universität* című versével. Az 1850-es években a jelentős bécsi lap, a *Der Wanderer* feuilleton rovatát szerkesztette, és mindig az irodalmi megújulást képviselte.[16] Az újonnan indult lap első száma – ekkor még *Sonntags-Blätter für heimathliche Interessen* volt a címe – 1842. január 2-án jelent meg, címe 1844-től változott *Sonntagsblätter*-re. A hetilap olvasói a művelt polgárság köréből kerültek ki. A lap a felvilágosodás hagyományait folytatva értéket és tudást közvetített szórakoztató módon. Így a primer szépirodalom mellett a történelem, a természettudomány, a színház, a zene, a képző- és iparművészet területéről jelentek meg közlemények közérthető stílusban. Frankl kifejezetten ügyelt arra, hogy a Monarchia kulturális, etnikai sokszínűségének egyensúlya mindig megmaradjon.

Magyar származású szerzői közül megemlíthetőek gróf Majláth János és Rumy Károly György. Rómer Flóris a Bakonyt bemutató országismereti írását szinte egyidejűleg közölte a *Pesther Tageblatt,* az *Ungar* és a *Sonntags-Blätter.*[17]

Karl Holtei (1798–1880) német író pesti felolvasásairól tudósítva a „Notizenblatt" rovatban forrásként hivatkoztak a *Pesther Tageblatt*ra, az *Ungar*ra, a *Spiegel*re és a *Pannoniá*ra, a *Preßburger Zeitung* melléklapjára.[18]

Grillparzer *Euripides an die Berliner* című versét, melyben a költő önnön sorsát, létének értelmét vizsgálja, és a lemondásba, a semmit nem birtoklásba húzódik vissza, a *Pesther Tageblatt* a *Sonntagsblätter* után közölte.[19] Nem véletlenül,

---

[15] Dollar, Stefanie, *Die Sonntagsblaetter von Ludwig August Frankl 1842–1844, Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde,* Wien, 1932, Beilage III, 227.

[16] Rózsa, Maria, *Ungarn aus der Sicht des Wanderers. Berichte über Ungarn in einer Wiener Zeitung 1814–1873* = Rózsa, Maria, *Studien zur deutschsprachigen Presse in Mittel- und Ostmitteleuropa, Beiträge zum deutsch-österreichischen Kulturtransfer, zur 1848er Revolutionspresse in Ungarn und Österreich, zum Ungarnbild in der deutschen Presse sowie zum Pressewesen in Wien, Buda, Pest, Preßburg, Temeswar, Hermannstadt und Kronstadt* (Presse und Geschichte – Neue Beiträge Bd.52, Hrsg. v. Astrid Blome, Holger Böning und Michael Nagel), Bremen, edition lumière, 2010, 65.

[17] *Der Bakony,* Von Professor Romer = *Sonntags-Blätter,* Nr. 24, 12. Juni 1842, 421–424.

[18] *Karl von Holtei in Pesth = Sonntags-Blätter*, Nr. 24, 12. Juni 1842, 428.

[19] *Euripides an die Berliner,* Von Franz Grillparzer = Beilage zu *Sonntagsblätter*, Nr. 34, 25. August 1844, 801–802.

hiszen Grillparzer, a szelíd rezignáció életbölcsességének hirdetője, a hagyományőrző biedermeier bécsi és pesti polgárnak egyaránt kedvenc költője volt.[20]

„Was heut geschehn, preis' ich dem Lied nicht an,
Und Gegenwärt'ges hab' ich nie besungen;
Was ist, ist dem Bedürfnis untertan,
Vergangnes, weil verklärt, ziemt Dichterzungen".

A vers végkicsengése az, hogy a költő szerint az önmegtalálás egyetlen lehetséges módja: „Und in dem Abschied, vom Besitz genommen, / Erhältst du dir das einzig deine: Dich!" A mű keletkezésének hátterében az áll, hogy Grillparzer 1843-ban utazása alkalmával Görögországba is ellátogatott, ahol ebben az évben Krétán felkelés tört ki, ami aztán rábírta Otto von Wittelsbach görög királyt az alkotmányos monarchia létrehozására. Az események miatt a költő, mint minden német anyanyelvű állampolgár, veszélyben volt. Egyébként Grillparzert nem különösebben érdekelték az antik építészet remekei, figyelmét inkább a szép táj, a természet kötötte le.[21]

Az *Ungar*ban, a *Pesther Tageblatt*ban és a *Sonntagsblätter*ben publikált a csehországi születésű Leopold Kompert (1822–1866), aki 1840-ben került Pozsonyba és lett Neustadt szerkesztősége idején a *Preßburger Zeitung* és a *Pannonia* munkatársa. Útleírásokat, novellákat és színi kritikákat közölt. 1843-ban gróf Andrássy György fiainak nevelőjeként dolgozott Gömör megyében, majd 1848 után Bécsbe települt, ott is halt meg. Kompert jó kapcsolatban állt Ludwig August Frankllal, a Junges Deutschland eszméi közel álltak hozzá.[22] *Aus dem Ghetto* című kis írásában a zsidók tradicionális húsvéti szokásait mutatja be.[23] Gettótörténeteit 1847 szeptemberében folytatta. 1848-tól 1852-ig az *Oesterreichischer Lloyd* szerkesztője volt, majd később regényein keresztül, melyekben a gettóvilágot ábrázolta (*Aus dem Ghetto* [Leipzig, Grunow, 1848] és *Böhmische Juden* [Wien, Jaspar, Hügel und Manz, 1851]) ismert íróvá vált.

Fontos munkatársa volt a *Sonntagsblätter*nek a pozsonyi születése révén többnyelvű Dux Adolf (1822–1881). Dux „az egy időben általa is szerkesztett *Pester Lloyd*ban vagy a korábban újságírói-fordítói indulásnak helyet adó pozsonyi német lapokban a hungarus patriotizmusnak egy megújított, a nemzeti mozgalmak között közvetítő változatát reprezentálta."[24] 1849-től Bécsben élt és tanult, az egyetemen bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1852-ben visszatelepült Po-

[20] Pukánszky Béla, *Német polgárság magyar földön,* Budapest, Lucidus, 2000, 120 (Kisebbségkutatás könyvek).

[21] *Grillparzers Werke,* Erster Tei,. Hrsg. […] von Stefan Hock, Berlin–Leipzig–Wien–Stuttgart, Bong, [19??], XLV.

[22] Osztern 1930, i. m. 32.

[23] *„Aus dem Ghetto"* von Leopold Kompert = *Sonntagsblätter,* Nr. 22, 31. Mai 1846, 513–515.

[24] Fried István, *Két (irodalmi) világ között, Dux Adolf „hungarus patriotizmus"-a = Irodalomtörténet*, 2013, 103.

zsonyba, majd 1854-től a *Wanderer* munkatársa lett Bécsben. 1855-től hazahívták a *Pester Lloyd*hoz. Duxot baráti kapcsolat fűzte Ludwig August Franklhoz, melyre bizonyítékot szolgáltat a bécsi városháza könyvtárában őrzött levelezésük, melyet Bódy-Márkus Rozália tárt fel nemrég.[25]

A *Sonntagsblätter*ben tőle származik az *Ungarische Melodien* című népszerűsítő írás, melyben a népzenének a nemzeti öntudat megőrzésében betöltött szerepét mutatja be. Itt írja: „Nagyon jellemző a magyar viszonyokra, hogy a nép nagy gondolatai és legmélyebb érzései nem versekben, hanem a nemzeti dallamokban jutnak kifejezésre: a rákosmezei fegyveres országgyűlés a Rákos dallamában, aztán van Mohács-dal, vagy Zrínyi-nóta, amely Sziget hősies védelmére emlékeztet."[26]

Dux foglalta össze 1846. áprilisi cikkében a korabeli magyar irodalom főbb törekvéseit és fejlődési irányát, melyeket szoros összefüggésben vizsgált a magyar ipar és a vasút fejlődésével, majd kitért a törvényalkotás és a gazdaság modernizálásának adataira. Kiemelte a Magyar Tudományos Akadémia tevékenységének előrevivő hatását, így például a nyelvújítást, és rámutatott Petőfinek az igazi magyar líra megújításában betöltött szerepére. Dux megjegyezte, hogy a magyar nemzeti eposz hiányzik, bár Czuczor és Vörösmarty sokat tettek e műfajjal kapcsolatban, de szerinte az ő eposzaikat többet dicsérik, mint olvassák. A magyar színműírók közül Szigligetit tartja a legjobbnak, véleménye szerint a novella és a regény az újabb idők terméke, ebben az összefüggésben Jósikát és Eötvöst emeli ki, a novellisták közül pedig Kuthy Lajost. Végezetül bemutatja a legfontosabb lapokat.[27]

Dux népszerűsítő írásokat közölt a zenéről is a *Sonntagsblätter*ben, többek között *Virtuosen in der Musik* címen.[28] A virtuozitást árvízhez hasonlítja, a virtuózt bűvészinashoz, aki azonban a zenét megalkotó zseni varázsszavát elfelejtette. Talán egyszer a virtuozitás harmóniává fog átalakulni – írja.

Dux országismeretről szóló írásai szintén sok érdekeset tartalmaznak, így például a Bruck an der Leitha kisvárost bemutató is.[29]

A *Sonntagsblätter* melléklapja, a *Kunstblatt* közölte Pulszky Ferenc írását az *Életképek* alapján. Az összefoglaló írás szerzője valószínűleg Dux, aki „D" betűvel írta alá a cikket. Pulszky véleménye szerint Magyarországon a régészetet, és így a múlt jobb megismerését, elhanyagolják. A kolostorok és templomok – főleg a Felvidéken – számos értékes műkincset rejtenek. Az arisztokratacsaládok régiek és gazdagok, ők támogathatnák a régészetet. Az írás második részében Csá-

---

[25] Bódyné Márkus Rozália, *Dux Adolf és Neustadt Adolf bécsi kapcsolatai Ludwig August Franklhoz írt leveleik tükrében. = Aranyozás,* Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára. Szerk. Fórizs Gergely. Bp.: rec.iti, 2009, 208–220.

[26] *Ungarische Melodien. = Sonntagsblätter.* Nr. 15 12. April 1846, 344–346.

[27] *Ungarns Litteratur*, Von Adolf Dux = Beilage zu *Sonntagsblätter* Nr. 17, 26. April 1846, 401–406.

[28] *Von den Virtuosen in der Musik.* Von Ad. dux. = *Sonntagsblätter.* Nr. 10 7. März 1847, 134.

[29] *Bruck an der Leitha*. = Beilage zu Nr 38.der *Sonntagsblätter.* 20. September 1846, 905–907.

szár Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójához írt és a *Honderű*ben megjelent levelére hivatkozik, amelyben Császár egy magyar festőiskola megalapításának lehetőségét vetette fel. Festőiskola vagy akadémia ugyanis nem létezett ekkor még Magyarországon, ezért tanultak a magyar festők a bécsi festőakadémián.[30]

A pesti lapok közül időben a korábbi alapítású *Pesther Tageblatt* (alcíme „Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben", 1839–1845) a szépirodalmi-enciklopédikus lapok típusához tartozott, naponta, hétfő kivételével jelent meg kettedrét formátumban Heckenast Gusztáv kiadásában. Osztern Rózsa a kor legmodernebb lapjai közé sorolja. A *Pesther Tageblatt* foglalkozott a szépirodalmi lapok megszokott témáival, közölt ismeretterjesztő írásokat, szépirodalmat, verseket és elbeszéléseket, könyvismertetéseket, színikritikákat, hírt adott a színházi bemutatókról, a kulturális élet magyarországi és nagyvilági eseményeiről. Témái között különös hangsúlyt kaptak a magyarsággal kapcsolatos írások, különös tekintettel a magyar irodalom német nyelven való megismertetésére, fordítások közlésére.

M. G. Saphir unokaöccse, Saphir Zsigmond (1801–1866) révén is kapcsolatban maradt a magyarországi német nyelvű sajtóval. Zsigmond orvosi végzettséggel rendelkezett, de soha nem praktizált, hanem mindig újságíró volt. Saphir Zsigmond 1848 októberében megalapította Pesten a *Der wahre Ungar, zeitschriftliches Organ für politische und soziale Interessen* című rövidéletű lapot, és ezt szerkesztette 1849. január 9-éig. 1848 októberében átvette Rosenthal Sámueltől a *Spiegel*t, és 1852-ig szerkesztette azt. 1839-től 1845-ig adta ki a *Pesther Tageblatt*ot, közben az *Iris* almanach néhány évfolyamát (1840–1842); főmunkatárs és színi tudósító volt az *Ungar*nál (1847 márciusától 1848. szeptember végéig), valamint romantikus francia novellákat fordított németre és hasonlóakat maga is írt. Bírálataiban és néhány humorisztikus cikkében érződik Moritz Gottlieb Saphir hatása.[31] Politikai felfogását, magatartását tekintve alig jutott túl a kispolgári liberalizmuson – írja róla Kiss József. Az osztrákok által megszállt Pesten hajszála sem görbült, sőt – talán nagytekintélyű unokabátyja közbenjárására, zavartalanul tovább szerkeszthette a *Spiegel*t. Anyagi körülményei – melyek lehetővé tették, hogy diplomája ellenére sosem folytatott orvosi praxist – inkább a tehetős polgár biztos hátterére engednek következtetni.[32]

A *Pesther Tageblatt* 1839. január 1-jei első számához Saphir Zsigmond nagybátyja, a Bécsben élő híres humorista, M. G. Saphir írt humoros hangú bevezetést. Saphir Zsigmond felkérte nagybátyját, hogy legyen szerkesztőtársa, amit az visszautasított, de megígérte, hogy írásokat fog küldeni a lapnak. Cserébe a *Pesther Tageblatt* sokszor hirdette az ő *Der Humorist* című lapját.

---

[30] D.: *Eine Stimme aus Ungarn. Über nazionale Kunst* = Kunstblatt zu *Sonntagsblättern* Nr. 36 7. September 1845, 862–863; Nr. 47 23. November 1845, 1084–1085.

[31] Osztern 1930, i. m. 27–28.

[32] Kiss József, *A Nemzeti Dal egykorú fordítói és fordításai = Petőfi és kora,* Szerk. Lukácsy Sándor és Varga János, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970, 476–477.

A bécsi *Sonntagsblätter*ből került átvételre Albert [Adalbert] Rimmer (1818–1855) osztrák író, újságíró, a *Grenzboten* és a *Sonntagsblätter* állandó szerzőjének írása a Dunáról.[33] Álláspontja szerint a Duna Magyarország további fejlődésének záloga, mely az országot az európai civilizációval köti össze. Az eszmék és a civilizáció, a polgári fejlődés és a humanizmus a török kiűzése után a Duna segítségével jutott el Németországból Magyarországra. Magyarország csak a Dunán keresztül tartozik Európához, nélküle pusztán végeláthatatlan sztyeppe lenne, mint Oroszország, amely összekötő utak híján ázsiai elzártságban létezik.

A magyar származású, de német nyelvű költőként számon tartott Nikolaus Lenau egyik fontos, szociális témát érintő versét közölte a *Tageblatt* a *Sonntagsblätter* nyomán. A *Der Räuber im Bakony*[34] 1841/42-ben keletkezett, a magyar helyszín egy általános emberi problémát, a szegény és a gazdag ellentétét veti fel.[35] A vers a „Bazar für ernste und heitere Laune" rovatban jelent meg.

Franz Grillparzernek a bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett *Euripides an die Berliner* című, korábban tárgyalt versét is közölte a *Tageblatt*.[36]

Említhetnénk még Leopold Kompert 1845 januárjában a bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett, a pusztaromantika kellékeit (csárda, cigány) felvonultató elbeszélését, az *Eine Musikantenwerbung*ot[37] is.

1848 májusában jelent meg három részben Ludwig August Frankl Ausztria és Magyarország helyzetét vizsgáló, a *Sonntagsblätter*ből átvett tanulmánya. Írását azzal kezdi, mennyivel előbbre jár Magyarország Ausztriánál; sokan a sajtószabadságtól adómentességet vártak, és csalódottak voltak, mikor ez nem következett be. Egyedül Eduard Bauernfeld mondta azt, hogy először liberális alkotmány kell, és azután meglesz a sajtószabadság is. A magyarok (mégpedig Kossuth) követelte először, hogy Ausztria minden népének legyen saját alkotmánya. Frankl nagy elégtételnek tartja, hogy az egyetemi ifjúság képviselőnek választotta meg, és Pozsonyba, az országgyűlésre küldte. Lelkesen írja le a három Pozsonyban töltött nap hangulatát, Wesselényi rá tett benyomását. Bemutatja a különböző szónokok (Kossuth, Beöthy Ödön, Deák, Batthyány) beszédeit és külsejüket, majd beszámol a lelkes tömeg csárdás-táncairól. Frankl azt a kérdést teszi fel, miért nem vesz részt a nemesség is ebben az ünnepben a polgársággal együtt, hiszen a bürokráciától őket is megszabadították.[38]

A sematikus cigányképet tükrözi a bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett írás, 'zsá-

---

[33] Rimmer, Albert, *Die ungarische Donau = Pesther Tageblatt*, Nr. 287, 3. December 1842, 1241.

[34] *Der Räuber im Bakony,* Von Nikolaus Lenau = *Pesther Tageblatt,* Nr. 125, 28. Mai 1842, 325.

[35] Mádl, Antal, *Lenau und Ungarn, Erlebnishintergründe und Erinnerungsbilder = „Ich bin ein unstäter Mensch auf Erden",* Begleitbuch zur Ausstellung. Hrsg. Eduard Schneider und Stefan Sienerth, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1993, 137.

[36] Grillparzer, Franz, *Euripies an die Berlinder = Pesther Tageblatt,* Nr. 204, 29. August 1844, 843.

[37] *Eine Musikantenwerbung, Aus der Romanze der Puszta* von Leopold Kompert = *Pesther Tageblatt,* Nr. 21, 24. Jänner 1845, 82; Nr. 22, 25. Jänner 1845, 86; Nr. 24, 28. Jänner 1845, 94.

[38] *Tags-Bülletin, Österreich und Ungarn*, Von Ludw. Aug. Frankl = *Der Ungar,* Nr. 108, 6. Mai 1848, 857–858; Nr. 109, 7. Mai 1848, 865–866; Nr. 110, 9. Mai 1848, 873–874.

nerkép', melyben az utazó elmeséli, hogyan találkozott magyarországi útja alkalmával egy cigány családdal, lefesti házukat, életmódjukat, hogyan élvezte vendégszeretetüket, s végül bemutatja zenéjüket (tánczenéjüket cimbalommal és hegedűvel, valamint gyászoló dalaikat).[39]

1840 januárjában részleteket közölt a *Pesther Tageblatt Bruchstücke aus M. G. Saphirs humoristischer Vorlesung in Preßburg* címen M. G. Saphir pozsonyi előadásaiból.

A bécsi *Der Humorist*ból, Moritz Gottlieb Saphir lapjából vette át a lap (a *Tageblatt*) tömörítve az ő könyvismertetését Heine Börnéről szóló könyvéről.[40] Saphir szerint már a címben is megnyilvánul Heine „egoizmusa", mert az írás címe *Heinrich Heine über Ludwig Börne*: Miért nem Ludwig Börne, von Heinrich Heine? – teszi fel a recenzens a kérdést. M. G. Saphir kárhoztatja a Hoffmann und Campe Kiadót is, könyvkereskedői spekulációval vádolva őket, hogy korábban ugyan kiadták Börne összegyűjtött írásait, de most felvállalták ennek a szennyiratnak a megjelentetését. Saphir személyes ismeretségük alapján (sok időt töltött el vele Párizsban) Börne mellett teszi le a voksát, és Heine azon mondatán, hogy „Börne irigyelte őt" döbben meg legjobban. A politikai nézetek különbségével nem foglalkozik, illetve azokat nem látja át. Őt csak a halottgyalázás témája foglalkoztatja, háborítja fel. Mindenestre M. G. Saphir, akiről köztudott volt, hogy sok mindenkit megtámadott, most a kor két vezető intellektusa – mindkettő zsidó származású – nézeteinek eltérő okán foglal állást. Ez az írás mutatja Heine teljes meg nem értettségét, még liberálisabb eszméket valló kortársai körében is, ugyanakkor a *Pesther Tageblatt*ot mint a kor legfrissebb szellemi problematikájának közvetítőjét állítja elénk.

Az újságíró és kritikus, éles tollú publicista Börne, a Junges Deutschland-mozgalom íróinak példaképe, mestere (tagja nem volt) életében ismertebb volt, mint Heine, barátság is kötötte őket össze, de véleményük sokban el is tért egymástól. Börne 1830-tól már Párizsban élt, itt is halt meg 1837-ben. Heine ekkor az *Augsburger Allgemeine Zeitung*nak küldte tudósításait a franciaországi helyzetről. Börnéről szóló könyve vitairat és hitvallás is egyszerre azokkal szemben, akik Börnét a német ügy elárulásával vádolták meg. A könyv nem is magáról Börnéről szól, hanem az egész korszakról és az egész irányzatról, melynek vezető egyénisége volt. Heine elutasítja a kispolgári radikalizmus szűklátókörűségét, és ezzel szembehelyezi – ekkor még a Marxszal való ismeretsége előtt – a Saint-Simon-i szocialista utópiát. De Heine nem volt árulója a köztársasági gondolatnak, már csak azért sem, mert ő sosem volt pártszerű értelemben republikánus. A kortársak, a radikális német fiatalok sem ismerték fel, és értették meg Heinét, kezdetben Börne pártjára álltak. „De ahogy múltak az évek anélkül, hogy meghozták volna a német forradalmat, amelyre Börne számított, mind többen fedezték fel, hogy

---

[39] *Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn = Der Ungar,* Nr. 51, 3. März 1842, 301–302; Nr. 52, 4. März 1842, 307–309.

[40] M. G. Saphir, *Heinrich Heine als Todtenvogel = Pesther Tageblatt*, Nr. 221, 16. September 1840, 883–884.

Heine könnyed, kecses, felületesnek tűnő megjegyzései sokkal mélyebb igazságokat lepleznek le, mint Börne kemény, bájtalan, dogmatikus mondatai". A „versenyből Heine került ki győztesen" – mondja – már az utókor szemszögéből nézve Fejtő Ferenc.[41] De a kortárs, az Ausztriában élő, egyáltalán nem republikánus Moritz Gottlieb Saphir mindezt nem láthatta.

Saphir Zsigmond nagy híve volt Jósikának, és külföldi lapoknak is írt róla, például nagybátyja *Der Humorist* című lapjába – írja Ungár Elemér.[42] Én a lap átnézése közben nem bukkantam Jósikával foglalkozó írásaira, hacsak Saphir nem azonos a Dr. Notus álnéven rendszeresen magyar tárgyú írásokat, könyvismertetéseket (1837-ben a „Literarische Mitteilungen aus Ungarn" sorozatában) publikáló szerzővel, aki egyik írásában röviden említi Jósikát.

Eduard Maria Oettinger (1808–1872) boroszlói zsidó származású német író, számos szatirikus lap szerkesztője, aki bécsi letelepedése után katolizált, majd Adolf Bäuerle vette pártfogásába, s Oettinger így kezdett a Bäuerle által vezetett *Theaterzeitung*ba írni. Ezt követően Moritz Gottlieb Saphir lapjának, a *Der Humorist*nak is munkatársa lett. Még 21 éves sem volt, mikor Berlinben *Eulenspiegel* címen humorisztikus lapot adott ki. A cenzúra üldözése miatt városról városra vándorolt, rövidéletű lapjait sorra betiltották. Amellett, hogy tömegesen gyártotta élvezetes, színvonalas novelláit, két műve a *Bibliographie biographique* és a *Moniteur des Dates* érdemelnek említést.

1846-ban munkatársa volt a lapnak Kornfeld Viktor Móric. Hivatása szerint orvos, de szépirodalmi téren dilettánsként tevékenykedett, az M. G. Saphir-epigonok egyikeként. Munkatársa volt a *Pannoniá*nak, az *Iris*nek, a *Preßburger Zeitung*nak és a *Spiegel*nek is[43].

A másik magyar lap, a *Der Ungar (zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, für Kunst, Literatur, Theater und Mode)* (1842–1848) három évvel később indult, mint laptársa, a *Pesther Tageblatt,* de így is létezett olvasóközönség, azaz elegendő felvevő piac több hasonló német nyelvű szépirodalmi lap számára. Célja volt a magyar érdekek képviselete, amint ezt már címválasztása is mutatja; törekedett arra, hogy a külföldnek tárgyilagos képet adjon Magyarországról, egyben a külföldi haladó eszméket közvetítse. 1844-től társlapja volt a *Wegweiser und Anzeigeblatt im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels*, a hirdetések itt jelentek meg. A főlaphoz gyakorta mellékeltek színes divatképeket külföldi divatlapokból. Az *Ungar* szerkesztője Hermann Klein (1805–1889) volt. Hermann Klein a harmincas évek végén fordításaival tette ismertté nevét. Hatalmas munkabírására jellemző, hogy szinte egyszerre jelentetett meg részleteket a *Pesther Tageblatt*ban Jósika *A csehek Magyarországban* és Eötvös *A kar-*

---

[41] Börne és Heine viszonyáról bővebben: Fejtő Ferenc, *Heine,* Bp., Múlt és Jövő Kiadó, 1998, 206–218.

[42] Ungár Elemér, *A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében 1819–1848,* Pécs, Kultúra Ny., 1937, 77.

[43] Osztern 1930, i. m. 25.

*thauzi*jának fordításából, tehát egyidejűleg dolgozhatott rajtuk. Ezeken kívül még több Jósika-regényt és Eötvös *A karthausi*ját fordította németre. Klein az 1848-ban őt ért támadások miatt 1850-ben átköltözött Bécsbe, és ezután az üzleti életben tevékenykedett. Később visszajött Pestre, áttért az evangélikus hitre, és nevét Kilényi Jánosra változtatta és itt is halt meg.

Liszt egyik legnagyobb híve Moritz Gottlieb Saphir volt, erről tanúskodik a legteljesebb elragadtatottság hangján írt vallomása, melyben a legjobb zongoristának nevezi őt.[44] Az írást egyébként Saphir lapjából, a *Humorist*ból vette át az *Ungar*.

A reformkori Pesten megjelenő német nyelvű, de hangsúlyosan magyar érzelmű szépirodalmi lapok koruk haladó nézeteit képviselték és a polgári átalakulást szorgalmazták. Figyelemmel kísérték a bécsi irodalmi orgánumokat, számos közleményt átvettek tőlük, de ugyanakkor elmondható ugyanez a bécsi lapokról is. Azonban a magyar irodalom német nyelvterületen való népszerűsítésének feladatát fordítások közlésével csak a pesti német nyelvű lapok vállalták fel.

RÓZSA, MÁRIA

Übernahmen, Verbindungen, gemeinsame Mitarbeiter in den belletristischen Journalen von Pest und Wien im Vormärz

Das Pesther Tageblatt und *Der Ungar* gehören zum Typ des belletristischen Modejournals enzyklopädischen Inhalts. Diese deutschsprachigen Organe nahmen an der Verbreitung der Ideen der nationalen Verbürgerlichung im vormärzlichen Ungarn teil, beide waren deutschsprachig, aber ungarisch gesinnt. Diese Journale trugen zur Verbreitung der Mentalität des Biedermeier durch die veröffentlichten spezifischen Gattungen (Roman in Fortsetzungen, romantische Lyrik) bei. Die Redakteure und der größte Teil der Mitarbeiter der Wiener und Pester Periodika des Vormärz gehörten zu den Vertretern der gleichgesinnten, bürgerliche Umgestaltung wünschenden liberalen jüdischen Intelligenz. Dieser Kreis umfasste außer Wiener und Pester Journalisten eingewanderte böhmische Schriftsteller, viele von ihnen arbeiteten für mehrere Blätter. Bei den von mir untersuchten Wiener belletristischen Blättern (*Der Humorist, Sonntagsblätter*) des Vormärz ist eine gemeinsame Tendenz in Bezug auf ungarische Themen nachzuvollziehen. Sie hatten ein ausgesprochenes Interesse für Ungarn, für ungarische historische Themen sowie für ungarische Literatur, Theater und Musik; ungarische Belletristik primär in deutscher Übersetzung veröffentlichten sie aber ganz wenig bzw. gar nicht. Die Aufgabe der Bekanntmachung der ungarischen Autoren mussten die deutschsprachigen Periodika Ungarns auf sich nehmen. Diese Periodika wurden in Wien regelmäßig gelesen, somit konnten sie ihrer Sendung, der Verbreitung der ungarischen Literatur auf Deutsch nachkommen. Die Wiener und Pester Blätter ergänzten einander und rivalisierten nicht miteinander.

Keywords: History of Civilisation, Hungary, 19th Century; History of Journals in Pest/Vienna; German Literary Journals in Hungary; Editorial Boards

---

[44] Neue Variationen über meinen alten Liszt-Enthusiasmus, Von M. G. Saphir = *Der Ungar,* Nr. 61, 12. März 1846, 481–484.

TAMÁS ÁGNES

A tiszaeszlári vérvád és a nyíregyházi per az élclapok hasábjain*

Az elemzés forrása, időintervalluma

A nyíregyházi per végítéletének kimondása előtt jegyezte le az egyik elemzésre kerülő bécsi vicclap, a *Figaro* szerzője, hogy „a magyar glóbusz uralja most az egész világtörténelmet", utalva arra, hogy Európa-szerte nagy érdeklődést váltott ki a tiszaeszlári vérvád és az azt tárgyaló nyíregyházi per.[1] A forrásbázis nagyobb részét képező magyarországi élclapok a per eseményeit pontosan követték, a megelőző hét történéseire reagáltak humoros-gúnyos cikkeikkel és karikatúrákkal, így ha egymás után vizsgálnánk a lapszámokat, a per és a hozzá kapcsolódó helyszínek rajzolódnának ki előttünk – egy pártpolitikától sem független görbe tükrön keresztül. Elöljáróban megállapíthatjuk, hogy az izraelita Ágai Adolf által szerkesztett, az antiszemita hangulat ellen fellépő, kormánypárti *Borsszem Jankó*n kívül a másik két elemzett magyar ellenzéki lap – a *Bolond Istók* és az *Üstökös* – nyíltan antiszemita nézeteket hangoztatott,[2] míg a Karl Sitter

---

* A tanulmány az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportjának kutatási programja keretében készült.

Bécsi kutatásaimat az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány „Ernst Mach" ösztöndíja finanszírozta. Az idézett szövegeket eredeti helyesírással közöljük, a kiemelések megfelelnek az eredetinek. A német nyelvű szövegek fordítását a szerző készítette. Az élclapok címeit a következőképpen rövidítjük: *Borsszem Jankó* (BJ), *Üstökös* (Ü), *Bolond Istók* (BI), *Figaro* (F). A tiszaeszlári események és a nyíregyházi per történetéről legrészletesebben lásd: Kövér György, *A tiszaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek,* Bp., Osiris, 2011.

[1] F, 1883. jún. 30., 102. „…der Globus vün Ungarn beherrscht jetzt de ganze Weltgeschichte!" – A „magyar glóbusz" a korszakban eredetileg a magyar sovinizmust gúnyoló szállóige, melyet 1861-ben a bécsi Donauzeitung (az Anton von Schmerling vezette kormányzat szócsöve, rövid életű lap: 1860–1862. Höbelt, Lothar, *Die deutsche Presselandschaft = Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Bd. 8/2. Wandruszka, Adam, Urbanitsch, Peter, Rumpler, Helmut, Hrsg., Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, 1835.) egy névtelen tárcaírója használt először Tóth Béla szerint, „ráfogva egy magyar emberre, hogy a könyvesboltban azt mondta; Geben Sie mir globus von Ungarn". Tóth Béla, *Szájrul szájra*, Bp., Athenaeum, 1895, 346. Tóth forrásként Ágai Adolf bécsi levelét nevezi meg a *Vasárnapi Ujság*ból (1861. ápr. 28., 200.).

[2] Jókai Mór nyílt levélben határolódott el a korábban általa szerkesztett élclap antiszemitizmusától. 1882-től Szabó Endre a főszerkesztő és a tulajdonos, aki az őt ért vádakat az *Üstökös* hasáb-

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.157

által életre hívott liberális *Figaro* magán a tényen gúnyolódott, hogy az eljárás a zsidók ellen egyáltalán elkezdődhetett. A bécsi élclap nem követte napról napra az eseményeket, de több számában is foglalkozott a vérváddal, majd üdvözölte a felmentő ítéletet.[3]

Elemzésünk során nemcsak a humor eszközeit és a karikatúrák szimbólumait, hanem azt is vizsgáljuk, hogy a nyíregyházi per ábrázolásakor milyen szerepet tulajdonítottak az alkotók a modern sajtónak. A kortársak először élhették át azt, hogy nagy számban vonultak ki tudósítók és portrérajzolók a tárgyalások színhelyeire, ahol távíróvonalakat béreltek, hogy a friss hírek még az adott napon este megjelenhessenek a fővárosi lapokban,[4] így a vicclapokban is nagyobb teret kapott maga a sajtó, illetve a reflexiók a sajtóra vagy a sajtótermékekben megjelent írásokra. Megfigyelhetjük, hogy szinte mindegyik vicclapban nőtt a karikatúrák és a szövegek száma is 1883-ban, ami mutatja, hogy a végtárgyalás és az azt követő antiszemita zavargások nagy érdeklődésre tettek szert. Azt is megállapíthatjuk, hogy mindkét évben az antiszemita hangulat ellen küzdő *Borsszem Jankó* szerzői tárgyalták és rajzolták meg a témát a legtöbbször.

---

jain utasította vissza. Ü, 1882. szept. 10., 10. – Szabó Endre (1849–1924) az 1870-es évek közepén a jogi pályát elhagyva az újságírást választotta, költő, regényíró (például: *Hét szilvafa*, 1887), de műfordítóként vált ismertté, az orosz klasszikusokat ő ültette át magyar nyelvre. Publikált a *Vasárnapi Ujság*ban, a *Családi Kör*ben, a *Nagyvilág*ban, *Az Üstökös*ben, melynek szerkesztését Jókai 1877-ben bízta rá. Jókaihoz hasonlóan ő írta *Az Üstökös* vezérverseit és szerkesztette évkönyveit. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, 13, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980, 180–183. – A *Bolond Istók*ot Bartók Lajos (1851–1902) szerkesztette. A *Bolond Istók* 1878-as megalapítása előtt már írt az *Üstökös*be és a *Bolond Miská*ba, vicclapját haláláig szerkesztette. Élclapírói és szerkesztőségi tevékenységén kívül költő, drámaíró és Függetlenségi párti országgyűlési képviselő (1887–1896). Szinnyei 1980, i. m. 1, 650–651. – Ágai (Rosenzweig) Adolf (1836–1916) 1862-ben Bécsben az orvostudomány doktora, de publicista és íróként vált ismertté. Az 1850–1860-as években *A Hon*, a *Vasárnapi Ujság*, a *Hölgyfutár*, a *Pesti Napló*, a *Pester Lloyd* újságírója, írt *Az Üstökös*be és a *Bolond Miská*ba is, a *Borsszem Jankó* szerkesztője. Szinnyei 1980, i. m. 1, 74–78; Gulyás Pál, *Magyar írók élete és munkái, megindította id. Szinnyei József, új sorozat*, 1. köt., Bp., A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939, 253–256.

[3] Lásd például: F, 1883. aug. 11., 127. Sitter, Karl (1825–1884) császári hivatalnokként, könyvelőgyakornokként kezdte pályáját (mivel szülei nem tudták fizetni az orvosképzés tandíját), de nem tartották az udvarban megbízható hivatalnoknak, miután 1848-ban kiadta első vicclapját (*Schwefeläthers*). A *Morgenpost* és a *Teleragph* újságírója, majd 1857-ben megalapította a *Figarót* és szerkesztette haláláig. (Castle, Eduard, *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*, Bd. 3. Wien, Fromme, 1930, 385–386.)

[4] Buzinkay Géza, *Magyar hírlaptörténet, 1848–1918*. Bp., Corvina, 2008, 89.

1. táblázat. *A tiszaeszlári vérvád, a nyíregyházi per és az antiszemita zavargások előfordulása az élclapokban*

	Borsszem Jankó		**Üstökös**		**Bolond Istók**		**Figaro**	
1882	kép	szöveg	kép	szöveg	kép	szöveg	kép	szöveg
	23	72	20	63	20	72	–	2
1883	kép	szöveg	kép	szöveg	kép	szöveg	kép	szöveg
	46	129	29	97	31	54	3	12

Humoreszközök az élclapok hasábjain

A humor forrásaként nyelvi és stilisztikai eszközöket (azonos vagy hasonló alakú szavakkal szóviccek, szómagyarázatok, szólások és címek átalakítása, hasonlítás; ellentétekre építő írások, szembeállítások) különböztethetünk meg egy kortárs retorikatankönyv alapján, melyeket a következőkben élclapok szövegeiben és képein vizsgálunk meg.[5] Számos szöveg alkalmazott többféle humoreszközt, szimbólumot, így besorolásuk sem feltétlenül csak egy csoportba lehetséges, sőt egyes humoreszközök tetten érhetők vizuálisan is (például: túlzásokat alkalmaztak a rajzolók és az írók is, ellentétekre építő művek is születtek képen és szövegesen is). Ha elsőként a nyelvi humor eszközeit vesszük górcső alá, melyek kizárólag textuálisan tűntek fel, megfigyelhetjük, hogy a szóviccek között csak elvétve találunk azonos alakú szavakra építő írásokat, melyek esetében az eltérő kontextus a humor forrása, míg a szóviccek többsége hasonló alakú szavakon alapul. Egyik alkalommal, amikor azonos alakú szó a humor forrása, egy találós kérdést olvashatunk, mely Kozma Sándor főügyész nevéhez köthető:

> „– Melyik illat az, a mely az eszlári zsidóknak legtöbb örömet okoz ma?
> – A kozma!”[6]

Kozma véleménye szerint a vádat nem lehetett a zsidók ellen jogilag védhetően bizonyítani, így az antiszemita hangvételű lapok gúnyos szövegeinek célkeresztjébe került.[7]

Egy másik típusú szóvicc bukkant fel az *Üstökös* egy későbbi szövegében, melyben Eötvös Károly, a zsidók védőinek egyike minősíti Scharf Móricot, a terhelő tanút „vakmerő”-nek: „E fiu elég **vakmerő** az igazat megmondani, hát ha vakmerő, miért nem lehetne kisütni, hogy – **merő vak**!” rámutatva arra, hogy

[5] Vö. Szvorényi József, *Ékesszólástan vezérletül a remekirók fejtegetése- s a szép-irásmüvek kidolgozásában,* Pest, Heckenast. 1867.

[6] Ü, 1882. szept. 24., 9.

[7] Stipta István, *Egy különös vád, Adalék a tiszaeszlári per történetéhez = Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában, Interpretációk egy témára*, Horváth Zita, Sz. Halász Dorottya szerk. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 129.

– az *Üstökös* szerint – Eötvös téves érvelése alapján Móric nem láthatta a kulcslyukon keresztül Eszter megölését.[8] A szöveg arra a vitatott kérdésre utal, hogy vajon mit láthatott Scharf Móric, az eset állítólagos szemtanúja egy kulcslyukon keresztül, egyáltalán láthatta-e, amint a zsidók – a vád szerint – megölik Esztert. Eötvösnek helyszíni szemle során sikerült bizonyítani, hogy nem valószínű, hogy Móric megfigyelhette a gyilkosságot.

A „Tisza" mint helységnévelem és mint személynévelem is lehetett a humor forrása: az ellenzéki *Üstökös* például három, egyszerre lesújtó nemzeti csapást sorol fel: „Tisza-Eszlár"-t, a „Tisza-árvíz"-et és a miniszterelnök „Tisza-Kálmán"-t.[9] A *Bolond Istók* kérdése már nemcsak a Tiszát említette meg, hanem szorosabban kapcsolódott a per rejtélyes eseményeihez: „Tisza-Lökön **dob**ták, vagy Tisza-Dobon **lök**ték-e Solymosi Esztert a Tiszába?" A szóvicc keletkezését motiválhatta, hogy a nyomozás alatt exhumáltattak egy női holttestet Tiszalökön, 1882 májusában pedig arról pletykáltak a környékbeliek, hogy Tiszadobnál egy lefejezett holttestet temettek el titokban.[10]

További példaként említhetjük – a teljesség igénye nélkül –, amikor nem a „Tisza", hanem az „Eszlár" tag válik a humor forrásává: Börzeviczy, a *Borsszem Jankó* egyik zsidó állandó figurája abban bízik, hogy az eszlári eset csupán **eszlári**-fári, tehát az ügy kirobbanásakor még bizakodik, hogy a zsidókat – bűncselekmény hiányában – gyorsan fel fogják menteni.[11]

Magával az „antiszemitizmus" szóval is olvashatunk szóvicceket: a *Bolond Istók* alapján a *Times* azért írt rosszat Magyarországról, mert neve visszafelé olvasva „Semit", azaz szemita.[12] Seiffensteiner Solomon – a *Borsszem Jankó* másik zsidó állandó alakja – pedig kifejti, hogy az antiszemita zavargások résztvevője nemcsak „**anti**-szemit", de „**filo** szemét" is, továbbá Börzeviczy kijelenti, hogy „az anti**szem**ita azt is jelentheti, hogy **szem**telen".[13]

Szintén a „szem" szó használata a humor forrása abban a szövegben, ahol Iustitiát, az igazság római istennőjét „pénzzel akarják megkeriteni, csakhogy Korniss apó vigyáz rá: riasztja a **szem**telen undvarlokat, s le vette a százados kötést a kisasszony **szem**eiről."[14] A szöveg – az *Üstökös*ben nem egyedülálló módon – kétségbe vonja a bírók és az ügyészek függetlenségét, megvesztegethetetlenségét. Ugyanitt jelent meg egy vizuális elemeket is tartalmazó szóvicc, mely

---

[8] Ü, 1883. júl. 15., 2.

[9] Ü, 1882. júl. 2., 4.

[10] BI, 1882. okt. 15., 10. Kövér 2011, i. m. 429, 442.

[11] BJ, 1882. máj. 28., 2. Lári-fári: ostoba szóbeszéd, üres fecsegés. *Pallas nagy lexikona*, 11, Bp., Pallas, 1895, 257. [Továbbiakban: *Pallas.*]

[12] BI, 1883. júl., 15. 4.

[13] BJ, 1883. szept. 9., 3.; BJ, 1882. nov. 19., 5.

[14] Ü, 1883. júl. 15., 2. – Kornis Ferenc (1835–1917) az ügyben eljáró bíró, később visszavonult, majd a Nemzeti Párt országgyűlési képviselője. Személye ellentmondásos, mindkét oldal talált érveket az elfogultsága mellett. Kövér 2011, i. m. 369–370. – A kötés Iustitia a szemén a tárgyilagosság, befolyásolhatatlanság jelképe. További attribútumai a kard és a mérleg, a bíráskodás és az igazság szimbóluma (*Pallas* 9, 1012–1013.), melyek ugyancsak felbukkantak a vicclapok képein.

szerint az igazság „feje le van ritualiter sakterozva igy ni.”[15] A szöveget követő ábrán azt láthatjuk, hogy ha az „i**gazság**”-ból az ’i’-t, mint a szó „fejét levágjuk”, akkor a „gazság” szót kapjuk, ami ítéletet mond a sakterok vélt tette és ártatlansága felett. Mind az antiszemita, mind pedig a liberális *Borsszem Jankó* szerzői éltek a szóviccek eszközével, s azonos elemek, különböző kontextusokban, de más-más irányvonalat képviselő lapokban visszatérő humorforrások lehettek.

E témában nemcsak szóviccekre, hanem szómagyarázatokra is bukkanhatunk a lapokban. 1883-ban a „maczerált hullá”-ról tudhatjuk meg, hogy olyan egyén, akinek vérét vették a zsidók macesz sütése céljából,[16] míg 1882-ben egy „Antiszemita lexicon”-t közölt a *Borsszem Jankó*:

> „**Antiszemitizmus:** magasztos érzelem, mely ezer perczentet jövedelmez. […]
> **Czél** = botrány.
> **Durvaság** = erő.
> **Fegyver:** l. botrány. […]
> **Jókai:** együgyü öreg ember, aki a zsidót is embernek tekinti. […]
> **Kereszténység:** kiválóürügy arra nézve, hogy üssük a zsidót. […]
> **Solymosy Eszter:** hogy csakugyan meghalt-é, azt nem tudjuk; de hogy a zsidók ölték meg: az bizonyos.
> **Sakter:** egy szenzácziót csináló, előfizetőket fogdosó, gseftet és pénzt hozó fogalom.”[17]

A *Borsszem Jankó* fiktív lexikon-szócikkei összefoglalják, hogy a közvélemény nem antiszemita nézeteket hangoztató része miként tekintett a tiszaeszlári ügyre: a botrányt kirobbantó antiszemita politikusoknak – Ónody Géza, Verhovay Gyula és Istóczy Győző – jól jövedelmező botrány, mely növeli az újságjaik előfizetőinek a számát,[18] ürügyként szolgál a zsidók elleni támadásokhoz, még ha a vádak megalapozatlanok is, s lejárathatók a zsidókat védő politikusok, írók, ügyvédek. Hasonlóan ironikus a *Bolond Istók* magyarázata („kés-letetés = t.eszlári bünügy”), ami egyben a hosszan elhúzódó ügyre is utal.[19]

Egy másik humoreszköz, a szólások és címek átalakításának, sőt megrajzolásának is tanúi lehetünk a lapok szövegeiben, képaláírásaiban és karikatúráin. Az eset kezdeti időszakában a *Borsszem Jankó* rajzolója – Tisza Kálmán szájába adva – megállapította, hogy „Nem harapnak addig a mi kutyáink, a mig szaba-

---

[15] Ü, 1883. júl. 15., 6.

[16] BJ, 1883. aug. 19., 3.

[17] BJ, 1882. szept. 10., 2.

[18] Verhovay Gyula (1849–1906) újságíró, politikus, a Függetlenségi Párt majd az Országos Antiszemita Párt képviselője, a *Függetlenség* című napilap szerkesztője. Szinnyei 1980, i. m. 14, 1132.

[19] BI, 1883. febr. 18., 10.

don ugathatnak."[20] A karikatúrán vérszomjas kutyákat láthatunk, akik egy – ettől megrémülő – ortodox zsidóra ugatva ugrálnak fel, s a háttérben Kozma Sándor és Tisza Kálmán szemléli az ebek, azaz az antiszemiták zsidóellenes támadását. Bár az ügyészség kerülni kívánta a látszatát annak, hogy a kormányzat nyomására esetleg nem emel vádat a zsidók ellen, vagy bármilyen módon befolyásolja a Szabadelvű Párt a vizsgálatokat, mégis a kormánypárti vicclapban látjuk egymás mellett Tiszát és Kozmát. A rajz üzenete szerint addig, amíg megtehetik zsidóellenes kirohanásaikat az antiszemita politikusok, nem kell tartani tőlük, nagyobb kárt nem okozhatnak.

Ugyanebben a számban egy másik karikatúra arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűnügy nem más, mint hogy bolhából elefántot csináltak az antiszemita újságírók, tehát egy helyi vélt bűnügyet felkaroltak, s országos méretű perré duzzasztották. A kép első felében egy bolhát pillanthatunk meg, a másodikban pedig egy elefántot, akinek az ormánya fogságában egy lány látható, az állat pedig zsidó „vonásokkal" bír: az elefánt esetében a nagy orr eleve adott, de feltűnő a nagy füle és a pajesza.[21] A per kezdetéhez és egy mellékszálához, Verhovay egy másik, sikkasztási botrányához is tartozik egy-egy szöveg, melyben a szólás a humor eszköze: Seiffensteiner Solomon a per elején megállapította – kételkedésének, méltatlankodásának hangot adandó –, hogy „Bolond szél fúj ebből a bolond likból", azaz Eszlárról. A pert követően pedig a Verhovay elleni sikkasztási vádakon élcelődött a *Borsszem Jankó*, amikor Verhovay emlékkönyvébe a szerző a következőket írná: „Nyugtával dicsérd a napot!"[22]

A vicclapok témához való eltérő viszonyulását mutatja, hogy a *Borsszem Jankó* igen csípős megjegyzéseket tett Verhovayra, amikor fény derült a csángóknak napilapján, a *Függetlenség*en keresztül gyűjtött pénz elsikkasztására. Az *Üstökös* sajnálatot ébresztő, szomorú arccal ábrázolta Verhovayt, aki tanácsot kért a Magyar Kakastól, az *Üstökös* állandó figurájától, miként tudná megőrizni mandátumát, míg a *Bolond Istók* nem említette az antiszemita politikus sikkasztási botrányát.[23]

Címek két esetben lettek a humor forrásai: a *Bolond Istók* szerzője megállapította, hogy Eötvös József megírta *A karthausi*t, Eötvös Károly pedig *A sakter*en dolgozik,[24] ahol a címekkel állítottak szembe egy katolikus és egy izraelita vallásho köthető személyt. Ugyanebben a lapban *Az uj földesúr*ról, Eötvös Károlyról pillanthatunk meg egy képet, mely nemcsak a Jókai Mór regényének címére is utaló karikatúracím átalakított megrajzolása, hanem a képen a nevek mint a hu-

[20] BJ, 1882. júl. 2., 3.

[21] BJ, 1882. júl. 2., 6.

[22] BJ, 1882. jún. 4., 10; BJ, 1883. okt. 21., 2. A témáról részletesen lásd: Szabó Dániel, *A botrányhős Verhovay = Skandalum, Magyar közéleti botrányok 1843–1991*, Gerő András szerk., Bp., T-Twins, 1993, 69–75.

[23] BJ, 1883. okt. 21., 3; BJ, 1883. nov. 6–7; Ü, 1883. okt. 28., 3.

[24] BI, 1883. júl. 22., 8.

mor forrásai jól tetten érhetők.[25] Mind az irodalmi műcímek, mind pedig a szólások átalakítása az élclapok kedvelt humoreszköze a 19. század utolsó évtizedeiben, jellemző módon a kortársak által jól ismert címeket, gyakran elhangzó szólásokat alakítottak át újra meg újra – különböző témákban.

A tiszaeszlári eseményekhez kapcsolódó szövegek és gúnyrajzok többsége a hasonlításokhoz sorolható, elsősorban a túlzáshoz, de találunk mind a kicsinyítésre, mind pedig a csak a hasonló elem – akihez vagy amihez tették hasonlóvá a kép főszereplőjét – közlésére példákat. Ez utóbbi kategóriába tartoznak azok a képek, melyek a védőügyvédeket sakterként jelenítették meg, melyek közül olyan is napvilágot látott, ahol csak Eötvös tűnik fel metszőként, de olyanok is, melyeken a védők közül többen váltak sakterokká (Eötvös, Heumann Ignác, Friedmann Bernát, Funták Sándor, Székely Miksa).[26] Ugyancsak az ügyvédek láthatók az *Üstökös* rajzán (Eötvös, Funták Sándor, Horányszky Nándor), melyen a jogászok arcképe egy háromlevelű lóhere egy-egy levelére került, s a szöveg szerint ők a tisza-eszlári „szentháromság".[27]

A *Borsszem Jankó* ellenben Eötvöst sírásóként láttatja, aki az antiszemitákat temeti el,[28] míg a *Bolond Istók*ban Eötvös és Tisza Kálmán miniszterelnök szlovák hullacsempészként kaptak helyet, a *Borsszem Jankó*ban azonban az antiszemita politikusok csempészik a hullát tutajon szlovák öltözetben (1. kép).[29]

Megfigyelhetjük ismét, hogy azonos motívum feltűnhetett különböző pártállású újságban, ellentétes mondanivalóval (nem kizárt, hogy a szignó nélküli rajzokat ugyanaz az alkotó készítette). Verhovay egy olyan hasonlításon bukkant

---

[25] BI, 1883. szept. 16., 9. – A nevek mint humorforrások részletes kidolgozásának egy külön tanulmányt szenteltünk, lásd: Tamás Ágnes, *Névmagyarosítás, személy- és földrajzi nevek az élclapokban a tiszaeszlári vérvád időszakában (1882–83) = Névtani Értesítő*, (37)2015, 157–168.

[26] BI, 1883. aug. 5., 6; BI, 1883. júl. 8., 6; BI, 1883. jún. 24., 5; BI, 1882. júl. 9., 6; BI, 1882. szept. 10., 3. – A zsidók védelmét Horánszky Nándor 1883. február 9-ig látta el, helyette Eötvös Friedmann Bernátot választotta. A munka kezdetekor vette fel Eötvös Funták Sándort, Székely Miksa azonban ugyancsak 1883-ban csatlakozott. Heumann Ignác (1845–1896) izraelita vallású ügyvéd, a zsidók első védőügyvédje, mielőtt 1882 júniusában Eötvöst is felkérték. Kövér 2011, i. m. 433–434. – Figyelemreméltó, hogy a magyar vicclapok – a *Bolond Istók*tól eltekintve – nem említették a nevét, karikatúrán is csak ebben a lapban szerepelt. Mindegyik védő – Horánszkyt kivéve – teret kapott a *Bolond Istók* egy olyan rajzán, mely a Kagal működését ábrázolja, s a gépet pénzzel zsidó bankárok töltik meg, de csövét, melyen keresztül igéjét hirdeti Eötvös, Heumann, Funták és Székely tartják. BI, 1883. júl. 29., 3. A Kagal szó a Kahal, hitközség jelentésű főnévből származik, (Ujvári Péter, *Magyar zsidó lexikon*, Bp., Pallas, 1929, 446.) a zsidók világuralmának kiépítését elősegítő állítólagos szervezet, szövetség. A kagál vélt tevékenységére számos gúnyos szöveg is utal, lásd például: BI, 1882. júl. 2., 9; BJ, 1882. nov. 19., 8.

[27] Ü, 1882. júl. 9., 1–2.

[28] BJ, 1883. aug. 5., 1.

[29] BI, 1883. júl. 8., 3; BJ, 1883. júl. 8., 3. – Az öltözet sugallja a hullacsempészettel meggyanúsítottak nemzetiségét. Az élclapi képek alapján szlovák származásúak, a per folyamán különböző nemzetiségűekként említették őket (román, rutén, orosz). Kövér 2011, i. m. 442; Eötvös Károly, *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*, 3, Bp., Révai, 1904, 181.

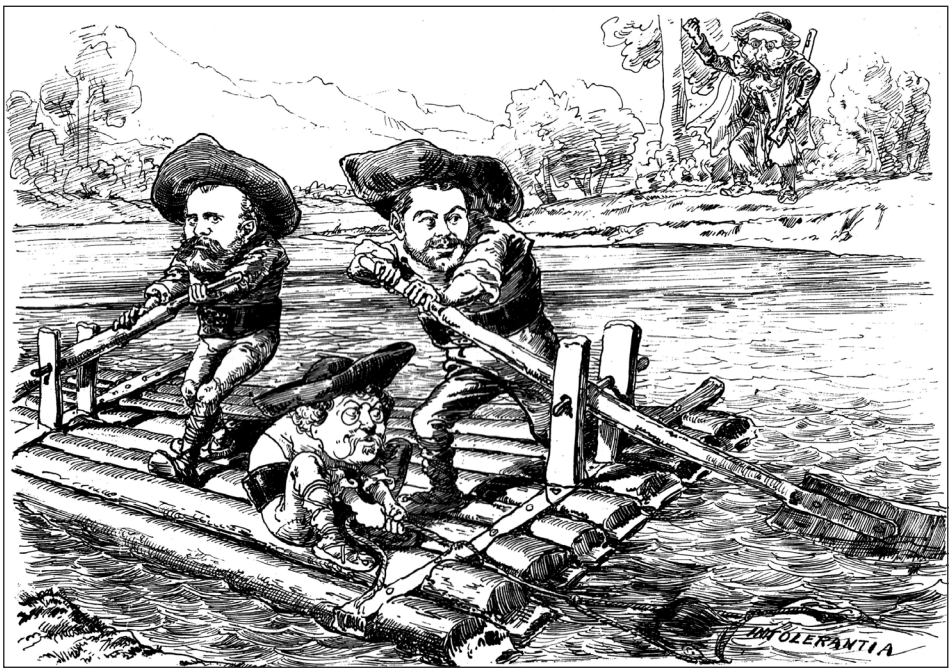

1. kép

fel, ahol ő és a *Függetlenség* láthatók „Nagy-Botránia czárja”-ként (2. kép):[30] a trónján ülő, nevetségesen kicsi Verhovay fején korona helyett udvari bolondra jellemző sapka látható, mindkét kezében fegyvert fog, mint ahogy a *Függetlenség* újságíróit megtestesítő alakok is, akik közül kettő – a szójátékot erősítendő – egzotikus kinézetű, fejükön a *Függetlenség* oldalaiból hajtogatott papírcsákó, előttük pedig egy zsidó – egér képében – fut el. A karikatúra középpontjában Dido, Verhovay kutyája ül, mancsában fegyverekkel.[31] A *Borsszem Jankó* újra azt kívánta rajzával megerősíteni, hogy a vérvád csupán egy minden valóságalapot nélkülöző sajtóbotrány, melyért Verhovay és maroknyi újságírója a felelős.

Mielőtt az élclapok hasábjain található számtalan túlzás közül mutatnánk be néhányat, az egyetlen kicsinyítésről, *A Tisza-Eszlári szörnytett* című képsorról teszünk említést, melyen egy bábut öl meg egy zsidó vonásokkal rendelkező rongy-

[30] BJ, 1882. nov. 12., 6. – A *Függetlenség* Verhovay 1879 és 1887 között megjelent lapja, mely a nemzeti szempontból fontosnak vélt ügyeket tematizálta, népszerűsége a tiszaeszlári vérvád idején csökkent, a Függetlenségi Párt – a lap névadója – is elzárkózott ekkor a sajtóorgánumtól. Buzinkay 2008, i. m. 87.

[31] Mikszáth Kálmán egy szövege szerint Verhovaynak volt Dido nevű kutyája. Mikszáth Kálmán, *A legújabb hadjárat (cikkek és karcolatok). III. A tegnapi kánikula a városházán.* http://www.mek.oszk.hu/00900/00901/html/07.htm, letöltve: 2013. júl. 10.

2. kép

baba.[32] A kicsinyítés jellemzője, hogy egy komoly témát bújtat a szerző kevésbé komoly, például gyermekekhez köthető szövegekbe. A képes történettel az ügy kirobbanásakor a karikaturista, Jankó János bagatellizálni akarhatta a vádakat, nyilvánvalóan nem számítva arra, hogy több mint egy évig elhúzódó vádaskodás veszi kezdetét 1882 tavaszán. Ehhez az attitűdhöz hasonlóan a *Borsszem Jankó*-ban olvasható túlzások is általában a vádak képtelenségére kívánták felhívni a figyelmet. A túlzások esetében a szerzők a humor tárgyát az abszurditásig túlozták el, ami az élclapok sajátosságaihoz jobban illik, így sokkal gyakoribb a humoros alkotások körében a magyar és a német nyelvű lapokban is, mint a kicsinyítés. Az egyik túlzó szöveg szerint egy antiszemita riporter egy két és féléves gyermekkel készített interjút, akit előtte megvesztegetett cukorkával, s cserébe ő válaszolt, hogy a sakterek igenis bűnösek.[33] Állítólag Móric öccse, Samu, aki még nem volt ötéves, szólta el magát egy cukorkáért cserébe, s ez alapján született meg

[32] BJ, 1882. máj. 28., 1.

[33] BJ, 1882. jún. 4., 4. Eötvös 1904, i. m. 1, 88–89.

a feljelentés. Az élclap riportja szerint egy beszélni is alig tudó gyermek mondja ki az ítéletet a zsidók felett, amivel a vádak valótlanságát igyekeztek sugallani a szerzők.

A többi *Borsszem Jankó*-beli szöveg – műfajuktól függetlenül – a zsidók állítólagos bűntetteit túlozták el (például: a zsidók már hét gyermeket ragadtak el és a húsukat is megették), illetve „Vérhasovay", azaz Verhovay álcikkeit publikálták hétről hétre a *Förmedvények* című rovatban, melyek mind antiszemita túlzó írásokon gúnyolódtak a zsidóellenes sztereotípiákat megismételve, „tovább költve" azokat (például: „rituális libamáj" vagy a zsebmetsző zsidók).[34] Tovább kriminalizálta az ügyet, amikor a *Borsszem Jankó* szerzője egy Verhovay ellen irányuló sakterek által végrehajtott merényletet vizionált.[35]

A *Borsszem Jankó* túlzásai a mai olvasónak talán durvábbnak hatnak, mint az antiszemita újságokban publikáltak, mivel Ágai lapjában a zsidó szokások és a per folyamán közbeszéddé lett vélt zsidó szokások (például a véráldozat) váltak az irónia, a gúny tárgyává.

A zsidóellenes hangvételű élclapokban inkább zsidóellenes „törvényjavaslatokat" olvashatunk a túlzások között,[36] melyek az izraeliták 1867-ben az emancipáció időszakában megszerzett jogait kívánták semmissé tenni, vagy olyan szövegeket, melyekben harctéri eseményekké nagyítják fel a szerzők a nyíregyházi pert: zsidók és keresztények között zajlanak az összecsapások a lapok hasábjain, ami a végletekig dramatizálta és egy képzeletbeli háborúvá nagyította fel az ügyet, mely egy lány eltűnésével kezdődött. Csata utáni állapotokra emlékeztetnek a tiszaeszlári eseményeket leíró túlzó szövegek is: romos eszlári zsinagógáról tudósítanak, mintha azt bombatámadás érte volna, illetve a zsidóüldözések helyett „kereszténüldözésről" számolnak be.[37]

Az ilyen típusú általánosítás, az ügy zsidók és keresztények közötti háborúvá való felnagyítása a közvélemény hangulatát erősen befolyásolhatta, arra törekedhettek, hogy növeljék a veszélyérzetet amiatt, hogy az izraeliták gazdasági-politikai „terjeszkedése" tovább folytatódik. Ezzel is az eset komolyságát kívánták hangsúlyozni, hogy így is ellensúlyozzák a szemita, illetve liberális, kormánypárti sajtó azon kampányát, mely a vádak tarthatatlanságát hirdette, s elbagatellizálni igyekezett azokat.

E témában számos ellentétre építő írást találhatunk a vicclapokban, ezek tipikus példája, amikor a zsidókhoz általában nem társított tulajdonságokkal jellemzik őket ironikus kontextusban: derék, becsületes, hősies, nem ad hitelt.[38] Ezek az ellentétekre építő tulajdonságlisták nem csupán a tiszaeszlári eseményekkel kapcsolatban, hanem a korábbi évtizedekben is a vicclapok jellemzői. A per kapcsán

---

[34] BJ, 1883. jún. 24., 4; BJ, 1883. febr. 11., 4.

[35] BJ, 1883. júl. 22., 4.

[36] Ü, 1882. júl. 9., 6; BI, 1882. aug. 27., 10.

[37] Ü, 1882. aug. 13., 11; Ü, 1882. aug. 20., 11; Ü, 1882. okt. 8., 8; BI, 1882. júl. 16., 9; BI, 1882. okt. 8., 8; BI, 1883. szept. 9., 4, 5; Ü, 1883. szept. 2., 5.

[38] BI, 1883. aug. 5., 5; Ü, 1883. jan. 28., 6.

feltűnnek olyan szövegek is, melyek két nézőpontból közelítik az eseményeket, s mindkettő ironikus a maga nemében: a *Borsszem Jankó*ban olvashatunk a per vádlottjairól egy antiszemita („hienaszerü arcz krokodilus szempárral, rókafüllel, tigrisszájjal, sakálszakállal") és egy filoszemita („kedélyes öreg, … értelmes de szelid kifejezéssel") leírást, mint ahogy a zsidó és a magyar vér ellentétes jellemzőiről is, míg a *Bolond Istók* Móric szavahihetősége mellett és ellen szóló írásokat közölt.[39] Eötvös is főszereplője lett egy képzeletbeli levélváltásnak, melyben először Dr. Scheuthauer dicsérte a magyar védő jogi képességeit, de megjegyezte, hogy az orvosi tudása hiányos, míg Csemegi Károly az orvosi megállapításait méltatta, de jogi érvelését becsmérelte.[40] A *Figaró*-beli ellentétekre építő szövegek a vádak képtelenségére és a paradox eseménysorokra, rejtélyekre és a sajtóban olvasható ellentmondásos hírekre igyekeztek ráirányítani a figyelmet. *Az igazság Solymossy Eszterről* című írásból kiderült, hogy a zsidók biztosan megölték a lányt, aki rokonoknál van és él, azonosították a holttestét, de az bizonyosan nem Eszteré, végül az izgatottság a magasba hágott Magyarországon, de az egész magyar lakosság nyugodt.[41]

Az ellentétek felsorakoztatáshoz hasonló, de vizuális eszköz, amikor a rajzolók két állapotot (egy korábbit és egy későbbit) vagy pedig két eseményt állítanak szembe. Ilyen kép az, mely – a szövegekhez hasonlóan – ismét egy zsidókhoz kapcsolódó kortárs sztereotípiát idéz fel: állítása szerint a zsidókat nem vérfürdő rendezésével kell vádolni, hanem rendesen megfürdetni vízzel.[42]

Meglepőnek találhatjuk, hogy ez a torzrajz nem az antiszemita sajtótermékek egyikében bukkant fel, de Ágai lapjára jellemző, hogy az antiszemiták fegyvertárával küzdött a zsidóellenes hangulat ellen. Az antiszemita retorika azonban nemcsak arra az előítéletre utalt általában, hogy az izraeliták nem fürdenek eleget, s büdösek, hanem arra is, hogy ha megmosdanak – kikeresztelkednek –, akkor sem válnak igazi keresztténnyé, a zsidó az zsidó marad. Az izraeliták eltérő vallási szokásaira utal a *Bolond Istók*ban az a képsor, mely szerint a keresztény ünnepeken nyitva tartják boltjaikat – ezzel is rontva véleménye szerint a keresztény erkölcsöt –, ezzel szemben zsidó ünnepeken és szombaton – az ünnepeket tisztelve – zárva.[43]

Erőszakos cselekedetek több kontextusban is megjelentek a szembeállításokon: a *Borsszem Jankó*ban választás előtt barátságosak a magyarok a zsidókhoz,

---

[39] BJ, 1883. jún. 24., 5; BJ, 1883. jan. 28., 4; BI, 1883. júl. 1., 9.

[40] Ü, 1883. aug. 5., 10. – Csemegi (Nasch) Károly (1826–1899) jogász, jogtudós, nevéhez köthető Magyarország első magyar nyelvű büntetőtörvénykönyve (1878. évi 5. tc.), mely a 20. század derekáig hatályos maradt. Ujvári 1929, i. m. 180. – Dr. Scheuthauer Gusztáv (1832–1894) orvos, patológus. A tiszaeszlári vérvád kivizsgálásának kapcsán mutatott objektivitását még az ÖBL is hangsúlyozta. *Österreichisches Biographisches Lexikon*, Bd. 10. Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999, 99–100.

[41] F, 1882. júl. 8., 106. „Die Wahrheit über Esther Solymossy"

[42] BJ, 1882. jún. 18., 7.

[43] BI, 1883. nov. 11., 9.

választás után már ütik őket. A *Bolond Istók* pedig azt ábrázolta, hogyan nézett ki Eötvös Károly ablaka este, amikor betörték a zavargások közben, és reggel, amikorra a zsidók bankjegyekkel megjavították az üveget, vagy másik alkalommal milyen volt az „igazság szolgáltatás" Nyíregyházán, ahol felmentették a zsidókat, majd Zalában, ahol megverték őket.[44]

Míg az erőszakot illusztráló gúnyrajzokra még további példákat hozhatnánk, a *Borsszem Jankó*ban egy másik, egyszer felbukkanó ellentétre lehetünk figyelmesek: míg a zsidók csendben tűrik az antiszemita kirohanásokat, a horvátok tönkre teszik a magyar jelképeket, magyarellenes jelszavakat skandálva randalíroznak a zágrábi utcákon – kihasználva a magyarországi feszült helyzetet az antiszemita zavargások következtében.[45] Ágai lapja a per időszakában többször is utalt arra, hogy véleménye szerint a zsidóság asszimilációja egy előrehaladott folyamat, ők építő munkát végeztek a magyar társadalomban, ezzel szemben a nem magyar nemzetiségi mozgalmak valamelyike mindig nehézséget okoz a magyar kormánynak.[46] A szembeállítást a karikaturisták – például emancipáció előtti és utáni állapotok – nemcsak a tiszaeszlári vérvád időszakában alkalmazták előszeretettel az izraelitákhoz kapcsolódó tematikákban.

Megállapíthatjuk a felsorolt példák alapján, hogy a szerzők a korszakban népszerű humoreszközöket változatosan használták, egy-egy bevált motívumhoz, szójátékhoz többször visszatértek, a szituációból, a szereplők nevéből, az eset képtelenségéből adódó lehetőségeket a gúnyolódásra alaposan kiaknázták. Mégis csak a *Bolond Istók* merészkedett ekkor még odáig, hogy a „zsidókérdés megoldására" javaslatot tegyen. Ekkor a lap többször megismételte a korszakban antiszemita körökben elterjedt nézetet, mely szerint a zsidók Palesztinába való kitelepítése az antiszemita mozgalom célja, amiről képet is láthatunk, melyen egy hőlégballonban távoznak a zsidók és védőik Palesztinába, a hőlégballon pedig Eötvös arcvonásait formázza meg.[47]

A vérvád karikatúrákon: a gúnyrajzok jelenetei és szimbólumai

A karikatúrák jelképekben és egyes, a vérvádhoz kapcsolódó események megjelenítésében sokszínűbbek, részletgazdagabbak, mint a szövegek, s számos tematika többször is felbukkant a képeken, így érdemes ezeket is sorra vennünk. Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy az alkotók igyekeztek magát a véráldozat

[44] BJ, 1882. júl. 16., 6–7; BI, 1883. aug. 12., 9; BI, 1883. szept. 2., 6–7.

[45] BJ, 1883. szept. 9., 6–7.

[46] Például: BJ, 1882. szept. 10., 1.

[47] BI, 1882. jún. 11., 4; BI, 1882. aug. 13., 2; BI, 1883. jún. 24., 5. – A kortársak humoros javaslatairól lásd: Tamás Ágnes, *„Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?!" = Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*, Lukács Anikó szerk., Bp., Hajnal István Kör, Társadalomtörténeti Egyesület, 2013, 277–285.

momentumát elképzelni és „megörökíteni” a közismertté vált helyszínen, illetve ezáltal – a *Borsszem Jankó*ban – annak képtelenségére felhívni a figyelmet.

Az *Üstökös* karikaturistája mosolygó zsidó saktert és további zsidó figurákat rajzolt egy asztalon fekvő lány köré, akinek a nyaka alatt egy tál is látható, s a sakter a lesújtásra készül. Az élclap állandó figurája, a Magyar Kakas kérdezi a képaláírásban Kozmától, hogy biztosan nem látja-e a rémtettet, mert a kedvéért még az ajtót is elvitette a bíróság, de Kozma még mindig „nem lát semmit”. A karikatúra és a képaláírás a helyszíni szemle vizsgálati eredményeire utal, mely szerint Móric a kulcslyukon keresztül nem láthatta, hogy mit csinálnak a zsidók a zsinagógában, ami az antiszemita szerző számára elfogadhatatlannak tűnt, s ezt úgy interpretálta, hogy az ügyész nem akar tudomást venni az eseményekről, s a kormányzat nyomást gyakorol rá, mivel lehetetlen, hogy nyilvánvaló tényeket ne vegyen észre.[48]

A *Bolond Istók* ábrázolása szerint egy ortodox zsidó alak vágja el a lány torkát, Móric nem egy kulcslyukon, hanem az oltár mögül kukucskál, egy zsidó nő pedig egy edényt tart a lány nyaka alá.[49] A *Borsszem Jankó*ban a torok elvágásának motívuma olyan fordított kontextusban is felbukkant, mely szerint a botrány kirobbantója, maga Verhovay vágja el az ortodox zsidó torkát.[50] Egy másik torzrajzon – az *Üstökös*ben – azonban a védők érvelését teszik nevetségessé, ugyanis e szerint Kozma azért nem észlelt a rekonstrukció alkalmával semmit sem, mert előle az eseményeket a gúnyrajzon egy női hátsó takarta el, ezért nem figyelhette meg a gyilkosságot.[51]

A bíróság megvesztegethetetlenségét, a védők becsületességét vonja kétségbe a *Bolond Istók* képe, alternatívát kínálva, mit láthatott Móric. E szerint pénzátadás szemtanúja volt, az ajtóban mögötte zsidóként ábrázolva „**Saupferd”** (’**vaddisznó**’ és ’ló’), azaz Szeyffert Ede áll, amint nagyon mérges, feltehetően azért, mert a nagy mennyiségű pénz átnyújtását és azt, hogy ezt elfogadták, Móric meglátta.[52] A jelenet helyszíne azonos, mint azokon a rajzokon, ahol a lányt megölni készültek a szereplők, mint ahogy azon a képen is, melyen Falk Miksa, a *Pester Lloyd* izraelita főszerkesztője tűnt fel sakterként, s ő készül egy fiatal hölgy, „Magyarország” torkát elvágni, miközben „Magyarország” összekötözött lábát a „Corruptio” nevű csúf, idős nő mossa, a többi figura pedig a kezében „Sáp” és „Rebach”[53] feliratú edényeket tart. A karikatúra ugyancsak gyakori kortárs előítéleteket sorakoztat fel, melyek részben a kormányzathoz, a politikai elithez, részben pedig az izraelitákhoz kapcsolódtak: a politikai korrupció a korszakban sem

---

[48] Ü, 1882. okt. 29., 9.

[49] BI, 1882. jún. 4., 5.

[50] BJ, 1883. ápr. 29., 3.

[51] Ü, 1882. szept. 24., 7.

[52] BI, 1883. júl. 22., 3. – Szeyffert Ede, királyi főügyész-helyettes, ő képviselte az ügyben a vádat, vádbeszédében a zsidók felmentését kérte.

[53] BI, 1882. jún. 18., 6–7. – Rebach: kereskedelmi haszon; sáp: jövedelem, jutalék. Raj Tamás, *100+1 jiddis szó*, Bp., Makkabi, 1999, 210.

ismeretlen fogalom, a gazdasági bűncselekményeket, a spekulációt és a profithajhászást pedig kifejezetten a zsidókhoz kötötték.[54]

Az „Új Jeruzsálem", azaz Budapest átalakított címerében szintén egy sakter áll a címerpajzs közepén, akinek a késére egy lány vérző, levágott fejét tűzték ki közvetlenül a végítéletet követő számban.[55] Ha szemügyre vesszük a címert, felfigyelhetünk arra, hogy azt nem két oroszlán, hanem két nyúl tartja, tehát a bátorságot jelképező állatok királya helyett a gyávaság szimbóluma kapott rajta helyet, s a tetején nem a Szent Korona, hanem egy zsidó figura és pénzeszsákok helyezkednek el.[56] Meg kell jegyeznünk, hogy a kortárs vicclapok gyakran hangoztatott sztereotípiája a zsidók gyávasága és ezzel összefüggésben a katonai szolgálatra való alkalmatlanságuk. A kép felső sarkában még egy másikat, Magyarország módosított címerpajzsát pillanthatjuk meg, melyen a folyókat jelölő sávok helyett sakterkéseket, a dombok helyett kalapos zsidó fejeket, a kereszt helyére pedig Dávid-csillagot rajzoltak. Az élclap véleménye szerint az országot eladta a kormányzat a zsidóságnak – ezért az eszlári ügyben sem várható, hogy igazságot szolgáltassanak.

Ha a karikatúrák szimbólumait vesszük górcső alá, elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy a témában számos bibliai és ókori utalást tartalmazó képet láthatunk, mint ahogy a gyilkossághoz könnyen kapcsolható koporsó-motívum is többször kapott teret a lapok hasábjain.[57] Az nem tekinthető egyedi esetnek, hogy ókori mítoszok, antik vagy bibliai szimbólumok bukkantak fel a lapok hasábjain, de e témában kimutathatóan többször szerepeltek és igen változatos szereplők láttak napvilágot, mégis legnagyobb számban – a perre való tekintettel – Iustitia vagy Themis szerepelt. Bár különböző szituációkban, de a magyar lapok mindegyikében már 1882-ben felbukkantak az istennők.

Az *Üstökös* korábbi képén három védőügyvéd üdvözli Iustitiát Tiszaeszlár határában, kezük sáros, egyikőjük a nyelvét Iustitia felé öltötte ki. Az Igazságosság vakon egyensúlyoz, egyik kezében – rendhagyó módon, de a magyar jogi hagyományokhoz kapcsolódva – a Tripartitum, másikban szokásos attribútuma, a mérleg. A később publikált gúnyrajzon Themis orrát az „ügyészség" fogja be, lába elé pedig Eötvös feküdt a „védiratok"-kal, s a mérleg egyik serpenyőjében egy zsidó figura látható, aki a „hamis tanuk jegyzőkönyvé"-t olvassa. A Magyar

---

[54] A korszak politikai korrupciós ügyeiről és a hozzájuk kapcsolódó sajtóbotrányokról lásd: Cieger András, *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországán*, Bp., Napvilág, 2011.

[55] BI, 1882. aug. 6., 6–7.

[56] Nyúl: a gyengeség, a ravaszság, a tisztátalanság szimbóluma. Cooper, J. C., *Illustriertes Lexikon der traditionellen Symbole*, Wiesbaden, Drei-Lilien-Verlag, 1986, 74.

[57] Ókori szereplőre vonatkozó szöveges említést a magyar lapokban csak keveset találunk, s ezek szereplői, szimbólumai részben egybe esnek a képi ábrázolásokkal. Az egyik írásban például az *Üstökös* szerzője a zsidó lázadás leveréséről híres Titus Vespasiannak nevezte el Istóczy Győzőt. Ü, 1882. jún. 4., 2. – Titus Flavius Vespasianus (9–79) római császár, aki uralkodóvá választása előtt a keleti provinciákban a zsidók lázadását verte le 68-ban, megalapozva ezzel hírnevét. *Pallas* 16, 810–811.

Kakas pedig a mérleg másik serpenyőjében állva elvágja a szemkötőt, mert „…vakságodban orrodnál fogva vezetnek, lábad elé feküsznek, hogy elbuktassanak”.[58] Az *Üstökös* rajzolója tehát ismét a megvesztegethetőséget és az ügyészség alkalmatlanságát hangsúlyozza, mint ahogy a *Bolond Istók* képe is a korrupciót emelte ki, amelyen Iustitia még bekötött szemmel látható, a mérleg egyik serpenyőjében egy „Tiszaeszlár” feliratú sakterkés, a másikban pedig pénz látható, amelyet a zsidók helyeztek bele, így figyelmezteti olvasóit arra, hogy pénzért cserébe felmenthetik a zsidókat.[59] Ellenben a *Borsszem Jankó* kendő nélkül ábrázolta az istennőt, aki szomorkodva ül egy magyar legény ölében, míg ezalatt Pauler Tivadar nőként Verhovay Gyulával kánkánt jár Ónódy és Istóczy zenéjére – kifejezve azt a nézetét, hogy Pauler nem határolódott el kellő mértékben az antiszemitáktól. Mezei Mór így inti az igazságügy minisztert: „Míg kelmed a kánkánt járja,/ Elbukhatik Juszti lánya.” Mire az igazságügy miniszter válasza: „Népszerüség hajahaj!/ Juszti baja kutya baj.”[60]

1883-ban Ágai lapja már nem tett közzé képet Iustitiáról, talán mert a szerkesztő elégedett volt a végítélettel, azonban a *Bolond Istók* a végtárgyalás alatt több gúnyrajzon is megjelenítette az istennőt: az egyiken például arcon köpik Themist, azaz nem igazságot szolgáltatott a magyar hatóság.[61] A pert az *Üstökö*s rajzolója színre vitte, a bábszínházban Tisza Kálmán mozgatja Szeyffert és Iustita bábuit, a verklit Pauler kezeli. A darab címe *Justitia agyonüttetése*, s a kép tanúsága szerint a csapást Szeyffert mérte az istennőre.[62] A rajz utal arra a kortárs vádra, hogy a főügyész-helyettes úgy viselkedett a tárgyaláson, mintha nem is a vádat képviselné, hanem a vádlottakat, így ő is hozzájárult felmentésükhöz.

---

[58] Ü, 1882. szept. 17., 7.; Ü, 1882. okt. 1., 5.

[59] BI, 1882. okt. 1., 7.

[60] Mezei Mór (1835–1925) ügyvéd, publicista, országgyűlési képviselő. Ujvári 1929, i. m. 591. BJ, 1882. dec. 3., 6.

[61] BI, 1883. júl. 1., 6.

[62] Ü, 1883. júl. 1., 1. – A verkli több változatban is felbukkant a *Borsszem Jankó*ban. Először olyan kompozíciót láthatunk, melyben a verklis Verhovay Gyula, s csupán két lejátszható dalt ismer, melyeket kis képek szimbolizálnak: az egyik a kápolnai csata egy momentumáról, a másik pedig az eszlári zsidók „bűntettéről”. A zenét még mosolygó magyarok hallgatják, ám egy héttel később már két verklije van Verhovaynak, ugyanazt a zenét játssza le, csak egyszerre, s a magyarok a fülüket bedugva elszaladnak, csak Dido marad ülve csontot rágcsálva az eszlári verkli előtt. A következő évben is e hasonlattal fejezte ki a szerkesztő a véleményét arról, hogy az antiszemiták mindig ugyanazt hajtogatják: Verhovay továbbra is verklis, hangszere előtt Dido tűnik fel, aki csont helyett egy cilindert tart, mellettük egy magas oszlopon a *Függetlenség* egy száma lóg. Dido néhány hónappal később már egy kalapot tart, Verhovay ismét verklizik, de nem ő a kép főszereplője, hanem „Kornis Ferkó”, aki mellett a halott Isutitia és egy zsidó alak felakasztása zajlik, a háttérben Ónódy arca villan fel. Az utolsó verklist ábrázoló kép már az antiszemita megmozdulásokról szól: Verhovay „zikczene – zackene”-t játszik hangszerén, Dido pedig egy tányérba gyűjti a pénzt, de sem ezen a gúnyrajzon, sem a többi ábrázoláson nem láthatunk Didónál egyetlen pénzérmét sem. BJ, 1882. szept. 24., 1; BJ, 1882. okt. 1., 6; BJ, 1883. márc. 4., 6; BJ, 1883. júl. 29., 1; BJ, 1883. szept. 23., 3.

Még ugyanebben a lapszámban egy gúnyrajz szembe állítja az 1882. és 1883. éveket oly módon, hogy 1882-ben a főügyészt békésen szivarozva mutatja be, amikor az istennő szobra is a megszokott módon került ábrázolásra, míg 1883-ban ijedten láthatjuk az ügyészt, mivel Iustitia a hátsóját mutatja felé, s egy kicsi „Seiffert"-figura gúnyolódik rajta.[63] Továbbá múzeumi szobrocskaként bukkant fel az istennő, s a képaláírás szerint ő „Az új Eszter",[64] az egy héttel későbbi torzrajzon azonban Iustitiát már keresztre feszítették, mellette Bary és Szeyffert került kivégzésre. Mindkét férfin megpillanthatunk egy-egy felirattal ellátott ágyékkötőt: Baryéra a „jegyzőkönyv", Szeyfferttére a „vádlevél" került. Az istennő testébe kardokat szúrnak ókori római katonáknak öltöztetve lapszerkesztők *(Pester Llyod*, *Nemzet*, *Pester Journal)* s leköpi őt „Kóserszem Jankó", azaz Ágai Adolf.[65] Az *Üstökös* rajza magát Ágait hibáztatja, hogy – véleménye szerint – nem igazságos ítélet született a zsidók ügyében, mivel a lapszerkesztő végig kitartott a zsidók ártatlansága mellett, s ismét a zsidók azok, akik miatt – Krisztushoz hasonlóan – keresztre feszítettek valakit.

A bécsi *Figaró*ban a perrel kapcsolatban két karikatúra jelent meg 1883-ban, mindkettő főszereplője a római istennő. A korábbi rajzon egy mosolygó, gesztikuláló ortodox zsidó Iustitia térdére ereszkedve pihen, aki simogatja a fejét, játszik a hajtincsével és biztosítja, hogy semmi sem fog vele történni. A per lezárultát követő lapszámban a kép hangulata már nem ilyen idilli: a zsidó alak ábrázolása hasonló, de menni készül, míg az Igazságosság leszedi a szemkötőjét a következő mondatok kíséretében: „Ostoba történet! Inkább ne foglalkoztam volna vele."[66]

Mind az antiszemita politikusok, mind pedig Eötvös szerepelt ókori mítoszok átértelmezett, humoros alkotásokon, melyeken már nem az istennőké a főszerep. Verhovay és Ónódy ókori jósokként nevetnek *A két Haruspex*[67] című *Borsszem Jankó*-beli képen, s mindketten ókort idéző ruhában és lábbeliben láthatók. Bár a haruspex feladata a jelmagyarázás, az istenek haragjának kiengesztelése, az állatok belső szerveinek vizsgálata, az áldozatbemutatás, mégsem tudjuk meg a rajzról, miben mesterkedik a két jós, csupán sejthetjük, hogy az ártatlan zsidók feláldozásában, elítéltetésben. Az *Üstökös Nyiregyházi Laokoon-szobor* című karikatúráján már nem az antiszemita képviselőket, hanem Eötvöst pillanthatjuk meg Laokoon szerepében, rajta a „védbeszéd" felirattal, a gyilkos kígyók pedig a „közvélemény"-t testesítik meg, melyek a védőn kívül a mellette elhelyezkedő zsidókra tekerednek rá.[68] A torzrajz a végítélet kihirdetését követő számban jelent meg azt

[63] Ü, 1883. júl. 1., 3.

[64] Ü, 1883. júl. 22., 10.

[65] Ü, 1883. júl. 29., 3. – Bary József (1858–1915) nyíregyházi aljegyző, az ügy vizsgálóbírója. Kövér 2011, i. m. 371–372.

[66] F, 1883. júl. 7., 108; F, 1883. aug. 4., 121. – „Dumme G'schicht'! Hätt' ich's lieber geh'n gelassen."

[67] BJ, 1883. júl. 15., 1. – Haruspex: jós, jelmagyarázó, áldozatnéző az ókori Etúriában, akiknek szolgálatait a rómaiak is igénybe vették. *Pallas* 8, 723.

[68] Ü, 1883. aug. 5., 3.

sugallva, hogy az antiszemita közvéleményt nem biztos, hogy meggyőzte a hétórás védőbeszéd a zsidók ártatlanságáról. Ugyanebben a lapban Linek Lajos ironikus rajzán ismét Eötvös a főszereplő, aki Diogenésszel karöltve sétál, s Eötvös rámutat a háttérben álló zsidókra, és a következőkkel fordul a filozófushoz: „Te már kétezer év óta keressz egy becsületes embert: nézd, van itt egy egész csomó!"

A zsidókról elterjedt sztereotípia volt a korszakban, hogy becstelenek, de az, hogy Diogenész lámpással látható, a képet többletjelentéssel ruházza fel. Egy ókori anekdota szerint a filozófus fényes nappal járt lámpással a spártai utcákon, s „embereket" keresett, utalva arra, hogy kortársait nem veszi emberszámba pénzhajhászásuk miatt.[69] Jankó János képén már nem Eötvös a főszereplő, de ugyancsak antik személy bőrébe bújva tűnt fel Tisza Kálmán „Az uj Polikrátész"-ként, akit a „népszerűség" nevű hölgy legyez, ami miatt Tisza elégedettségét fejezi ki, míg a háttérben – ellentétben a nyugodtan ülő miniszterelnökkel – Eötvös és Verhovay metszőkként sakterkésekkel párbajoznak.[70] A *Borsszem Jankó* rajzolója szerint a miniszterelnök népszerű annak következtében, hogy nem állt az antiszemita nézeteket hirdetők oldalára, végig elítélte az – olcsó népszerűségre törekvő – antiszemita szólamokat hangoztatókat.

Az antikvitás mítoszai mellett bibliai történeteket is megrajzoltak az alkotók. Pauler Tivadar igazságügy miniszter bibliai és történeti személyként, Pilátusként bukkant fel a *Borsszem Jankó* képén, amint egy edényben a kezét mossa, Dido tartja neki a törülközőt, mögötte pedig Verhovay, mint egy római fórumon, szítja az indulatokat kezében a *Függetlenség*et tartva, a háttérben pedig a nyíregyházi fogház szűk ablakain néznek ki a zsidók.[71] Pilátus volt az a júdeai helytartó, aki halálra ítélte Krisztus, így Jankó János képe azt az üzenetet közvetítheti, hogy ártatlanokat ítélhetnek el, ha Pauler nem tesz annál többet – csak kezeit mossa –, mint hogy megsürgeti

---

[69] Ü, 1883. júl. 15., 5. – Szinópéi Diogenész (i. e. 414 – i. e. 323) cinikus, népszerű görög filozófus, aki szerint a boldogság csak az erényes élettel érhető el, aminek feltétele, hogy anyagi javainktól megszabaduljunk. *Pallas* 5, 336.

[70] BJ, 1882. júl. 30., 3. – Verhovay a korszak egyik párbajbotrányokba rendszeresen belekeveredő politikusa. Az például, hogy Verhovay a *Bolond Istók* hasábjain nem negatívan jelent meg, lehetne akár meglepő is, mivel a szerkesztővel, Bartók Lajossal is párbajozni készült, a párbaj mégis elmaradt, de botránnyá duzzadt a lapok hasábjain vívott szócsata, s még évekkel később is előkerült sértésként az eset a Verhovayval szembeni támadásokban. Szabó Dániel, *A botrányhős Verhovay = Skandalum, Magyar közéleti botrányok 1843–1991*, Gerő András szerk., Bp., T-Twins, 1993, 65–66. – Polikrátész (kb. i. e. 540 – i. e. 522 uralk.) gazdag, népszerű felvilágosult tyrannos Számosz szigetén. Hegyi Dolores, *Az archaikus és a klasszikus kor = Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*, Hegyi Dolores, Kertész István, Németh György, Sarkady János szerk., Bp., 2003, 133–134.

[71] BJ, 1883. márc. 4., 1. – Pauler Tivadar (1816–1886) igazságügy miniszter, akitől az ügy megsürgetését kérte Istóczy interpellációjában az 1882. május 24-i ülésen (*Képviselőházi naplók*, 6, Bp., 1882, 61–64.) – A Quintus Pontius Pilatushoz kapcsolódó későbbi mondás eredetét ahhoz az eseményhez kötik, amikor Pilátus „megmosá kezeit a sokaság előtt, mondván: Ártatlan vagyok ez igaz embernek vérétől; ti lássátok!" Mt. 27: 24. *Pallas* 13, 1056. – Pilátusként Polónyi Géza, Függetlenségi párti politikus is feltűnt az *Üstökös*ben, aki „suttyomban" Eötvös ellen korteskedik, viszont a nyilvánosság előtt a zsidókat „pártolja". Ü, 1882. nov. 19., 10.

a „dolgot", a lassan haladó pert. Pauler később akkor látható Pilátusként, amikor vizet kér, hogy újra megmoshassa kezeit, míg eközben az antiszemita képviselők (Verhovay, Istóczy és Kaas Ivor) üdvrivalgásban törnek ki – a képek tanúsága szerint – hallva a híreket az országszerte előforduló zsidóellenes heccekről.[72] A lap azzal vádolta meg az igazságügy minisztert, hogy nem lépett fel kellő határozottsággal a zsidóellenes kirohanások ellen, így – az újságok hasábjain még verbális erőszak – fizikai erőszakba torkollott, de a miniszter még ekkor is tétlenkedik.

A történelmi-bibliai személyek közül Keresztelő Szent János alakja is felbukkant ortodox zsidó képében, kezében egy sakterkéssel, amivel lesújtani készül vele egy kisgyermekre.[73] A képaláírás szerint ő fogja a gyermeket ily módon „megkeresztelni", míg az anya „Heródes poroszlója"-nak hívta őt. A kép abban az összefüggésben értelmezhető, amely szerint Heródes megölette a bibliai történet szerint a kétévesnél fiatalabb gyermekeket, de Krisztus mégis túlélte. Később Keresztelő János volt az, aki Jézust megkeresztelte és felismerte benne a Megváltót, de Heródes fiának, Heródes Antipasnak a neve köthető János halálához, mert a római helytartó később őt is megölette, mivel ő elítélte a római vérfertőző házasságát. Bibliai történetre és ellentétekre épít a *Megdicsőült sakterek* című rajz,[74] melyen világos színben, a mennyekben felhőkön, angyalokkal körülvéve pillantjuk meg az ortodox zsidókat felmentésüket követően, míg a kép alsó felében a védők láthatók (Eötvös, Funták, Friedmann, Heumann, Székely), feketére satírozva, kipában. A fekete foltokat tinta okozta, a *Bolond Istók* ítélete alapján saját magukat feketítették be. A rajz tradicionális ellentétpárra épít: fény és árnyék, sötét és világos, illetve azáltal, hogy a védők tűnnek fel sötét tónusokkal, a lap azt is sugallja, hogy ők a felelősek az elhibázott bírósági ítéletért.

Nemcsak a menny és az angyalok, az ördög szintén szerepet kapott a témában, nem is egyszer. 1882-ben a *Borsszem Jankó*ban láthatunk két rajzot, az egyiken Dido és az ördög tartják Verhovay ruháját, aki imádkozik, hálát ad a sakteroknak azért, hogy az Úri utcában vehetett házat, mert meggazdagodott a botrányból. A gúnyrajzon fénnyel övezve egy táncoló ortodox zsidó ismerhető fel sakterkéssel, hozzá fordulva mondja Verhovay: „Köszönöm, jó sakterem, / Te segítettél föl engem!"[75] A kép és a szöveg ismét arra utal, hogy az ügy kirobbantói meggazdagodhatnak a botrányból. A másik ábrázoláson Istóczy nőként jelent meg, kezében egy rózsafüzérrel, lábával viszont a falhoz szorít egy zsidó vonásokkal és szarvakkal rendelkező, sakterkést és vasvillát tartó ördögszerű lényt.[76] Ugyancsak zsidó hajtincsekkel, szarvval, zsidó arcvonásokkal vetette papírra Mefisztót a *Bolond Istók* rajzolója, aki a hullaúsztatást ábrázolta úgy, hogy Eötvös – zsidóként, sakterkéssel, de holtan – fekszik a tutajon, s vele evez a Tiszán Mefisztó.[77]

---

[72] BJ, 1883. szept. 2., 6.
[73] BI, 1883. nov. 25., 3.
[74] BI, 1883. aug. 5., 6.
[75] BJ, 1882. okt. 8., 1.
[76] BJ, 1882. okt. 15., 5.
[77] BI, 1883. júl. 8., 6.

Láthatjuk, hogy a rajzolók az élclapokban egyébként is népszerű ördögfigura bőrébe akár egyazon lapban is több szereplőt bújtathattak attól függően, kin keresztül kívánták a gonoszságot megtestesíteni, vagy ki adta el a lelkét az ördögnek.

Az ördöghöz hasonlóan a halál ábrázolása sem kelthetett pozitív benyomásokat a szemlélőkben. E témához kapcsolódóan a koporsó motívuma az, amely az élet, illetve a képeken egy-egy esemény végére utal. A *Temetés* című torzrajzon egy halotti menetet és síró antiszemita politikusokat láthatunk, a koporsóra pedig a „Tapolcai kérvény" felirat került. A menetet Dido, Szalay Imre és Verhovay vezetik, de a – némileg károrvendő – rajzon a koporsó mellett Simonyi Iván, Ónódy és Istóczy is könnyeket hullajt (3. kép).[78]

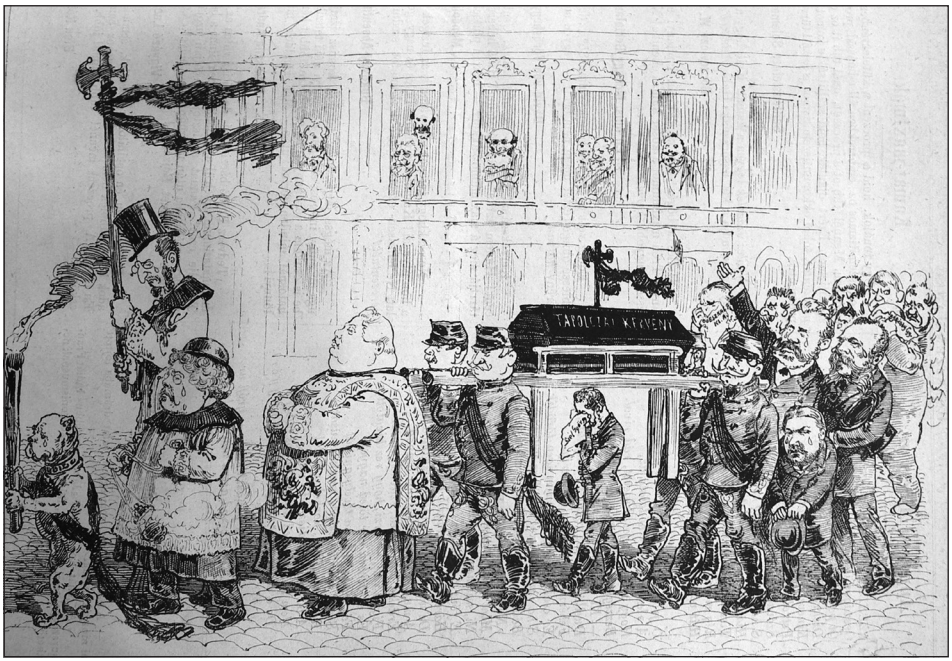

3. kép

A tapolcai kérvényt a képviselőházban 1883. jan. 22-én tárgyalták. Az iratot 2174 tapolcai polgár adta be 1882 novemberében, akik kérték, hogy kerüljön visszavonásra a zsidók emancipációjáról szóló 1867. évi 17. tc., korlátozzák a zsidók jogait a felekezeti nevelés, az oktatás és a földbirtokképesség terüle-

[78] BJ, 1883. febr. 4., 3. – Szalay Imre (1846–1902) országgyűlési képviselő, földbirtokos, borász, úti beszámolók szerzője. *Pallas* 15, 376. – Simonyi Iván (1838–1904) író, ügyvéd, antiszemita programmal országgyűlési képviselő, a drezdai antiszemita kongresszus (1882) egyik elnöke. *Pallas* 14, 1108.

tén és a polgári házasságról szóló törvényjavaslat visszavonását is kérelmezték. A kérvény elutasítását a kérvényi bizottság előadója, Berzeviczy Albert olvasta fel és indokolta meg: „… nem humanus, nem a 19. század szellemével megegyező eljárás, egyesek állítólagos, be sem bizonyított bűnéért egy egész vallásfelekezetet támadni meg.”[79] A *Bolond Istók* képén már „Eszter és Jusztitia” kerültek a koporsóba, s azt a védők (Friedmann, Funták, Eötvös) viszik a vállukon, míg a negyedik koporsóvivő arca nem látható, csupán hasa, ami egy pénzeszsákot formáz meg, mint ahogy a védők esetében is ezt figyelhetjük meg. A koporsó tetején pénz és egy Dávid-csillagos, sakterkést a kezében tartó aranyborjú látható, a menet előtt Rothschild báró és Wahrmann Mór viszik a „Wertheim frigyszekrény”-t, a felvonulók előtt zsidók hajbókolnak (4. kép).[80] A pénzt és az aranyborjút imádók között megpillanthatjuk – zsidóként – Tisza Kálmán miniszterelnököt is, aki ugyanígy szerepel egy, az aranyborjút imádó zsidók képzőművészeti ábrázolásához hasonló kompozícióban: a Mózes tíz parancsolatát hirdető kőtáblán emelték fel a magasba Tiszát, s a zsidók, Eötvös Károly és a miniszterelnök kezében is sakterkés látható.[81] A karikatúra egyértelműen a – pénzért eladott – igazságra utal, a végítéletet, melyet a zsidók a kormánytól megvettek, elfogadhatatlannak tartja.

Másik, immár pozitívabb szereplőt felvonultató bibliai történet vizuális megjelenítéseként a *Borsszem Jankó* hasábjain kapott teret a botrány kirobbanásakor az a gúnyrajz, melyen „Kőrösi József statisztikai arkangyal” rázúdítja „Istóczy Ábrahám”-ra, hogy a fővárosi zsidóság 79%-a magyarosodott.[82] Istóczy az „antiszemitizmus” nevű szócsövet tartja a kezében, a 79% vízként, dézsából ömlik rá. A bibliai Izsákot – itt Iczigként becézve – egy oszlophoz kötötték ki, így várja a halálát, tehát nem teljesen azonos az ábrázolásmód az ószövetségi történettel, ahol Izsákot egy oltáron áldozta volna fel Ábrahám, de világosan utal a sikeres, nagyszámú asszimilációra a budapesti zsidók soraiban.[83] Mindhárom élclap – politikai irányvonalának megfelelően újra gondolva, kontextualizálva – alkalmazta

---

[79] *Képviselőházi naplók* 1883, 9, 162–163.

[80] BI, 1883. aug. 5., 3. – Franz Wertheim (1814–1883) 1852-ben alapította a trezorokat, széfeket, tűzálló szekrényeket gyártó híres bécsi vállalatát. *Pallas* 16, 456, 1023.

[81] BI, 1883. aug. 19., 3. – Az aranyborjú a hagyományok szerint Jahve képmása, általában oltárra vagy oszlopra helyezve ábrázolták körülötte az őt imádó néppel, a bálványimádás szimbóluma. A bibliai történet szerint két szentélyben – a jeruzsálemi pótlásaként – imádták a zsidók az aranyborjút. *Pallas* 2, 27.

[82] BJ, 1882. máj. 28., 7. – Kőrösy József (1844–1906) statisztikus (*Pallas* 10, 926–927). A rajz a következő kiadványára utalhat: *Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodás az 1881-ik népszámlálás eredménye szerint*. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1882.

[83] Ábrahám áldozata feltűnik szövegszerűen is a vicclapban: Ónódy érvel a vérvád megalapozottsága mellett azzal, hogy a Biblia szerint Ábrahám is feláldozta Izsákot. BJ, 1882. jún. 11., 4. – Az antiszemita lap szövege szerint azonban Ábrahámot ugyan „egy kéz visszatartotta”, de a saktert nem, mert Solymosi Eszter „csak egy gój lány, és a sakter nem keresett más bünbakot”. BI, 1882. júl. 2., 9. – Gój (héber: ’nemzet’): a modern korban „nem zsidó” értelemben használják. *Pallas* 8, 85.

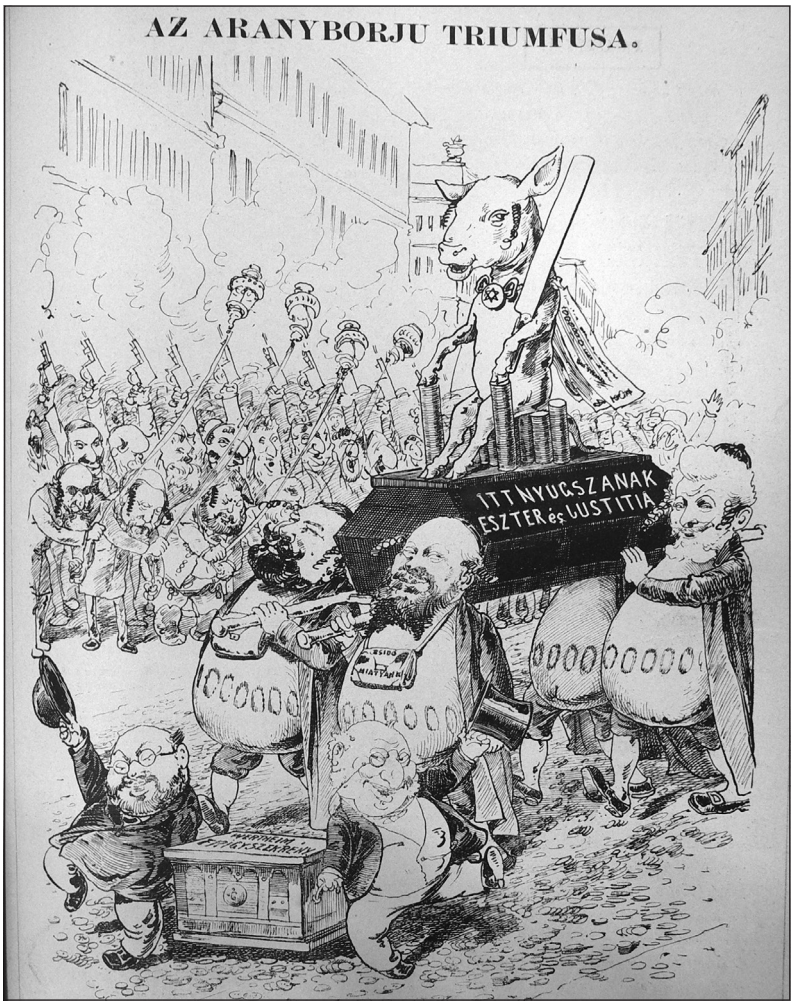

4. kép

a bibliai és ókori történetek ábrázolását a témához kapcsolódó események interpretálásához, a szerkesztők így is igyekeztek befolyásolni olvasóik véleményét a zsidók ártatlansága vagy bűnössége kérdésében.

Zavargások Magyarországon és a bécsi reakciók a végítélet után

Különböző éllel ugyan, de az ítéletet követő zavargások is helyet kaptak a vicclapok hasábjain. Ágai lapjában menekülni kényszerülő zsidókat láthatunk, illetve egy – vélhetően intő szándékkal publikált – kórházi jelenetet, ahol izraelita és an-

tiszemita egymás melletti ágyban fekszenek, mindketten a zalai zavargások során sérültek meg, az egyikük azért, mert megtámadták, a másikuk pedig a támadások végrehajtása közepette.[84] Humoros vélt összefüggésre világít rá az az illusztrált történet, mely szerint a szlovákok – köszönetüket kifejezendő – Verhovayt az üvegesek tiszteletbeli tagjává választották, mert a zavargások következtében sok kár esett – például Pozsonyban is – az ablak- és ajtóüvegekben.[85] A további karikatúrák egyikén magukat a „kravall"-okat, a zavargásokat személyesíti meg egy – nem túl vonzó – fiatal lány, „Kravallina", akinek anyja „Socialina", apja pedig Vehovay Gyula és Istóczy Győző valamelyike az *Apasági kérdés* című karikatúrán.[86]

Nem a zavargások társadalmi hátterét boncolgatja, hanem a zavargások súlyosságát sugallja egy másik kép, mivel az országot jelképező kortárs szimbólumot, a „magyar glóbuszt" láthatjuk térkép helyett úgy, hogy ahonnan hír érkezett zsidóellenes megmozdulásokról, ott kisebb-nagyobb harcok dúlnak a glóbuszon (5. kép),[87] a földgömb tekintete bosszús, mert „megpróbálják szétrobbantani". A glóbuszt a hátán Atlaszként Tisza Kálmán tartja. Az ábrázolási mód antik tradíciókhoz köthető, mivel Zeusz Atlaszt kötelezte arra, hogy – mintegy büntetésként – a vállán tartsa az egész égboltot. A *Borsszem Jankó* képén a miniszterelnöknek kell „bűnhődnie" azért, mert vállalta, hogy kiáll a zsidók ártatlansága mellett, s felmentették őket, amit a közvélemény nem teljes egésze tudott elfogadni, s ez zavargásokhoz vezetett. Az antiszemita lapokról elmondható, hogy a zsidóellenes akciók időszakában inkább a zsidók fizikai bántalmazására összpontosították figyelmüket, így szövegeik és képeik is erről szólnak.[88]

A *Figaro* egy hosszabb szöveggel kommentálta a végítéletet, melyben – többek között – már említett ókori szereplők kaptak teret: Szeyffertről Herkulesként olvashatunk, mivel állta az antiszemiták támadásait, Scharf József, Móric édesapja pedig Laokoon, akit Eötvös, a „humanitás megváltója" szabadított ki a fanatizmus kígyóinak szorításából.[89] Ugyanitt, de immár bibliai figuraként kerül említésre Kornis Ferenc törvényszéki elnök, aki Salamon és Dániel egy személyben, ami utal Kornis bölcsességére és merészségére.[90] Szalay Károly, a magánvádló,

---

[84] BJ, 1883. szept. 9., 1; BJ, 1883. szept. 9., 3; BJ, 1883. szept. 2., 9.

[85] BJ, 1883. szept. 16., 6–7. – A szlovákok egyik tipikusnak vélt foglalkozása a korszakban – a drótos mellett – az üveges. Tamás Ágnes, *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*, Pozsony, Kalligram, 2014, 184.

[86] BJ, 1883. aug. 19., 1.

[87] BJ, 1883. szept. 2., 1. – *Mitológiai enciklopédia*, Hoppál Mihály szerk., 1, Bp., Gondolat, 1988, 654.

[88] Például: BI, 1883. szept. 2., 7; Ü, 1883. szept. 2., 4.

[89] „Josef Scharf ist der Laokoon des neunzehnten Jahrhunderts. Eötvös – der Erlöser der Humanität – hat Laokoon von den Schlangen des Fanatismus befreit." F, 1883. aug. 11., 126.

[90] Salamon (kb. i. e. 1000–i. e. 928) zsidó király, aki a legendákból bölcsességéről ismert, ő építtette az első Templomot Jeruzsálemben, uralkodására aranykorként tekintenek a zsidó történelemben. *Pallas* 14, 806. – Dániel próféta a nevét is viselő ószövetségi könyvben bukkan fel, neve „Isten Bírájá"-t jelenti. Mégis a bibliai történet szerint őt ítélték el igazságtalanul, s ő került az oroszlánok barlangjába, de sértetlen maradt, majd bírák elé állították azokat is, akik hamisan

Solymosiné ügyvédje, aki fenntartotta a rituális gyilkosság vádját „antiszemita Holofernész”-ként tűnt fel, akinek Judit levágta a fejét.[91] A bécsi lap a bibliai karakterektől már eltávolodva az „ügyvédi kamara Hannibáljának” nevezte Heumann Ignácot, Funtákot pedig „az ügyvédi kamara Napóleonjának”, akik mindketten kiváló, győzelmeket egymás után arató hadvezérként ismertek, így győzedelmes, heroikus küzdelemmé nemesedett a vérvád pere.[92] A szöveg végén a szerző megállapította, hogy „augusztus 3-a az újkor feltámadásának napja és a középkor haláláé. A középkor intoleranciája megtalálta Nyíregyházán a saját Golgotáját.”[93] Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a magyar vicclapok nem említették a középkort és annak zsidóüldözéseit a téma kapcsán, nem utaltak az antijudaizmusra, korábbi vérvádakra.

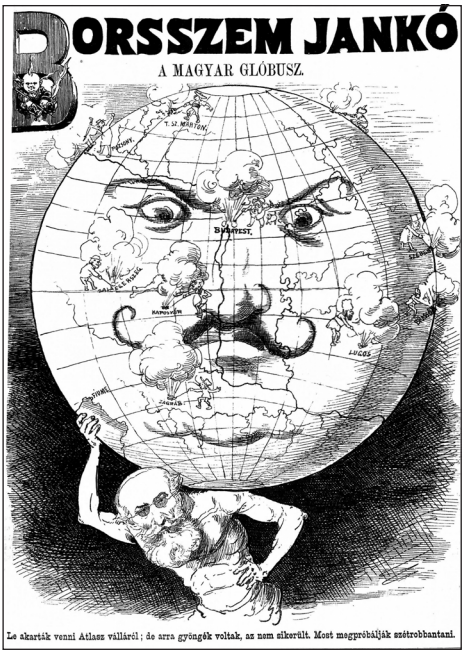

5. kép

A *Figaro* is tematizálta természetesen az Európa-szerte tárgyalt magyarországi antiszemita zavargásokat, de más kontextusban, összehasonlítva az ausztriai helyzettel. Az egyik torzrajzon Tisza Kálmán mellett egy zsidó, Eduard Taaffe ausztriai miniszterelnök mellett egy cseh és egy lengyel alak okoz problémát a kormánynak a „földrengések idején”.[94] Hasonló az üzenete annak a képnek, melyen a cseh alak – kivételes módon – félve megbújik Osztrák Michel, az osztrák-németeket megtestesítő figura mögött; a kép másik felében a zsidót üti a magyar, s Michel szerint örülnie kellene a csehnek, hogy nem a Lajta túloldalán él, mert

vádolták Dánielt, akiket a vad oroszlánok szétmarcangoltak. Dn. 6: 16–26. A bibliai történet előre vetítette a Figaro szerzőjének a reményét, az antiszemiták eltűnését a politika színpadáról.

[91] Holofernész asszír hadvezér (i. e. 6. század), aki megtámadta Kánaánt, s a zsidók szomjaztatása, éheztetése volt a célja a város bevétele érdekében. A várost Judit, egy csinos zsidó nő mentette meg, aki elcsábította Holofernészt, majd lefejezte. *Pallas* 9, 309.

[92] Mindkét hadvezér helyet kapott a *Borsszem Jankó* hasábjain is, melynek cikke szerint, melyet Verhovay tollából „idéztek”, a „szerző” antiszemitizmusa egy hannibáli és napóleoni hadjárat. BJ, 1883. febr. 18., 4.

[93] „Der 3. August ist der Auferstehungstag der neuen Zeit und der Todestag des Mittelalters. Die Intoleranz des Mittelalters hat in Nyíregyháza ihr Golgotha gefunden.” F, 1883. aug. 11., 126.

[94] F, 1883. szept. 1., 140. – Eduard Taaffe gróf Ausztria miniszterelnöke volt 1868–1870, illetve 1879–1893 között. Fő célja a nemzetiségi megbékélés, az osztrák–német–cseh kiegyezés megkötése volt, de eredménytelen maradt ez irányú tevékenysége.

akkor nem ő bántalmazná folyton az osztrák-németeket, hanem őt vernék meg.[95] Ez az összefüggés, mely az eseményeket az osztrák-német belpolitikai kontextusba helyezi, nyilvánvalóan hiányzik a magyar lapokból, mint ahogy olyan említést sem találunk bennük, hogy a zsidók ünnepelnek, mert kiderült, hogy Verhovay sikkasztott. Erről azonban gúnyrajzot is készített a *Figaro* karikaturistája: Verhovay kezéhez és a lábához pénz és arany tapad, mintha sár lenne, s Verhovay elnevezése is egyedi a bécsi lapban: „Juden-Doktor ('zsidó-doktor')".[96]

A *Figaró*ban további eltérés a magyar vicclapok szövegeihez képest, hogy a bécsi lapszerkesztő az eszlári eseményekkel összekapcsolta a magyarokról élő kortárs előítéleteket, ami sugallja azt is, mennyire negatív lehetett az ország megítélése a történések következtében. Olvashatunk a magyarok barbárságáról, illetve arról, hogy a „magyar minisztérium azt tervezi, hogy egész Transzlajtániát meghatározatlan időre áthelyezi Ázsiába", míg egy másik írásban a következő kifejezések jellemzik a magyarokat: „ittas betyárok hordája" vagy „a brutális csőcselék".[97] A bécsi lap újfajta magyarázata, hogy Móric azért vallotta azt, hogy látta a gyilkosságot, mert egy vagyonos hölgy kilátásba helyezte, hogy a fiú ezért cserébe „elragadó" lányával kapcsolatba kerülhet. Ugyancsak nem szerepel a magyar élclapokban egy újabb, nyíregyházihoz hasonló per magyarországi lehetősége, de a *Figaró*-beli bankár zsidó állandó figura, Moriz Feiglstock ötlete sem, aki győzelmi emlékművet készül állíttatni a végítéletet követően.[98]

A sajtó szerepe az élclapok hasábjain

A per a nagy nyilvánosság előtt zajlott, így utolsó szempontként vegyük szemügyre, hogy milyen szerepet tulajdonítottak a vicclapok a sajtónak. Azt, hogy minden fontosabb hazai napilap tudósított az eseményekről, már csak onnan is érzékelhetjük, hogy ha megnézzük a *Bolond Istók* 1882-es gúnyrajzát, melyen a lapszerkesztők – élükön Falk Miksával, Jókai Mórral és Verhovayval – újságjaikat a magasba emelve „hála processió"-t tartanak az eszlári sakternek, mert ő „életet lehelt a lapokba e saison-morteban". A metsző kezében egy halott lány látható, szájában egy véres kés, s haragos tekintettel ül a zsinagóga előtt (6. kép).[99] Nemcsak képeken jelölték ki a szerzők a szenzáció szerepét a napilapok forgalmának felpezsdítésében: a *Borsszem Jankó* tanulságos szembeállítása szerint az *Egyenlőség* és a *Függetlenség* – más-más célpontokat – de azonos vehemenciával, igen hasonló szófordulatokkal bírált. A *Függetlenség*ben például az olvasható, hogy

[95] F, 1883. szept. 15., 148.

[96] F, 1883. okt. 27., 169, 170.

[97] F, 1883. jún. 30., 103. – „…das k. ungarische Ministerium beabsichtigte, ganz Transleithanien nach Asien auf unbestimmte Zeit zu verlegen." „eine Horde betrunkener Betyaren"; „der brutale Pöbel."

[98] F, 1883. aug. 11., 117.

[99] BI, 1882. júl. 2., 3.

6. kép

a „sakterek vérszomjazó fanatizmusa nem elégszik meg Solymosi Eszter ártatlanul kiontott vérével", ellenben a zsidó hetilap szerint „az Istóczy-had vértszomjazó vak gyülölete nem elégszik meg Solymosi Eszter ártatlanul kiontott vérével".[100] Ehhez hasonlóan a bécsi lap is szembe állított két újságból származó tudósítást a perről az igazságot keresve. A *Wiener Allgemeine Zeitung* „cikke" szinte isteníti Eötvöst, míg az *Oesterreichischer Volksfreund* teljes mértékben elítéli.[101]

1883-ban egyre többször bukkant fel a sajtó, s az antiszemita lapok közös vonása, hogy Ágain és a *Borsszem Jankó*n viccelődtek, állították, ha nem lesz e lap

[100] BJ, 1882. dec. 3., 8. – Az *Egyenlőség* 1882 novemberében indult zsidó lap Bogdányi Mór szerkesztésében. A *Függetlenség* és az antiszemitizmus éles bírálata olvasható benne, például: 1882. nov. 26., 7–8. E cikk kitér arra is, hogy a *Függetlenség*nek nagyon csekély volt az előfizetői rétege a vérvád előtt, a botrányt e lap duzzasztotta országos méretűre, s így szerzett számos előfizetőt. Buzinkay 2008, i. m. 87.

[101] F, 1883. aug. 11., 126. – A *Wiener Allgemeine Zeitung* (1880–1934) Eduard Taaffe nemzetiségi megbékélést sürgető politikáját támogató, demokratikus alapokon álló napilap Theodor Hertzka szerkesztésében. Höbelt, Lothar, *Die deutsche Presselandschaft = Die Habsburgermonarchie, 1848–1918* i. m. Wandruszka, Adam, Urbanitsch, Peter, Rumpler, Helmut, Hrsg., Wien, 2006, 1855. – Az *Oesterreichischer Volksfreund* (1881–1885) Karl von Zerboni és Robert Pattai antiszemita hetilapja. Höbelt, Lothar, *Die deutsche Presselandschaft = Die Habsburgermonarchie, 1848–1918* i. m. Wandruszka, Adam, Urbanitsch, Peter – Rumpler, Helmut, Hrsg., Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, 1859.

is antiszemitává, nem marad előfizetője, olvasója. Ezt illusztrálta az *Üstökös* egy karikatúrája, melynek képaláírása a következő: „Ezelőtt csak azért olvastam ezt a »Borsszemjankót,« hogy a czigánynak ne kelljen fizetni, ha tányérozott, de mióta ez az ujság olyan fog- és vereshagyma szagú, inkább kiszurom a czigánynak a piczulát, hogysem elolvassam."[102] Az antiszemita nyilatkozatokkal ellentétben a *Borsszem Jankó* rajzán az „antisemitismus" dobot állják körbe Verhovayék, s a képaláírásból megtudjuk, hogy a hangszer „csak az előfizetők összegyüjtésére szolgál".[103] Mindegyik vicclap előfizetési felhívásában is felhasználta a nyíregyházi eseményekre való hivatkozást, ami azonnal megmutatta olvasóiknak – régi és leendő előfizetőiknek – a lap irányvonalát. 1882-ben az *Üstökös* szerkesztője e szavakkal kívánt előfizetőket toborozni: „Beadvány! Az igazságszolgáltatás legnagyobb botránya, hogy az Üstökös a vicczek gyilkoló fegyverével kinozza a saktereket. […] Kérem […] a lapok elkobzására vonatkozó rendeletét az »Üstökös«-re kiterjeszteni méltóztassék. Eötvös Károly. […] Minthogy Eötvös Károly úr mindig illetéktelen helyre adja be a kérvényét, biztositjuk olvasóinkat, hogy az elkobzásból nem lesz semmi és bátran beküldhetik a küszöbön levő évnegyedre […] a 2 frtot."[104] Egy évvel később verssel jelentkezett a kiadóhivatal: „Jó publikum: én mosdatok, /Bőrt-csipkedő zuhanyt adok,/ Öntöm nyakon gérbicz Tiszát,/ S adó-préslő Szapáryját, /Zsidó-saktert nyakon zuhintok…"[105] A *Borsszem Jankó* pedig a következő szavakkal gyűjtötte előfizetőit: „Magyarok és tisza-eszláriak! Vért! Csak két csöppet! De minden csöppje 1 frtot érjen. Borsszem Jankelesz nemzeti sakter."[106] Az, hogy a vicclapok szerkesztői előfizetők toborzására is alkalmasnak tartották a vérvádhoz kapcsolódó szövegeket, az ügy ismertségét, mozgósító erejét mutatja.

Összegzés

A vicclapok szövegei és képei a kortárs vélekedés színes lenyomatát adják mind a tiszaeszlári vélt eseményekről, mind pedig a bűnperről és az antiszemita zavargásokról. Számos humoreszközt azonosíthatunk – a magyarországi esetről a magyar lapokban természetesen változatosabbakat, mint a bécsi lapban –, több szimbólum és motívum ismétlődött a lapok hasábjain (például: hullacsempészet,

---

[102] Ü, 1883. márc. 4., 9. – Hasonló jelentéstartalmú az *Üstökös* egyik szövege is, itt szó szerint büntetés a *Borsszem Jankó* olvasása: „… Kérem az »Üstökös«-t confiskáltatni, szerkesztőjét pedig a »Borsszemjankó« olvasására itélni." Ü, 1883. jún. 24., 4. – Ágait és lapját nem csak az *Üstökös* hasábjain érte támadás, lásd még például: BI, 1883. júl. 1., 2.

[103] BJ, 1883. júl. 8., 1.

[104] Ü, 1882. szept. 17., 11.

[105] Ü, 1883. jún. 24., 11. – Gróf Szapáry Gyula (1832–1905) Tisza kormányaiban többféle miniszteri tárca birtokosa, többek között pénzügyminiszter (1878–1887), majd miniszterelnök (1890–1892).

[106] BJ, 1882. jún. 25., 10.

sakterek, Iustitia és másik ókori, bibliai figurák). Megfigyelhetjük, hogy azonos szereplők különböző kontextusokban is előfordulhattak az élclapok irányvonalától függően. Az ismétlődő alakok népszerűségét magyarázza, hogy ezek az olvasók számára jól ismert ókori, bibliai történetek, szereplők voltak. A *Borsszem Jankó* egy későbbi számának szerkesztői üzenetében olvasható, hogy miért ezekből a kútfőkből merítették a rajzolók és a szövegek szerzői az ihletet: „A biblia, a classica litteratura, a mythologia s Aesopus állandó források, mert az innen szedett példákhoz nem kell »használati utasitás«".[107] Ugyanezt állapíthatjuk meg a visszatérő sztereotípiákról, akár a zsidók, akár az antiszemiták – vagy a bécsi élclapban a magyarok – voltak a gúny vagy a humor céltáblái. Az izraelitákról textuálisan és vizuálisan újra meg újra megismételt előítéletek (gyávák, nyerészkedők, hazugok stb.) a nyíregyházi per előtti időszakban sem számítottak újdonságnak az élclapokban. Az elemzett két évben – akkor, amikor az emancipációt követően a zsidókat Magyarországon a legsúlyosabb atrocitások érték – nagy hangsúlyt kaptak ezek az előítéletek a lapok politikai beállítódásától függetlenül, így még jobban beépülhettek a köztudatba. A pesti élclapok közül nemcsak a *Borsszem Jankó* hite unikális a zsidók ártatlanságában, hanem a szövegekből kiderült kezdeti reménye is, hogy gyorsan megoldódhat – a nem létező – ügy. Mint láthattuk, Ágaiék egyedi módszerrel harcoltak az antiszemitizmus ellen: azokat a zsidóellenes sztereotípiákat rajzolták meg vagy építették be a szövegekbe, melyeket az antiszemita sajtó is használt a zsidók ellen, amire példa a lap *Zsidó gyülölet* című párbeszéde:

„– Mit, Lébele, te vagy egy antiszemit?
– Hod ne vónék ed antiszemit? Nézd meg a feleségemet!"[108]

A karikatúrán két izraelita férfi gesztikulálva beszélget, a háttérben pedig egy nem túl vonzó zsidó nőt láthatunk. A képaláírás nyelvezete visszaadja a kortársak által jellegzetesnek ítélt, magyartól eltérő beszédmódot, melyet az élclapokban csak a zsidó figurák esetében használtak a szerzők.

A *Borsszem Jankó* – annak ellenére, hogy illethette volna a hatóságokat kritikával – egy témától, nevezetesen az igazságügy miniszter bírálatától eltekintve,

---

[107] BJ, 1899. ápr. 9., 14.

[108] BJ, 1883. nov. 25., 10. – A *Borsszem Jankó* ezen sajátosságát Vörös Kati is tárgyalja: „…Ágai Adolf a zsidókat támogató intencióval negatív és bántó sztereotípiákat honosított meg" s lapja nem tudott abból a negatív konnotációból kiszabadul, melybe beágyazódott a 19. század második felében. Vörös Kati, *Judapesti buleváron. A zsidó fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében* = *Médiakutató*, (4)2003, Tavasz, 40–41. – A szerzővel csak részben tudunk egyetérteni, mivel a zsidókról szóló sztereotípiákat nem kellett Ágainak meghonosítania, azok már ismertek lehettek, továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül az öniróniát mint humoreszközt. Freud a zsidóviccekről azt állapította meg, hogy azok létrehozásában elsődleges szerep jutott a zsidóknak, ha nem csupán tendenciózus, gúnyolódó triviális, antiszemita szövegekről van szó. A szórakoztató zsidóviccek gyakran zsidóktól származnak. Freud, Sigmund, *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* = Uő, *Esszék*, ford. Bart István, Bp., Gondolat, 1982, 158.

nem intézett támadást a hatóságok ellen, humoros alkotásaival nemcsak az antiszemita hangulat ellen küzdött, hanem támogatta a kormányzatot és az igazságszolgáltatást munkájában, s ennek hatékonyságát, támogatottságát úgy igyekezett növelni, hogy törekedett a zsidóellenes érvrendszer elemeinek lejáratására.

TAMÁS, ÁGNES

L'accusation de crime rituel de Tiszaeszlár et le procès de Nyíregyháza dans la presse satirique

Dans notre étude, nous nous proposons d'examiner les représentations textuelles et visuelles du crime rituel de Nyíregyháza et du procès qui suivit, évenements ayant fait un grand bruit dans l'Europe du temps. La presse satirique hongroise a suivi de près les épisodes du procès, auxquels ils ont réagi des articles mordants et des caricatures. Le journal pro-gouvernemental *Borsszem Jankó* avait confiance en l'innocence des inculpés, tandis que *Bolond Istók* et *Üstökös*, deux journaux proches de l'opposition, affichèrent des convictions ouvertement antisémites. Quant au *Figaro* (de sensibilité libérale, publié à Vienne), ses auteurs se sont moqués du fait qu'un tel procès a pu avoir lieu contre les juifs de Hongrie. Dans notre analyse, nous n'étudions pas seulement la représentation symbolique du crime rituel et des émeutes antisémites qui ont eu lieu, mais aussi le rôle que les rédacteurs des revues en question allaient accorder à la presse dans la formation de l'opinion publique.

Le résultat majeur de notre étude est de pouvoir affirmer que les textes et les illustrations des revues nous fournissent une représentation intéressante de l'opinion que le public pouvait avoir des événements de Tiszaeszlár, ainsi que du procès et des émeutes antisémites de Nyíregyháza. Nous avons montré que les collaborateurs du *Borsszem Jankó* étaient les seuls à croire, du début à la fin, à l'innocence des Israélites accusés. Nous avons identifié nombre de symboles et de motif récurrents dans les pages des revues étudiées, et nous avons pu observer que les mêmes acteurs centraux jouèrent parfois des rôles diamétralement opposés dans les narrations publiées dans des revues de sensibilités politiques différentes. Au cours des deux années en question – il s'agit du moment historique où les juifs, récemment émancipés, subissent quelques atrocités extrêmement graves –, les lieux communs antisémites étaient omniprésents dans les revues, nonobstant leur orientation politique.

Keywords: History of Civilisation, Hungary, 19th Century; Tiszaeszlár Affair; Saterical Magasine; Saterical Drawing; Pun

SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA

Hallgatói periodikumok a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen

A *Maurinum*, melléklapja, a *Móric(zka)* és a *Pécsi Jogász*

A felsőoktatás-történeti szakirodalom pécsi kiadással jegyezte fel az első magyarországi diákújságot. A tankerületi átrendezéssel Győrből Pécsre áthelyezett, kétkarú (bölcsészeti és jogi) Királyi Akadémián az első, 1785/86-os tanévében jelent meg az *Ephemerides* című kiadvány. A lap igencsak rövid életű volt, létezéséről is csak a Helytartótanács 1786. július 11-i (27.636. számú) felszólításából értesülhetünk, amelyben kötelezte az akadémia igazgatóságát, hogy egy példányt mindenképpen szolgáltassanak be a megjelent kiadványból. Az iskola vezetősége ezt a kérést végül nem teljesítette, mondván a lap „idétlen tartalma miatt" időközben beszüntette működését. Sajnos ennek okán jelenleg egyetlen fennmaradt példányát sem ismerjük, ekképpen a sajtótörténeti szakirodalomban sem leltünk a nyomára.[1]

A felsőoktatáshoz köthető lapok első, teljességre törekvő összefoglalása Viczián János kutatásait dicséri, aki 1978-as kiadású munkájában kísérletet tett az 1857 és 1972 között a magyarországi egyetemeken és főiskolákon keletkezett diáklapok bibliográfiai összeírására. A szerző 207 oldalon keresztül, 656 tételt rendszerezett, amelyben újságcím-, hely- és névmutatóval segíti a sajtótörténetet kutatni vágyókat. Baranya megye 1857 és 1984 közötti sajtóbibliográfiáját 1992-re Surján Miklós főkönyvtáros, a Csorba Győző Megyei Könyvtár (ma Csorba Győző Könyvtár – Pécs) akkori igazgatója állította össze, így kiegészítésképpen 1990-es dátumig szerepelnek a megyéhez és székhelyéhez köthető periodikumok 431 oldalon, 941 tételben. A tételek közti keresést itt is név-, tárgy-, földrajzi hely, valamint időrendi mutató segíti.[2]

A két bibliográfiában a 20. század első felére keltezhetően 35 darab, a pécsi

---

[1] Németh Ambrus, *A győri királyi tudomány-akadémia története,* II. rész, 1785–1860, Győr, Győr Egyházmegye Könyvsajtója, 1899, 40. [Forrás: Prot. Scholar. Lat. 1785/86 – Az 1785/86–1790/91. prot.]; *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849–1867,* szerk. Sashegyi Oszkár, Bp., Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1974 (Felsőoktatástörténeti kiadványok, 3), V; Viczián János, *A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857–1972,* Bp., 1978 (Felsőoktatástörténeti kiadványok, 5), V.

[2] Viczián 1978; *Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832–1984,* szerk. Surján Miklós, Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, Pannonia Könyvek, 1992. Vö. *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája 1705–1945,* összeáll. József Farkas, Kókay György, Sipka Erzsébet, H. Törő Györgyi, szerk. József Farkas, Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 1972, I.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.185

felsőoktatáshoz köthető diáklap és egyetemi kiadású szaklap található. Ezekből négy a pécsi püspöki fiúinternátusban jelent meg: így a *Barania Babos Báljának Báli Beszámolója* (1940–1942),[3] a *Híradó* (1943),[4] az *Americana Báli Híradó* (1941–1942)[5] és a *Pécsi Emericanás Élet* (1943–1944),[6] öt pedig a papi szemináriumhoz volt köthető [*Hitszónoklati Gyorsíró* (1904–1905),[7] a *Visszhangok* (1920–1921),[8] a *Hangok Hazulról* (két alkalommal: 1917–1918, 1944)[9] és végül a *Szemináriumi Élet* (1921–1951)[10]]. A lapok másik része egyesületek révén kötődött a helyi felsőoktatási intézményekhez. A Turul Szövetség pécsi kerületének röpiratai a *Bercsényi Futár* (1932–1933)[11] és az utóda, a *Nemzetvédő* (1933–1940),[12] a *Seprű* (1937)[13] és a *Turul* (1937).[14] 1945-ben egy magát antifasisztának, majd demokratikusnak definiáló lap, a *Szabad Élet*[15] jelent meg.

Kimondottan a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemhez (1923–1950) kapcsolható diáklapokból szám szerint kilenc darab létezett, amelyek típus szerint báli lapként, sportújságként, kollégiumi és kari lapként látták meg a napvilágot. A legkorábbi egy két évfolyamos, ám csak a második évfolyam két számával fennmaradó báli lap, a *Menzabáli Híradó* volt (1928–1929).[16] Ezt követte a *Móricz*, (1929–1932)[17] a Szent Mór Kollégium humorlapja, amelyből egy főlap nőtte ki magát *Maurinum* (1934–1939),[18] annak későbbi melléklapja a *Móric/Móricka/Mór – Hu – Mor* kollégiumi lap (1934–1939),[19] a *Pécsi Jogász*,

---

[3] Viczián 1978, i. m. 531; Surján 1992, i. m. 30. (A két jegyzék sorszámai szerint minden lap hivatkozását feltüntetjük. A 0 az adott jegyzékben való hiányt jelzi. A mai fellelhetőségeket Surján Miklós bibliográfiája és az online katalógusok alapján adjuk meg.) Fellelhető: Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK).

[4] Viczián 1978, i. m. 578; Surján 1992, i. m. 257. Fellelhető: OSZK.

[5] Viczián 1978, i. m. 549; Surján 1992, i. m. 189. Fellelhető: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BaML), OSZK.

[6] Viczián 1978, i. m. 198; Surján 1992, i. m. 514. Fellelhető: OSZK, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont (továbbiakban PTE EK TK), Egyházmegyei Könyvtár (Pécs) (továbbiakban EK).

[7] Viczián 1978, i. m. 46; Surján 1992, i. m. 263. Nincs ismert példánya.

[8] Viczián 1978, i. m. 0; Surján 1992, i. m. 809. Fellelhető: EK.

[9] Viczián 1978, i. m. 0; Surján 1992, i. m. 246–247. Fellelhető: PTE EK TK, OSZK, EK.

[10] Viczián 1978, i. m. 224., Surján 1992, i. m. 686. Fellelhető: EK, Csorba Győző Könyvtár (Pécs) (továbbiakban CSGYK), OSZK.

[11] Viczián 1978, i. m. 103., Surján 1992, i. m. 91. Fellelhető: PTE EK TK.

[12] Viczián 1978, i. m. 193., Surján 1992, i. m. 460–461. Fellelhető: CSGYK, MNL BaML, OSZK.

[13] Viczián 1978, i. m. 213., Surján 1992, i. m. 653. Nincs fellelhető példány.

[14] Viczián 1978, i. m. 233., Surján 1992, i. m. 750. Fellelhető: OSZK.

[15] Viczián 1978, i. m. 417., Surján 1992, i. m. 680. Fellelhető: CSGYK, MNL BaML, OSZK.

[16] Viczián 1978, i. m. 603., Surján 1992, i. m. 400. Fellelhető: OSZK.

[17] Viczián 1978, i. m. 606., Surján 1992, i. m. 430–431. Fellelhető: CSGYK.

[18] Viczián 1978, i. m. 135., Surján 1992, i. m. 388. Fellelhető: PTE EK TK, CSGYK, EK, OSZK.

[19] Viczián 1978, i. m. 606., Surján 1992, i. m. 430–431. Fellelhető: CSGYK, PTE EK TK, MNL BaML

jogi kari, hallgatói periodikum (1935–1938),[20] és az egyetemi sportlapok a *PEAC Krónika* (1931–1932),[21] majd utóda, a *Bajvívó. A Pécsi Egyetemi Athletikai Club hivatalos közlönye* (1937–1944), végül még egy báli újság, a *Báli Híradó* (1938)[22] kapcsolható közvetlenül. Általános ifjúsági lapként definiálható még az *Ifjúság* (1942–1943),[23] a *Parázs. A Pécsi Egyetemi Ifjúság szava* (1943–1944).[24]

Ezek mellett az Erzsébet Tudományegyetemen az egyes karok professzorai is részt vettek szaklapok kiadásában és szerkesztésében. A legtermékenyebbnek a Jog- és Államtudományi Kar Kisebbségi Intézete bizonyult, hiszen két, Faluhelyi Ferenc professzor által jegyzett főlapja *Kisebbségi Értesítő/Nemzetiségi Szemle* (1944), a *Kisebbségi Körlevél* (1937–1947),[25] és 1943 és 1944 között hat melléklapja (*Circular Mioritar. Revista de nationalitate a Institutului Minoritar Unicesitar din Pécs, Menšinoví Obeznik. Zprávy Menšinového Ustavu Univerzitného v Pätikostoloch. Mensinovyj Obeznik' Vesti menšinovogo Univerzitetnogo Instituta v' Pejču, Minderheiten-Rundbrief. Mitteilungen des Mindenheiten-Institutes a. d. Universität Pécs, Okružnica o Manjinama. Narodnosni pregled Instituta za manjinska pitanja pri univerzitetu u Pečuju*) került ki a nyomdából. A *Stud* mellékleteként a Kisebbségi Intézetnek további két lapja is megjelent: a *Stud Kisebbségi Melléklete* (1939–1943)[26] és a *Magyarság Gondozás* (1944).[27] A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar keretein belül látta meg a napvilágot a Thienemann Tivadar professzor által szerkesztett *Minerva* (1922–1940),[28] és a *Pannonia* negyedéves művelődés-, történet- és irodalomtörténeti folyóirat (1935–1943),[29] valamint az 1937 és 1940 között Pécsett működött még az *Ergasterion Műhely,*[30] szellemtörténeti, ókortudományi és nyelvészeti lap, Kószó János szerkesztésében.[31]

---

[20] Viczián 1978, i. m. 199., Surján 1992, i. m. 540. Fellelhető: CSGYK, PTE EK TK, MNL BaML, OSZK.

[21] Viczián 1978, i. m. 619., Surján 1992, i. m. 488. OSZK, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (továbbiakban PTE EL).

[22] Viczián 1978, i. m. 526., Surján 1992, i. m. 19. Fellelhető: OSZK.

[23] Viczián 1978, i. m. 0., Surján 1992, i. m. 283. Fellelhető: OSZK.

[24] Viczián 1978, i. m. 197., Surján 1992, i. m. 486. Fellelhető: PTE EK TK, CSGYK. Viczián 1978, i. m. 68, 72, 169–170, 192, 195.

[25] Surján 1992, i. m. 337–338. Fellelhető: CSGYK, PTE EK TK, MNL BaML, OSZK, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (továbbiakban DEENK).

[26] Surján 1992, i. m. 677. Fellelhető: PTE EK TK.

[27] Surján 1992, i. m. 384. Kéziratban.

[28] Surján 1992, i. m. 407. Fellelhető: CSGYK, PTE EK TK, MNL BaML, OSZK. A folyóirat Budapesten jelent meg, de szerkesztési munkálatai Pécsett folytak.

[29] Surján 1992, i. m. 484. Fellelhető: CSGYK, PTE EK TK, EK, MNL BaML, DEENK. Szerkesztők: Koltay-Kastner Jenő, Kerényi Károly, Prinz Gyula, Halasy-Nagy József, Gorka Sándor.

[30] Surján 1992, i. m. 445. Fellelhető: CSGYK, PTE EK TK, DEENK.

[31] A három lap repertóriumát gépiratban Galambos Ferenc irodalomtörténész, bibliográfus készítette el. – *Három pécsi tudományos folyóirat repertóriuma, Minerva 1922–1940, Pannónia 1935–1943, Műhely 1937–1942.* összeáll. Galambos Ferenc, Bp., 1976. Online változatát lásd: http://mek.

Jelen tanulmányunkban a periodikumok száma és a téma bősége miatt csak az Erzsébet Tudományegyetemen elsőként megjelenő, két hallgatók által jegyzett periodikumot mutatjuk be, amelyek huzamosabb ideig, viszonylagos rendszerességgel szolgáltattak friss információkat diáktársaik, professzoraik, a szülők és az egyéb érdeklődők számára.

A Maurinum *és melléklapja a* Móric(zka), *avagy az első kollégiumi lap az Erzsébet Tudományegyetemen*

„Kopogtat a szívek ajtaján. Bebocsátást kér.
Hazulról jön, haza megy.
Testvérként jelenik meg és épen ezért testvéri fogadtatást kér.”

(Vargha Damján: Útra kél, 1935)[32]

Némi kronológiai csavarral vette kezdetét e két lap megindulása, ugyanis a *Maurinum* című főlap a *Móricz* (*Mór-Humor*) című belső sokszorosítással terjesztett humorlapból nőtte ki magát, és vált komoly értékeket képviselő lappá.[33] „Főbb” szerepe miatt a történeti bemutatást a *Maurinum*-mal[34] kezdjük (1–2. kép), amely 1934 decembere és 1939 júniusa között jelent meg, az első időben évente öt alkalommal, majd 1936 után már kéthavonta. A lap a nevét a katolikus alapítvány által működtetett pécsi Szent Mór Kollégiumról (1929–1948), a rövidített nevén *Maurinum*-ról kapta, amely a férfi jog-, orvos- és bölcsészhallgatók lakhatását biztosította egyetemi éveik alatt.[35] Alcíme szerint először a *Pécsi Egyetemi Szent Mór-Kollégium Ifjúsági Lapja*ként, majd 1936 februárjától *a maurinista egyetemi ifjúság folyóirata*ként, 1937 októberétől pedig *a maurinista egyetemi ifjúság katolikus értelmiségi folyóirata*ként definiálta magát.[36] A maurinista ifjúság ötlete alapján szerettek volna egy olyan lapot szerkeszteni, ahol a kollégium lakói az irodalmi és kedélyes gondolataikat is közölni tudják, valamint ahol írásaikkal híven tükrözik a Szent Mór Kollégium szellemét: a *„komolyabb tanulmányok, ifjúsági eszmék, kollégiumi hírek, illetve közlések”*, valamint sporthírek töltötték meg az

oszk.hu/12800/12889/12889.pdf [2015. 02. 15.]. A Minerva repertóriuma: Huber Kálmánné, *A Minerva folyóirat története és repertóriuma 1922–1944,* Pécs, 1986 (Pannonia Könyvek). A Pannonia repertóriumát lásd még: Huber Kálmánné, *A Pannonia folyóirat története 1935–1943 = Baranyai Helytörténetírás 1979,* Pécs, 1979, 305–370.

[32] *Maurinum,* 2(1935), 1, 1.

[33] *Maurinum,* 1(1934), 1, 2.

[34] Viczián 1978, i. m. 68 (185. szám alatt); Surján 1992, i. m. 197 (388. szám alatt); Kilián István, *Maurinum [periodikum] = Magyar Katolikus Lexikon,* Bp., Szent István Társulat, 2003, VIII, 835–836. A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont példányai az R 4000-es jelzeten.

[35] Nagy Imre Gábor, Mendöl Zsuzsanna, *Szent Mór Kollégium – Maurinum = Pécs Lexikon,* főszerk. Romváry Ferenc, Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, II, 261.

[36] *Maurinum,* 1(1935), 3–4, cl. v.; *Maurinum,* 2(1935), 1.

egyes számokat[37]. Vargha Damján egyetemi tanár, kollégiumigazgató megfogalmazása szerint *„…ez a folyóirat az egyetem, szülők és a maurinista ifjúság szellemi kapcsolatát ápolja”*, ekképpen felettébb szükségesnek látta annak fenntartását.[38]

Az egyes számok átlag terjedelme 16–20 oldal volt, a lap fejlécének megjegyzése szerint kézirat gyanánt készült, a kiadóhivatal és a szerkesztőség a kollégiumban működött, a nyomdai munkálatokat a Kultúra Könyvnyomdai Műintézetben végezték, Mayer A. Géza vezetésével.

A lap szerkesztő munkatársai fennállása idején a kollégium hallgatói, 1935 szeptemberétől az Ifjúsági Kör tagjai voltak, mindaddig, amíg a tanulmányaikat be nem fejezték. A személyek és a tisztségek folyamatos változása miatt bemutatásunkat felsorolásszerűen tesszük meg:

- Lovassy Andor (bölcsészhallgató, gyakorló tanár)
  - felelős szerkesztő (1935. december)
  - felelős szerkesztő és kiadó (1935. január/február–május/június)
- Kincses Ferenc (bölcsészhallgató)
  - felelős kiadó (1935. december)
- Eszes László (bölcsészhallgató)
  - főmunkatárs (1935. november–1936. június)
- Kecskés Tibor (bölcsészhallgató, a MEFHOSZ főtitkára)
  - főmunkatárs (1935. november–1936. február)
  - szerkesztő (1936. október–1938. február)
- Józsa Dezső (joghallgató)
  - felelős szerkesztő és kiadó (1935. október–1936. június)
- Gárdos Béla (bölcsészhallgató, okleveles középiskolai tanár)
  - felelős szerkesztő és kiadó (1936. október–1937. június)
- Horváth Béla (bölcsészhallgató)
  - munkatárs (1937. október–december)
- Tárnok Tibor (joghallgató)
  - munkatárs (1937. október–december)
- Brezina József (joghallgató)
  - kiadó (1938. február)
  - felelős kiadó (1938. május–június)
- Miklós Zoltán (joghallgató, a Mária-kongregáció prefektusa)
  - szerkesztő 1938. május–1939. június)
- Parragh László (joghallgató, a Maurinum könyvtárosa)
  - felelős kiadó (1938. október–1939. június)

---

[37] PTE EL VIII. 108. 38. d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1929–1947), *Igazgatói jelentések (1934. jún. 1.)* [ETE = Erzsébet Tudományegyetem].

[38] PTE EL VIII. 108. 35. d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1925–1948), *Szent Mór Pécsi Püspökről Nevezett Király Katolikus Tanárképzőintézet Alapítványának igazgatótanácsi ülése (1939. aug. 29.)* 4.

A *Maurinum* számonként 400 példányban jelent meg. A lap ára 1934-től kollégistáknak 20, külsősöknek 50 fillér volt. Az éves előfizetési díj 2 pengő volt. 1935 novemberétől az egyes számok 60 fillérbe kerültek, a kollégisták csak ennek felét fizették. Az előfizetési díj ennek tükrében 3 pengőre emelkedett. 1939-ben a Szent Mór Pécsi Püspökről Nevezett Király Katolikus Tanárképzőintézet Alapítványának igazgatótanácsa a „kollégiumi tartásdíj" 1939/40-es tanévben való megtartása érdekében a felvételi díjat 10 pengőről 15 pengőre emelte, de egyúttal azt a döntést hozta, hogy ennek fejében minden kollégista díjmentesen kapja meg a *Maurinum* azon tanévi számokat.[39]

Vargha Damján minden tanév kezdetén felkérte a szülőket, a hallgatókat, és a lap további olvasóit a támogatásra. A *Maurinum* igyekezete szerint a számok végén lehozta az elő- és felülfizetők névsorát, külön kiemelve hozzájárulásuk összegét is, amely számos esetben meghaladta a 2–3 pengőt, és akár 4–5–6–10–20 pengő is volt. Neves előfizetői voltak a lapnak, amely híven bizonyítja népszerűségét is: így „külsősként" gróf Apponyi Albertné, gróf Szapáry Lajos, Rónaky Kálmán árvaszéki ülnök, pécsi publicista, továbbá az egyetem professzorai, így Faluhelyi Ferenc, Gyomlay Gyula, Molnár Kálmán, Óriás Nándor, Prinz Gyula, Pekár Mihály. Az egyházmegye részéről Komócsy István kanonok is járatta a lapot. Támogatói voltak még külföldön, így pl. Hollandiában, valamint az ország nagyvárosaiban, Budapesten, Egerben, Szekszárdon, Csornán, Fűzfőtelepen, Rétszilason, Zircen, Szentgotthárdon, Veszprémben. Továbbá a névazonosságokból kitűnik, hogy a kollégium hallgatóinak szülei is előfizettek a periodikumra.

A lap a példányszámok eladásából nem tudta volna magát fenntartani, így a kollégium igazgatósága és személyesen az igazgató, Vargha Damján is támogatta anyagilag a megjelentetést. A közel 600 pengős előállítási költség kiegyenlítésébe a leközölt hirdetések fontos részt képviseltek. A Szalay és Richter számos árucikk kereskedése egész oldalas, valamint a Zsolnay Gyár és Hamerli József árucikk-kereskedése, a DGT (Dunagőzhajózási Társaság) és a Pécsi Takarékpénztár féloldalas hirdetései után valószínűleg a legnagyobb összegeket fizették, de mellettük számos kisebb üzlet és iparos helyezte el hirdetését a *Maurinum*-ban. Hirdettek még könyvesboltok, antikváriumok, ruházati üzletek, éttermek, cukrászdák, drogéria és különböző egyéb szolgáltatások is.[40]

Már az első szám megjelenése után nagy sikere volt a lapnak, az ország minden részéről kaptak visszajelzéseket. Ezek közül egy-két üzenetet le is közöltek

---

[39] PTE EL VIII. 108. 35. d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1925–1948), *Szent Mór Pécsi Püspökről Nevezett Király Katolikus Tanárképzőintézet Alapítványának igazgatótanácsi ülése (1939. jún. 13.).*

[40] PTE EL VIII. 108. 35. d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1925–1948), Szent *Mór Pécsi Püspökről Nevezett Király Katolikus Tanárképzőintézet Alapítványának igazgatótanácsi ülése (1939. aug. 29.)*; PTE EL VIII. 108. 35. d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1925–1948), *Szent Mór Pécsi Püspökről Nevezett Király Katolikus Tanárképzőintézet Alapítványának igazgatótanácsi ülése (1939. jún. 13.).*

a 2–3. összevont szám címlap-verzóján, amelyek a kezdeményezés nagyszerűségét méltatták. (Pl. kormányzóhivatal kabinetirodája; Serédi Jusztinián hercegprímás; Rónaky Kálmán pécsi árvaszéki ülnök).[41]

A főbb rovatok (Tudományos rész, Szépirodalmi rész, Irodalom-Művészetek) mellett a cikkek nagy része a kollégiumi élettel foglalkozott (Kollégiumi hírek, Hivatalos rész). A Kollégiumi Naplóban/Kollégiumi Életben hónapokra lebontva a kollégium főbb eseményeit, történéseit vették számba. Közzétették továbbá az aktuális lakók névsorát és tanulmányi eredményeiket (Mór-tükör) is. Sport rovatában a Szent Mór Kollégium falai közt és a kertjében folyó egyéb sporteseményeken, valamint a kollégistáik egyéb sportrendezvényen elért eredményeiről számoltak be. A rovat vezetője Sodorits József és Bebesi Gyula bölcsészhallgató (utóbbi országos magasugró-bajnok), valamint dernői Klekner Lóránd és Újvári István joghallgatók voltak. 1936-ban megemlékeztek a névadó, Szent Mór életéről és munkásságról. Az igazgató maga is számos esetben szerzője volt a megjelent tanulmányoknak, főként a Szent Mór püspök és Mórus Tamás évfordulója kapcsán. Az 1936-os Mór püspöki évfordulón Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Virág Ferenc pécsi és Rott Nándor veszprémi megyéspüspökök, gróf Zichy Gyula hajdani alapító, kalocsai érsek, valamint gróf Széchenyi György, az új magyar keresztény ifjúság vezetője, Sebes Ferenc piarista és Biró Ferenc jezsuita rendfőnök is meleg szavakkal köszöntötte a Szent Mór Kollégiumot, és annak hitvallását. Neves személyek elhunyta alkalmából nekrológokban emlékeztek meg róluk (Lambrecht Kálmán, XI. Pius, Werner Adolf). Soha nem feledkeztek el a kollégium igazgatójának névnapjáról (február 23.) sem, általában vezércikkben köszönték meg munkáját, jótéteményeit. A kollégium 10 éves évfordulója is számos visszatekintésre adott lehetőséget.

Fontosabb témákkal is foglalkoztak a lap szerzői: az ifjúság problémája, a családvédelem, a nőtlenség, az egyke-kérdés, a tandíjak és mellékdíjak változásai, a fasizmus. 1937 után kiemelt figyelmet szenteltek a szociális kérdéseknek, így az az évi pécsi bányászsztrájknak, és az 1938-as eucharistia kongresszus eseményit is felidézték. 1935-től fényképes ismertetések is vannak az egyes, aktuális eseményekről. Zsabokorszky Jenő fényképei mellett 1937-től állandó fotóriportere lett a lapnak Tárnok Tibor személyében. 1937-től a kollégium falai között működő Mária-kongregáció hírei is helyet kaptak. A napi politika is beszüremkedett a megjelent írások közé, így maurinumi látogatása után megjelent Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter beszéde, és méltatták Imrédy Bélát, Pécs város országgyűlési képviselőjelöltjét is.[42] A kollégium méltán büszke volt kimagasló tanulmányi eredményeket elért hallgatóira, így ők is kiemelt helyet kaptak az egyes számokban. Fontos momentum volt Dr. Petróczy Zoltán (Zoli bácsi) 'sub auspiciis Gubernatoris' orvosdoktorrá avatása 1937-ben, aki a második volt Dr. Losonczy István jogászdoktor (1932) mellett, aki a kollégium falai közül kinőve ezt a kitün-

[41] *Maurinum,* 1(1935), 2.

[42] *Maurinum,* 3(1937), 5, 90.

tetést megkapta. Recenziók is megjelentek az aktuális és egykori kollégistatársak megjelent könyveiről (Pl. Lovassy Andor: *Az Eiffel-torony árnyékában*; Gokler Imre: *Szent István király a magyar irodalomban*; Rozgonyi Miklós: *A fáklyás ember*). Irodalmi szárnypróbálgatásoknak is helyet adott a *Maurinum*: így Lovassy Andor, Király István, Kincses Ferenc, Rozgonyi Miklós, Gockler Imre, Barabás Jenő bölcsészhallgatók regény- és novellarészlete is megjelent benne. Versírók voltak: Barabás Jenő, Bebesi Gyula, Molnár József, Lovassy Andor és, Zárkai Antal, bölcsészhallgatók, Csacskó Lajos és Surtya Károly orvostanhallgató, továbbá Tordai Ányos ciszterci tanár.[43]

Érdekességképpen megemlítjük, hogy a tanulmányok között számos esetben aktuális idézetek is közlésre kerültek, amelyeket néha kiemelve, de nem kommentálva közöltek: így Gömbös Gyulától, Prohászka Ottokártól. Található volt a lapban részlet a Hitlerjugend működéséről.

A kiadó és a szerkesztők, főmunkatársakon kívül a kollégium lakói közül, és már végzett, a Szent Mór Egyesületbe tömörülő, hajdani maurinisták is a cikkek szerzői között voltak. Közölték Halasy-Nagy József dékán és Bozóky Géza egyetemi tanár beszédét és gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívását, Ángyán János és Bognár Cecil orvosprofesszorok, Györkös József leánygimnáziumi igazgató, valamint Szilléry Péter kulturális szakosztályvezető írását is.

Cikkszerzők voltak Abbing Gellért holland író; Ángyán János egyetemi tanár, Bebesi Gyula bölcsészhallgató; Bodosi Mihály bölcsészhallgató; Bognár Cecil egyetemi tanár, Bozóky Géza egyetemi tanár; báró Brandenstein Béla egyetemi tanár; Brezina József joghallgató; Danis Jenő pécsi színész; Ercsényi Kálmán; Eszes László, bölcsészhallgató; Gárdos Béla bölcsészhallgató; Gockler Imre bölcsészhallgató, Györkös József leánygimnáziumi igazgató, Halasy-Nagy József dékán; Horváth Miklós bölcsészhallgató, gyakorló tanár; Józsa Dezső joghallgató; Kamarás Béla bölcsészhallgató, gyakorló tanár; Károly Béla joghallgató, a Mária Kongregáció prefektusa; Kecskés Tibor bölcsészhallgató; Kincses Ferenc bölcsészhallgató; dernői Klekner Lóránd; vitéz Kovács Jenő joghallgató; Kozák Jenő ügyvédjelölt; Lovassy Andor bölcsészhallgató, gyakorló tanár; vitéz Makray Lajos pápai kamarás, országgyűlési képviselő, Makkos Ferenc joghallgató; Matusz Gyula; Máthé Ernő joghallgató; Matheovits Ferenc joghallgató; Miklós Zoltán joghallgató; Németh Kálmán Maurinumi prefektus; Parragh László joghallgató; Pongrácz István gimnáziumi tanár, hajdani Maurinum tag; Rozgonyi Miklós bölcsészhallgató; Sodorits József bölcsészhallgató; Svéda Pál bölcsészhallgató, az Ifjúsági Kör elnöke; Szentesi Huba orvostanhallgató; Szilléry Péter egyházmegyei kulturális szakosztály vezető; Tárnok Tibor joghallgató; Tóth László egyetemi tanár; Újvári István joghallgató; Vadas Gábor zenetanár, orgonaművész; Vargha Damján egyetemi tanár, kollégiumi igazgató, Zadravetz István püspök; Zaránkai Cs. Antal bölcsészhallgató.

A *Pécsi Jogász* ifjúsági laptársa, a *Maurinum*-ról is hírt adott 1935. decem-

[43] *Maurinum,* 1(1934), 1.

ber 20-i számában, némi kritikai megjegyzéssel fűszerezve: „»Maurinum« címmel a régi jónevű ifjúsági lap újra megindult. Nagyon tartalmas, nívós ifjúsági orgánum. Főként az egyetemi hitoktatásról közölt hozzászólások érdekesek. De az ifjúság véleményére is kíváncsiak lettünk volna."[44]

A Maurinum *lapszámai*

1. évfolyam
1. szám (1934. december)
2–3. szám (1935. január–február) Kettős szám[45]
4–5. szám (1935. május–június) Kettős szám

2. évfolyam
1. szám (1935. november)
2. szám (1935. december)
3. szám (1936. február)
4. szám (1936. május) Szent Mór jubileumi év (1036–1936)
5. szám (1936. június) Szent Mór jubileumi év (1036–1936)

3. évfolyam
1. szám (1936. október)[46]
2. szám (1936. december) Szent Mór jubileumi év (1036–1936)
3. szám (1937. február)
4. szám (1937. április)
5. szám (1937. június)

4. évfolyam
1. szám (1937. október)
2. szám (1937. december) Karácsonyi szám
3. szám (1938. február)
4. szám (1938. május)
5. szám (1938. június) Szent István király tiszteletére

---

[44] *Pécsi Jogász,* 2(1935), 4, 18.

[45] Az évszám a nyomdában hibásan 1934-nek lett szedve.

[46] Ez a szám csak a Pécsi Egyházmegyei Könyvtárban és az Országos Széchényi Könyvtárban található meg, elszámozták és összevont 1–2. szám volt az október–decemberi.

5. évfolyam
1. szám (1938. október)
2. szám (1938. december)
3. szám (1939. február)
4. szám (1939. május)
5. szám (1939. június)

A lap továbbélésével kapcsolatban egy passzust találtunk a Szent Mór Kollégium 1940. május 11-i igazgatósági ülésének jegyzőkönyvében, mely szerint a *Maurinum* című lap és egy tervezett Szent Mór Kollégium-emlékkönyv megjelentetését anyagi nehézségekre hivatkozva, csak a szeptemberi évkezdésre látták realizálhatónak. Mivel 1939. tavaszi szemeszterének vége után ismert nyomtatott példányt nem tart számon a helyi sajtótörténet, ekképpen a kiadást az 1939/40-es tanévre – a fent említett anyagi okokból – elhalasztották.[47]

A Móricz(ka), *a* Mór – Hu – Mor

A *Maurinum* melléklapja, a *Móricz*[48] – mint azt már említettük – megjelenésében megelőzte főlapját. A már nyomtatásban megjelent, VI. iskolaévfolyamként feltüntetett, első szám bevezetőjében magyarázatot is kapunk a *Móricz*, avagy ahogy már itt is nevezik a *Mór – Hu – Mor* történetére.[49] Históriája a kollégium alapítására vezethető vissza, azaz az 1929/30-as tanévre. Első száma „könyomatos sokszorosításban" 1929. december 6-i keltezéssel látta meg a napvilágot 7 lapos terjedelemben. Elvileg 1932. december 6-ig jegyzik a bibliográfiák, ám Pécsett a Csorba Győző Könyvtárban az első szám mellett csak az 1930-as évi Mikulás napi, 9 oldalas szám lelhető még fel.[50] A fennmaradt példányokból megállapítható, hogy a *Móricz* átlag 7–9 íves tartalommal évente, Mikulás-napon egy-egy számmal jelentkezett (3–4. kép). A lap kézzel rajzolt címlapjai és fejlécei is komolytalanságot sugallnak. A második számban a szerkesztésnél a megjelölés „Körzővel", a megjelenésnél meg ez olvasható: „Zakóban, Két soros viccel", az ára pedig „három halpénz" volt. Az impresszumban Krüner Ágost szerepel felelős szerkesztőként és kiadóként. Érdekes módon az egyes lapszámokat nem Pécsett, hanem a Kőnyomatos Stachora Károly Nyomda (1912–1941)[51] készítette el Budapesten.

---

[47] PTE EL VIII.108.35.d., Diákjóléti Intézet iratai, Vegyes iratok (1925–1948), *A Szent Mór kollégium igazgatói ülése (1940. máj. 11.).*

[48] Viczián 1978, i. m. 192. (605–607. szám alatt); Surján 1992, i. m. 197. (388. szám alatt); Takács Emma, *Mór-Hu-Mor = Magyar Katolikus Lexikon,* Bp., Szent István Társulat, 2004, IX. 334. A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont példányai az R 4000-es jelzeten találhatók meg.

[49] *Móricz*, 6(1934), 1, 13.

[50] *Maurinum,* 1(1934), 1, 13; *Maurinum*, 3(1937), 5, 78–80 (Dr. Kecskés Tibor, *Megpihen a toll*).

[51] http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/pressfull.php?azon=4227 [2013. 12. 03.]

A lap folytatásának felelős kiadója 1934-től az Ifjúsági Kör lett, és ez év áprilisától már a Kultúra Könyvnyomdai Műintézetnél nyomtatásban jelent meg. Vargha Damján ekképp jellemezte a lapot: „néha szellemesebb, sőt élesebb élcelődések is helyet találnak."[52] Az első három évében a lap tartalmával sok ellentmondást szított a kollégisták között: volt, aki szerepelni akart benne, ám voltak, akik éppen felemlítésüket sérelmezték. A szerkesztők célja voltaképpen az ártatlan csipkelődésekkel mosolyt csalni a kollégium lakóinak arcára, továbbá maradandó emléket állítani a kollégiumi éveknek. Ennek számai a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontban sajnos nem maradtak fenn, kizárólag a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye rendelkezik az 1929 és 1930 közötti számokkal.[53] Ami valószínű, hogy a Szent Mór Kollégium könyvtárába minden, az intézmény által kiadott lapból került példány.

A móricka-avatók[54] esküszövege, vicces költemények, a móricok 10 parancsolata, sportrovatok, a kollégista társak vicces jellemzése (Kinek a nótája?, Mór görbe tükör), a szerkesztők öniróniája, humoros szerelmeslevelek, kollégiumi közművelődési szótár, hagyományos keresztrejtvény, a vicces-rajzos hirdetések, a fiktív kollégista naplója és önéletrajza, végül a szerkesztői üzenetek a beérkezett levelekre mintegy ellenpólusai voltak a *Maurinum* komolyságának. Számos esetben a szerkesztők önmaguk és egymással való élcelődésekkel „szórakoztatták" az olvasókat. A későbbi cím *Móric(ka) Friss Mór – Hu – Mór*. Nyomtatott folytatása 1934-től jelent meg. (5–6. kép) Az 1934 utáni számokból a pécsi könyvtárakon kívül található példány az Országos Széchényi Könyvtárban is.[55] Az első, fennmaradt szám V. iskolaévfolyam harmadik, áprilisi száma volt.[56] A többi nyomtatott száma a *Maurinum*-mal párhuzamosan, 1934. december 6-tól 1939 júniusáig, kisebb kihagyásokkal, évente ötször jelent meg, átlagosan négy lapos terjedelemben.

A melléklap felelős kiadója és szerkesztője szintén a bölcsészhallgató Lovassy Andor, majd Józsa Dezső volt.[57] A lap alcíme szerint „Világszerte rettegett sajtóorgánum" volt. Párhuzamos évfolyamszámozásra csak a III. évfolyam után tértek át.[58] A felelős szerkesztő Lovassy Andor (1934. április–1935. június), Józsa Dezső (1935. november 1.–1936. május 5.) volt. 1937 februárjától a kiadónál már az szerepelt: „Egy pár túlbuzgó fiatalember". Ekkor a célközönségüket is meg-

---

[52] PTE EL VIII. 108. 38. d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1929–1947), *Igazgatói jelentések (1934. jún. 1.)*.

[53] Fellelhető a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében (Jelzet: PF 3138).

[54] Mórickának hívták a *Maurinum* frissen felvett diákjait.

[55] http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html [2013. 12. 04.].

[56] Egyetlen fellelhető száma a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében, PF 36-os jelzeten.

[57] Surján Miklós, *Móric/Móricka = Pécs Lexikon,* Romváry Ferenc, főszerk Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010, I, 526.

[58] PTE EL VIII. 108. 38 d., ETE Diákjóléti intézmények iratai, A Szent Mór Kollégium (Maurinum) iratai, Vegyes iratok (1929–1947).

jelölték a ’nyájas olvasó’ személyében. Az 1936/37-es tanév kezdetétől azonban a szerzők már nem azonosíthatók egyértelműen, de feltételezhetően a *Maurinum* szerzői közül kerültek ki.[59]

A Móricz(ka) *lapszámai*[60]

I. iskolaévfolyam
1. szám (1929. december 6.) – *Móricz*
2. szám? (1930. december 6.) – *Móric*

V. iskolaévfolyam
3. szám (1934. április)

VI. iskolaévfolyam
1. szám (Pécs, 1934. december 6.) – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor*
2. szám (Pécs, 1935. február 23.) – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor*
3. szám (Pécs, 1935. június) – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor*

VII. iskolaévfolyam
1. szám (1935. november 1.) – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor*
2. szám (1935. december 1.) – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor*
3. szám (1936. február)[61]
4. szám (1936. május 5.)[62]
5. szám (1936. június)[63]

VIII. iskolaévfolyam
1. szám (1936. november)[64]
2. szám (1936. december)[65]

---

[59] *Móricka* 3(1937), 3.

[60] A számokat a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontban hozzákötötték a *Maurinum* számokhoz. A felsorolásban ezen állományadatokat adjuk meg.

[61] Nincs a tartalomjegyzékben sem.

[62] Nincs a tartalomjegyzékben, de van – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor.*

[63] Nincs a tartalomjegyzékben sem.

[64] Nincs meg, de a *Maurinum* sincs meg a pécsi egyetemi könyvtárban.

[65] Nincs meg, pedig a tartalomjegyzékben benne van.

III. évfolyam[66]

3. szám (1937. február) – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor*
4. szám (1937. április)[67]
5. szám (1937. június)[68]

IV. évfolyam

1. szám (1937. október)[69]
2. szám (1937. december)[70]
3. szám (1938. február) – *Móricka – Friss Mór – Hu – Mor*[71]
4. szám (1938. május) – *Móricka – Friss Mór – Hu – Mor*
5. szám (1938. június) – *Móricka – Friss Mór – Hu – Mor*

V. évfolyam

1. szám (1938. október) – *Móricka – Friss Mór – Hu – Mor*
2. szám (1938. december)[72]
3. szám (1939. február)[73]
4. szám (1939. május)[74]
5. szám (1939. június) – *Móricka – Friss Mór – Hu – Mor*[75]

---

[66] Itt váltanak a *Maurinum*mal párhuzamos évfolyamszámozásra.

[67] Nem számozzák csak az oldalszám folyamatos – *Móric – Friss Mór – Hu – Mor* (69–72).

[68] Nincs a tartalomjegyzékben sem.

[69] Csak a Csorba Győző Könyvtár állományában található meg.

[70] Csak a Csorba Győző Könyvtár állományában található meg.

[71] Ekkortól a címváltás *Móric* helyett *Móricka*.

[72] Nincs meg, de a tartalomjegyzékben benne van. Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható.

[73] Nincs meg, de a tartalomjegyzékben benne van. Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható.

[74] Nincs meg, de a tartalomjegyzékben benne van. Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható.

[75] Egy nem rég felfedezett, érdekes blog bejegyzése szerint az 1940-es években létezett egy *Mórcsalán* című lap is Idézet: „…mert annak 1942. február 01-i számában »publikálta családunk költője« (…) a »Kenyér« c. versét. (Megjelent az *Élet c.* folyóiratban is 1942. február 15-én)" A blog-jegyzőjének a kollégiumlakó édesapja révén állítólag van fennmaradt példánya is a kollégiumi lapból. Lásd: http://banyaszbeka.blog.hu/2008/01/26/title_19831 [2015. 02. 15.]; másik utalás: http://aranyosfodorka.blogspot.hu/2011/02/harmadik-emlekkonyv-iiresz.html [2015. 02. 15.] Az *Élet* című lap repertóriuma alapján a vers Uz György műve és az 1942. február 1-i szám 135. oldalán jelent meg. Galambos Ferenc, *Az „Élet" írói és írásai 1909–1944.* [Bp.], 1956. 326. (http://mek.oszk.hu/12700/12762/pdf/12762_1.pdf) [2015. 02. 16.] – Valószínűsítjük, hogy anyagi okok miatt a *Móricz*hoz hasonlóan a *Mórcsalán* is házi sokszorosításban jelenhetett meg (erre utal az is, hogy nem maradt fenn példánya). Számos információt tartalmazott a kollégiumról, és a bennlakó hallgatók mindennapjairól. A lapot sem a Viczián-, sem a Surján-féle bibliográfia nem ismeri. További adatok felkutatása a jövő feladata.

A Pécsi Jogász, *a Jog- Államtudományi Kar első diáklapja*

„Harcol, nevel, tanít, oktat,
Üdít, vidít, szórakoztat,
Kár itt minden okoskodás:
Legjobb lap a ***Pécsi Jogász****!"*

(Csorba Győző)[76]

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar (JÁK) jogászhallgatóinak első lapja a *Pécsi Jogász*[77] volt, amelynek első száma 1935. szeptember 25-én jelent meg. (7–8. kép) Alcímében 1935-ben a 'jogászifjúság röpirata'-ként definiálta magát, majd 1936. február 10-től 'társadalmi és tudományos jogászifjúsági szemle', október 21-től pedig 'társadalmi és tudományos jogászi szemle' lett. 1938-ban kétszer is változott az alcím: az első számban társadalmi szemle a 2–7. számot pedig már 'a »Werbőczy« B. E. lapja'-ként adták közre, hiszen munkálatait a Werbőczy Bajtársi Egyesület vette át. Az utolsó, összevont száma 1938. október 1-jén került ki a nyomdából. A *Pécsi Jogász* negyedrét alakú, évente tíz számot megjelentető lap volt.[78] A szerkesztőség kiadóhivatala a kar épületében volt. A szerkesztői Tóth István András, Kovács Lajos, Tóth István és Somogyi Ferenc voltak. A felelős kiadó mindvégig Somogyi Ferenc volt, társszerkesztői pedig Horváth Károly és Hechst Antal. A nyomdai munkálatokat eleinte a Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság készítette, majd az 1936. 7–8. összevont számtól a Haladás Nyomda Részvénytársaság készítette a lapot.

Fő céljuk az volt, hogy egyesítsék a karon különböző vallási, társadalmi és politikai egyesületekbe tömörülő és azokon kívüli diákokat (ekések), továbbá a mezei (ma levelezős) hallgatókat. Igyekezett felvenni a már végzett jogászokkal is a kapcsolatot. Reményeik szerint a lap mindenkinek ad valami újat: a régi idő emlékezetét, az Alma Mater szeretetét, a jogászélet aktualitásait, a korabeli társadalmi problémákat. Egyúttal a hallgatóság és a tanári kar között időnként fellépő ellentmondásokat feloldották. *„Minden egyesülettől, politikai párttól teljesen független, önálló sajtótermék"* kívánt lenni.[79]

---

[76] Csorba Győző joghallgató/szerkesztőmunkatárs verse a *Pécsi Jogász* 1936. júniusi számában, *Pécsi Jogász,* 2(1936), 67.

[77] Viczián 1978, i. m. 72. (199. szám alatt); Surján 1992, i. m. 274. (540. tétel). A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont példányai az R 4001-es jelzeten.

[78] Surján Miklós, *Pécsi Jogász = Pécs Lexikon,* főszerk. Romváry Ferenc, Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, II, 97.

[79] Tóth István, *A Pécsi Jogász, egyetemünk első jogászifjúsági szemléje = Dolgozatok az Állam- és Jogtudományok köréből XV, (Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem)* Pécs, 1984, 273–286.

Szerkesztő
Tóth István [András] (1935. szeptember–)[80] Kovács Lajos (1935. szeptember)

Felelős szerkesztő-kiadó
Dr. Somogyi Ferenc (1935. szeptember–), a Jog- és Államtudományi Kara (továbbiakban JÁK) könyvtáros, mb. tanársegéd[81]

Főmunkatársak
Dr. Losonczy István (1936. június–),[82] Dr. Schneider Béla (1936. június–), Dr. Regős Ferenc (1936. június–), Dr. Vörös László (1936. június–)

Társszerkesző
Huszti Sándor (1936. október 21.–1937. június 10.),[83]
Rihmer József (1936. október 21.–1937. június 10.),
Berei Nagy Lóránt (1937. október 22.–), Pataki József

Kiadja
Horváth Károly (1936. december 12.–1937. június 10.),
Hechst Antal (1936. december 12.–1937. június 10.),
Vadász László (1937. október 22.–)

Munkatársak
Koronay Győző, Perbíró József, Siptár László, Dávid Tibor, Huszti Sándor, Pataki Kálmán, Völgyes László, Harmann Vilmos, Máté Mihály,[84] Berei Nagy Lóránt, Lőrincz Zoltán, Áronffy Tivadar, Csorba Győző,[85] Szilléry Péter,[86] Mosonyi Ferenc, Kovács István, Dörgicsei Antal István, Kunsay Gyula

---

[80] Személyének azonosítása nehéz feladtat volt, ugyanis az első számokban sokszor Tóth I. András néven jelent meg, mint szerkesztő, cikkíró, majd a Tóth István név állandósult. Ám az egyetemi anyakönyvek tisztázták, hogy egy személyről lehet szó. 1937 júniusától Dr. Tóth András semmilyen névformában nem volt az egyetem hallgatója. Egy *Pécsi Jogász* hír alapján pedig tudjuk, hogy Tóth István 1937. január 27-én doktorált. Az anyakönyv szerint rendőrfőtörzs lett Pécsett. (Acél Róbert, a PTE Egyetemi Levéltár levéltárosának közlése. Segítségét ezúton is köszönöm.)

[81] Pénzügytani másodéves pályamunkája díjnyertes lett az 1929/30. tanévben („Diligentia" jeligével). Pályadíja 100 pengő. *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az MCMXXIX–MCMXXX. tanévre,* Pécs, Dunántúl, 1930, 58.

[82] Bécsi Collegium Hungaricumi ösztöndíj (1936/37. tanév). *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az MCMXXXVI–MCMXXXVII. tanévre,* Pécs, Dunántúl, 1938, 17. – 1935. Irk Albert, Vinkler János, Molnár Kálmán professzorok asszisztense, későbbi jogi kari professzor.

[83] Magánjogi pályatétel dicséretes munkája az 1936/37. tanévben („Jus est ars boni et aequi" jeligével). *Almanach*, 1938, 19–20.

[84] Közalkalmazotti tanulmányi ösztöndíjas – 1936/37. tanév. *Almanach,* 1938, 17.

[85] Baumgartner- és József Attila-díjas költő.

[86] Kormány-jogtanácsos.

Szerzők

Baranyai Tivadar; Bártfai Frigyes; Csorba Győző joghallgató; Dávid Tibor; Dr. Devich László; Fejes Gábor; Göbölös László joghallgató; Görömbey György amerikai magyar ösztöndíjas joghallgató (Chichago); Görömbey Margit amerikai magyar ösztöndíjas bölcsészhallgató (Chichago); Hidvégi Tivadar; Ifj. Holub József joghallgató,[87] Dr. Hollósi László; Horváth Gyula; Huszti Sándor joghallgató; Vitéz Kovács Jenő; Kálmán János; Károly Béla joghallgató; Dr. Kérészy Zoltán egyetemi tanár; Kinizsi Andor; Kovács Lajos, a Werbőczy Bajtársi Egyesület ügyvezető alelnöke; Máté Mihály,[88] Máthé Ernő,[89] Dr. Molnár Kálmán egyetemi tanár; Monostory Jenő; Mosonyi Ferenc joghallgató[90]; (Berei) Nagy Lóránt joghallgató;[91] Németh József; Palotás Zoltán joghallgató,[92] Dr. Pataki József joghallgató, egyetemi gyakornok,[93] Pataky Kálmán joghallgató,[94] Perbíró József joghallgató; Perényi Tibor; Dr. Pokorny Ferenc,[95] Dr. Regős Ferenc egyetemi tanársegéd; Rihmer József joghallgató,[96] Dr. Schneider Béla joghallgató, 1936-tól Pázmány Zoltán és Faluhelyi Ferenc professzorok asszisztense; Dr. Somogyi Ferenc, Sütő János; Tóth István joghallgató;[97] Vadász László joghallgató; Dr. Vörös László; Zánkay László.

Az éves előfizetés 1935 és 1936 között 2, 1937. január 2-től 3 pengő lett, ekképpen a lapszám 20 és 30 fillér közötti áron volt. Az éves előfizetést a Pécsi Takarék-

---

[87] Közalkalmazotti tanulmányi ösztöndíjas – 1929/30. tanév. *Almanach*, 1930, 55.

[88] Anyagi büntetőjogból jutalomdíjban részesült az 1936/37. tanévben. *Almanach*, 1938, 20.

[89] 1935/36. büntetőjogi pályamunka – dicséret.

[90] Statisztika pályamunkája 100 pengő pályadíjban részesült az 1937/38. tanévben („Non nomenatur sed ponderantur" jeligével). *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az MCMXXXVII–MCMXXXVIII. tanévre,* Pécs, Dunántúl, 1939, 20.

[91] 1935/36. büntetőjogi pályamunka – dicséret. Anyagi büntetőjogból jutalomdíjban részesült az 1936/37. tanévben. *Almanach,* 1938, 20.

[92] Belföldi kutatási ösztöndíjas – 1940/41. tanév. *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az MCMXL–MCMXLI. tanévre*, Pécs, Dunántúl, 1941, 18. Pályadíj (1935/36. tanév) közjog (100 pengő).

[93] Közalkalmazotti tanulmányi ösztöndíjas – 1937/38. tanév. *Almanach,* 1939, 18.

[94] Közalkalmazotti tanulmányi ösztöndíjas – 1936/37. tanév. *Almanach,* 1938, 18. – 1935/36. büntetőjogi versenyvizsga (50 pengő jutalomdíj). Büntetőjogi pályadíj nyertese jogszigorlóként 1936/37. tanévben („Tegyétek az embereket szorgalmasokká és becsületesek lesznek (Howard)" jeligével). *Almanach,* 1938, 18. – 1936. március 20-án előadást tartott a Büntetőjogi Szemináriumban Az analógia a büntetőjog területén címmel. *Pécsi Jogász*, 2(1936), 3, 30.

[95] Első éves joghallgatóként római jogi pályamunkája dicséretet kapott az 1929/30. tanévben. *Almanach,* 1930, 59.

[96] Versenyvizsga dicséret büntetőjogból 1935/36-ban. Negyedéves hallgatóként a nemzetközi jogi pályadíj dicséretes dolgozata („Az igazság a béke felett áll" – jeligével) 1936/37. tanévben. *Almanach,* 1938, 18.

[97] Jogbölcselet (100 pengő) 1935/36., Politikából pályadíj nyertese (100 pengő) jogszigorlóként 1936/37. tanévben („Tempora mutantur" jeligével), *Almanach,* 1938, 20. – Belföldi kutatási ösztöndíjas gyakornok (400 pengő) – 1941/42-es tanévben. *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az MCMXLI–MCMXLII. tanévre*, Pécs, Dunántúl, 1942, 18.

pénztár 23.317. számú csekkszámlára kellett befizetni „Pécsi Jogász" jelzéssel. A lap Surján Miklós sajtóbibliográfiája szerint hiánytalanul csak a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztályán, a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjteményében található meg. Hiányos sort őriz a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára és az Országos Széchényi Könyvtár.[98]

A *Pécsi Jogász* a cikkeket rovatokba rendezte: így Tanulmányok, Hírek, Könyvszemle, Szemináriumi élet, Rejtvények, Távirat, Humor/tréfa – Jogász élcek, Egyesületi hírek, Szerkesztői üzenetek, Előfizetők.

A tudományos tanulmányok mellett, aktuális híreket szedtek csokorba a jogásztársadalom és a jogászifjúság életéből, emlékeket idéztek fel, professzoraikkal riportot készítettek, könyvbemutatókat közöltek, valamint az egyesületi híreket is számba vették. Végül az irodalmi szárnybontogatásnak és a tréfának is hagytak helyet. Az első szám beköszöntőjének mottóját Széchenyi Istvántól kölcsönözték: „Akárki, akárhol, akármi vagy, el ne feledd, hogy »csak egyesülés és állhatatosság által győzhet a halandó mindenen«". A lapban számos idézetet közöltek (Werbőczy, Juhász A., Frank Ignác).

A főbb témák a napi aktualitásokból kerültek ki: a falukutatás aktuális kérdései (Baranyay Tivadar, Dávid Tibor, vitéz Kovács Jenő, Hidvégi Tivadar), Trianon és a revízió, a jogászok feladatairól, az amerikai magyar ösztöndíjasokról, a nevelés történetéről, a családvédelemről, a családjogról, a kisebbségi jogokról, a szerzői jogokról. Jogász szaklap jellegét erősítette, hogy beszámoltak számos jogeset alakulásáról. Jubileumok alkalmából professzoraikról jelentettek meg köszöntőket, szubjektív véleményeket és életrajzukat is közre adták. (Bozóky Géza, Kérészy Zoltán, Krisztics Sándor, Molnár Kálmán, Schaurek Rafael, Pázmány Zoltán, Vasváry Ferenc) Leközölték Kérészy Zoltán dékán aktuális tanévnyitó beszédét is. Egyes számokban a Jog- és Államtudományi Kar professzorai, oktatói is írtak tanulmányokat, így Schaurek Rafael, Molnár Kálmán, Pataki József, Pokorny Ferenc, Schneider Béla, Somogyi Ferenc és Vörös László. A karon évente meghirdetett pályatételeket és nyerteseiket folyamatosan leközölték, főleg, mivel számos közülük a szerzők között is szerepelt. 1937-től a lap már inkább fontos jogi és társadalmi kérdésekkel foglalkozott, a humor rovására, amely számos esetben el is maradt, ugyanígy eltűnik a keresztrejtvény – találós kérdések rovat is.

A Hírek közt szakmai újdonságok: a jogi reformok, a tanárok társadalmi szerepvállalásai, tisztújítások, az egyedi bírói döntések szerepeltek. Az egyetemhez kötődő hírek, így professzori jubileumok, a meghirdetett órák, az újonnan kinevezett doktorok, továbbá a kitüntetéssel felavatottak névsora, a tanári kar változásai, a közművelődési előadások, a hivatalos egyetemi hírek, a pályadíjak nyertesei, valamint az előadások rövid beszámolói voltak. A Szemináriumi élet rovatban az egyes szemináriumokon folyó munka ismertetése mellett a faluszemináriumok, a könyvtár bemutatása is helyet kapott. A Joggyakorlat és a Jogi

[98] Surján 1992, i. m. 274 (540. tétel).

kérdések főcím alatt aktuális jogesetek magyarázataival találkozhatunk. Az utóbbiban kérdéses formában, nyereményekkel.

Nem maradhattak el a könyvpiacon megjelenő, az egyetem professzorai vagy végzett doktorai tollából származó, jogi szakkönyvek recenziói sem (Faluhelyi Ferenc: *Államközi jog*; Somogyi Ferenc: *Zsidójogunk fejlődésének áttekintése*; Degré Alajos: *A Négyeskönyv perjogi anyaga*; Sándorfy Kamill: *A törvényalkotásunk hőskora*; Dávid Tibor: *Regöly*; Somogyi Ferenc: *Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-től 1715-ig*.) A lap végén az Egyesületi hírekben a Werbőczy Bajtársi Egyesület táborozásairól, tisztújító közgyűléseiről, DEFHE (Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) eseményeiről, kulturális programokról (pl. tánciskola), és a Foederatio Americana Barania Corporatio kirándulásairól kaphattak az olvasók híreket. Időnként idézetek szakították meg a nagyobb egységeket. Ezeket néha a tanároktól kölcsönözték. Íme két példa: Krisztics Sándor – „Az igazságérzet túlemeli az egyént a jog előtt való meg…"; Dambrovszky Imre – „A közigazgatási jogban az érdek tömérdek."

A lapban lírai alkotások is helyet kaptak: Syrmiensis álnéven az egyik joghallgató, valamint Pécs későbbi neves költője, Csorba Győző írt verseket.

Számos cikk álnév alatt jelent meg, ezek közül néhányat lehet azonosítani. (Áronffy (=Áronffy Tivadar), B.N. (=Berei Nagy Lóránt); Bódor Joxy; Gárdos; Ge–re; Gézengúz; Gimes; H.V.; –i –c. dr. és a sf. (Somogyi Ferenc); F.; Feminista; Közjogász; P–a; Spectator; T.I.,–t –i, (–thia) (=Tóth István); thj; –y –t; ZULU.

1936. május 1-től minden szám végén ZULU, majd Völgyesi egy-egy hagyományos keresztrejtvényt közölt, amely az első számban a nem kitöltendő kockáiból (13. oldal) a Pécsi Jogász nevet, a második számban a PJ rövidítést (22. oldal, 1936/1–2., 3. is) adta ki, továbbá egyéb fejtörőkkel (szókirakó, szöveges rejtvény) szórakoztatták az olvasókat. A megfejtéseket az aktuális szám rejtvényszelvényével kellett a szerkesztőségbe eljuttatni. Az előző szám megfejtéseit a következőben leközölték, közzé téve a nyertesek neveit és nyereményeiket is. Díjak: 1. díj: 5 pengő, 2. díj: 3 pengő, 3–5. díj: 1–1 pengő, később 3. díj 2 pengő, 5–10. díj könyv-, mozi, színházjegy, egy vagy féléves előfizetés a *Pécsi Jogász*ra, esetleg „ozsonnaszelvény".

Íme egy-két példát a fejtörőkből:

1)

$\frac{\text{fakultás}}{\text{mesterember}}$ y = Megoldás: *karácsony* (1935/4. szám)

2)

Néz r eeee = Megoldás: *Schaurek*

A rovat 1937. március 15-tel megszűnt. Ám ekkor sem maradtak „játék" nélkül az olvasók. Ekkor a szerkesztők hirdetői igazolásversenyt hirdettek, amelynek nyereménye 20 pengő volt. A lap hirdetőinél aláírásokkal kellett igazolni a vásárlásokat az újság egy csaknem üres, erre a célra elhelyezett lapján.

A Távirat rovatot kimondottan a nem Pécsett élők számára állították össze,

azoknak, akik távol végezték tanulmányaikat (mezei hallgató), hogy ekképpen értesítsék őket az egyetemen történő fontosabb eseményekről. Állandó beszámolók találhatók az elvégzett anyagokról, hogy hol tartanak az anyagban, a kollokviumok, az alapvizsgák pontos idejéről, a beiratkozás és a tandíjügyek változásairól. Közzé tették a dékáni híreket is: az kollokviumokra és az alapvizsgára való jelentkezést, az ösztöndíj-lehetőségeket (pl. közalkalmazotti), a tandíjrészletfizetés mikéntjét, az avatások időpontjait, a menzasegélyeket, és végül az államvizsgák időpontjait.

Nem maradhattak el a Jogász élcek sem, amely rovatban vicces történelmi anekdoták, rövid poénok, viccek és furcsa jogi esetek a nagyvilágból szerepeltek.

Pl. Bíróság előtt

– *Bíró*: Életkora?
– *Hölgy*: Szeptemberben voltam 20 éves.
– *Bíró*: De, melyik esztendőben? (1935/4).

A lap végén a szerkesztői üzenetek és az új előfizetők névsora kapott helyet. Egyetemi tisztviselők, joghallgatók, a hallgatók szülei, ügyvédek, tanárok is voltak közöttük: Prinz Gyula rektor (1936), Szilléry Péter kormányjogtanácsos, Virág Ferenc megyéspüspök, Óriás Nándor, Faluhelyi Ferenc, Irk Albert, Bózóky Géza, Irk Albert, Vinkler János, Vargha Damján professzorok, az Egyetemi Könyvtár, stb.

Az országban a *Pécsi Jogász* az első jogászifjúsági szaklap volt, amelynek kezdeti költségeit „a jogászifjúság filléreiből”[99] alapították. A lap felhívása szerint, csak az előfizetési díjakból tartotta el magát, semmi más támogatásba nem részesült. Eleinte a lapok ára 20 és 30 fillér között mozgott. Ebből fizették a szerény rejtvényfejtői díjat (2–5 pengő, könyvnyeremény, ingyen egy éves lap), azonban a lap íróinak tiszteletdíját már nem tudták ebből kifizetni.[100]

A második–harmadik összevont számtól kezdve megjelennek a lapár és az előfizetési díjak mellett számos, városbeli cég hirdetései és a hirdetési felszólítások. Ezek jelentősen hozzájárultak a lap költségeinek fedezéséhez. Helyi hirdetések kerültek az újságban könyvesboltoktól, antikváriumoktól, ruházati üzletektől, éttermektől, cukrászdáktól, drogériáktól, fodrászatoktól, hentesektől, csemege boltoktól, valamint egyéb hirdetőktől.

A lapnak 1935/36-ban 74 egész éves, 150–200 havi és mintegy 80–100–120 példányonkénti előfizetője és vásárlója volt. Az alkalmankénti vásárlók között nem csak jogászhallgatók voltak. A folyóiratot eleinte 200, majd 300 példányban nyomták, ami sok esetben kevésnek bizonyult. A lap előállítási költsége 10 év terjedelemre 750–800 pengő volt, amelyet a hirdetési díjakból, az előfizetésekből és az eladott példányok árából fedezték.[101] 1936/37-ben egy szám megjelenése 80–120 pengőt tett ki,

[99] PTE EL VIII.104.b. 25. doboz 42/1936–37, Jog- és Államtudományi Kar.
[100] Tóth 1984.
[101] PTE EL VIII.104.b. 25. doboz 42/1936–37 – Jog- és Államtudományi Kar.

ám a nyomdaköltségek (Haladás Nyomda Részvénytársaság) erőteljesen megemelkedtek, így a megjelentetés egyre több nehézség árán valósulhatott csak meg.[102]

A *Pécsi Jogász* szerkesztősége (Tóth István szerkesztő, Lauer Károly, Görgényesi Richárd, Szőnyi Imre, Átaly Kálmán, Koó Kálmán) már 1936. szeptember 29-én kérvénnyel fordult a karuk vezetőihez, amelyben a lap „továbbfejlesztésére és kibővítésére" évi 250 pengő segélyt kérvényeztek.[103] A kar 1936. szeptember 29-i I. rendes tanácsülésén a kar vezetői 100 pengőt szavaztak meg a kari alapból, de egyúttal figyelmeztették a szerkesztőséget, hogy a folyóirat komolyabb tartalmára legyenek kiemelten figyelemmel.[104]

1937. szeptember 30-án a lap szerkesztői – Dr. Tóth István, Dr. Huszti Sándor, Hechrt Antal, Bárdos János, Bors György, Drozonyi Ferenc – ismételt 300 pengő segélyért fordultak a kar vezetéséhez:

„Ugy érezzük, hogy rövidesen negyedik évfolyamába lépő lapunk szellemi nivójának emelkedése, jogásztársadalmunk és a jogászifjúságunk mindenkor megértő támogatása és méltóságos Dékán Urnak jogászifjúságunk nemes törekvéseit mindenkor pártfogoló közismert jótékonysága továbbra is biztosítani fogja lapunk megjelenésével annak a szellemi kapocsnak a fenntartását, amely a végzetteket és a vidéki jogakadémiákon hallgatókat is éppen a Pécsi Jogászon keresztül karunk szellemi közösségébe tömöriti."

1937. november 5-én Vasváry Ferenc dékán a diáksegélyalap terhére 100 pengőt utalt át Somogyi Ferencnek, a *Pécsi Jogász* szerkesztő-kiadójának.[105]

A folytonos anyagi gondok a kar támogatására is rászorultak a lap szerkesztői. Emiatt a Jog- és Államtudományi Kar az 1937/38. tanévi V. rendes ülésén, 1938. január 27-én Molnár Kálmán nyilvános egyetemi tanár egy javaslatot terjesztett be. A kar tanárai közösen arra jutottak, hogy a lap színvonala meglehetősen alacsony szinten van, „azok komoly munkát végző derék hallgatóságnak szellemi felkészültségének téves világításba helyezésére alkalmas." Egyúttal felkérték Vasváry Ferenc dékánt, hogy figyelmeztesse a szerkesztőséget, hogy gondolják át a folyóirat szellemi színvonalát, és fejezzék be azt a személyi kultuszt, ugyanis ez nagy visszatetszést keltett a kar oktatói körében. Kilátásba helyezték, hogy amennyiben jelentős változást nem érzékelnek, úgy a kari támogatást meg fogják vonni a laptól.[106] Úgy véljük azonban a kritika nem feltétlenül volt jogos a kar vezetésétől, hiszen olyan diákszerzők készítettek a jog minden aktuális problémájáról tanulmányokat, akik a kari versenyeken és pályamunkákon is kiemelkedő eredményeket értek el (pl. Pataky Kálmán) Mellettük néha a kar oktatóinak tollából született írások is megjelentek (Molnár Kálmán, Schaurek Rafael, Somogyi Ferenc). Nem mellesleg a tanulmányok komoly jegyzetapparátussal ellátva jelentek meg, és az Üzenetek rovatból megtudhatjuk, hogy a szerkesztők

[102] PTE EL VIII.104.b. 26. doboz 81/1937–38 – Jog- és Államtudományi Kar; Tóth 1984.
[103] PTE EL VIII.104.b. 25. doboz 42/1936–37 – Jog- és Államtudományi Kar.
[104] PTE EL JAK tanácsülési jegyzőkönyv – 1936. szept. 29. I. rendes ülés.
[105] PTE EL VIII.104.b. 26. doboz 81/1937–38 – Jog- és Államtudományi Kar.
[106] PTE EL JAK tanácsülési jegyzőkönyv – 1938. jan. 27. V. rendes ülés.

éltek a cenzúra jogával is. Azaz a túlontúl elfogult hangvételű írásokat nem közölték le.[107]

1938-ra a világpolitikai helyzet miatt a pécsi egyetem léte komoly veszélybe került. Noha a jogi kar végül folytathatta munkálatait (a bölcsészkart az 1940. XXVIII. törvénycikk kényszerű beszüntetésre ítélte),[108] 1938. október 1-gyel a *Pécsi Jogász* beszüntette működését, hiszen az addig érintett „érzékeny témáival" már nem merte felvállalni az aktuálpolitikai helyzet nyílt színen való kommentálását, és ennek megjelentetését óvatosságból a kar vezetősége is határozottan ellenezte.[109]

A Pécsi Jogász *lapszámai*

1. évfolyam

1. szám (1935. szeptember 25.) – Jogászifjúsági röpirat
2–3. szám (1935. november 15.) – Jogászifjúsági röpirat
4. szám (1935. december 20.) – Jogászifjúsági röpirat

2. évfolyam

1–2. szám (1936. február 10.) – Társadalmi és tudományos jogászifjúsági szemle
3. szám (1936. április 1.) – Társadalmi és tudományos jogászifjúsági szemle
4–5. szám (1936. május 1.) – Társadalmi és tudományos jogászifjúsági szemle
6. szám (1936. június) – Társadalmi és tudományos jogászifjúsági szemle
7–8. szám (1936. október 21.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
9–10. szám (1936. december 12.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle

3. évfolyam

1. szám (1937. február 10.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
2. szám (1937. március 15.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
3. szám (1937. április 25.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
4. szám (1937. június 10.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
5. szám (1937. október 22.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
6. szám (1937. november 22.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle
7. szám (1937. december 25.) – Társadalmi és tudományos jogászi szemle

---

[107] L. pl. *Pécsi Jogász,* 4(1938), 3, 24.

[108] A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról: „3. § (1) A Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem bölcsészet- nyelv- és történettudományi karán a természettudományi és mathematikai tanszékek működését, továbbá a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészettudományi karának, valamint a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem jog- és államtudományi karának működését az 1940/41. tanévtől kezdve a további törvényes intézkedésig átmenetileg szüneteltetni kell." (http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8142) [2015. 02. 16.]

[109] Tóth 1984, i.m. 282–283.

4. évfolyam
1. szám (1938. március 12.) – Társadalmi szemle
2–7. szám (1938. október 1.) – A »Werbőczy« B. E. lapja

A fentiekben bemutatott két pécsi, egyetemi diáklap ékes példája volt a Pozsonyból Pécsre áthelyezett universitas létjogosultságának, továbbá a hallgatók konstruktív, sokoldalú szellemi-tudományos, valamint közéleti munkásságának. A fennmaradt lapszámok fontos momentumokkal járulnak hozzá az Erzsébet Tudományegyetem különböző karain tanulók iskolai kereten belüli és azon kívüli tevékenységeinek feltérképezéséhez, az őket körülvevő társadalmi környezet, végül a korszak ifjúsági gondolatvilágának megismeréséhez. A *Maurinum* melléklapjával, valamint a *Pécsi Jogász* a magyar sajtótörténet aprócska pécsi helytörténeti darabjaiként kerültek a köztudatba.

Képek

I. Évfolyam, 1. szám Pécs, 1934 december

MAURINUM

FELELŐS SZERKESZTŐ: LOVASSY ANDOR

TARTALOM:

A Kormányzó Úr névünnepén. *Svéda Pál.*
„Maurinum"-unk az élet útjain. *Dr. Vargha D.*
A magyar katonanóta. *Lovassy Andor.*
Vadludak húznak. (Vers.) *Molnár József.*
Könyöklés. *Kincses Ferenc.*
Nótaszületés. *Király István.*
Könyvekről. — Hivatalos közlemények.
Sportrovat. — Szerkesztői üzenetek.
„MÓRIC" — FRISS MÓR-HU-MOR.

Nyomatott a Kultúra Könyvnyomdai Műintézetben, Pécs. Felelős vezető: Mayer Aladár Géza

V. évfolyam 5. szám. 1939. június hó

MAURINUM

SZERKESZTI: MIKLÓS ZOLTÁN DR.

TARTALOM:

VARGHA DAMJÁN DR.: A Maurinum tizedik éve határkövénél.
MIKLÓS ZOLTÁN DR.: Van-e „Mór-szellem?"
LOVASSY ANDOR: Maurinum. Vers.
Visszaemlékezések.
BREZINA JÓZSEF DR.: Földindulás.
SVÉDA PÁL DR.: A megtett út...
Kollégiumi élet. ○ Mária-Kongregáció.
Szent Vince-Konferencia. ○ Sportheszámoló.
Mór-tükör. ○ Friss Mór-Hu-Mor.

KULTÚRA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET, MAYER A. GÉZA ÉS TÁRSAI, PÉCS

1–2. kép.
A Maurinum *első és utolsó számának borítója*

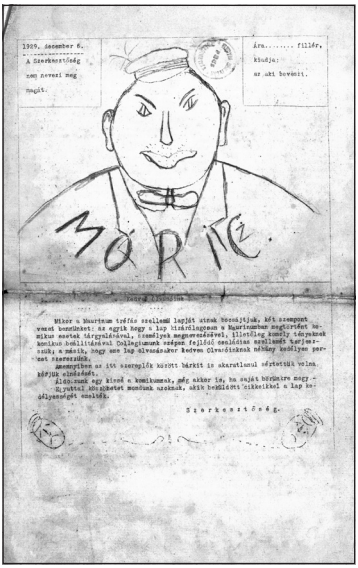

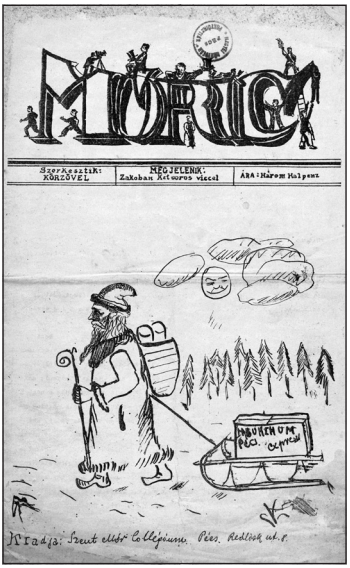

3–4. kép.
A Móricz *kőnyomatos sokszorosítással készített változatának két címlapja (1929–1930)*[110]

5–6. kép.
A Móricka. Friss Mór – Hu – Mor *egy lapja*
és az utolsó nyomtatásban megjelent szám címlapja (1939. június)

[110] A Csorba Győző Könyvtár engedélyével.

95708

I. évfolyam. 1. szám. 1935. szeptember 25.

PÉCSI JOGÁSZ

JOGÁSZIFJÚSÁGI RÖPIRAT

MEGJELENIK ÉVENTE TIZSZER

BEKÖSZÖNTŐ

Egyszerű köntösben, szerény hangon, de bátor bizalommal és büszke öntudattal köszöntünk minden pécsi jogászt...

Tiszteletettel kopogtatunk be azokhoz, akik már végeztek s mint magas méltóságok viselői, jelentős állások betöltői, avagy kész doktorok, szerte széledtek az ország minden tájára...

Szeretettel kopogtatunk be azokhoz, akik még nem végeztek ugyan, de körülményeik kényszerítő hatása következtében távol élnek tőlünk, szerte csonka hazánk minden táján...

Es bajtársias érzéssel bekopogtatunk azokhoz is, akik itt élnek ugyan körülöttünk, de a különböző egyesületekbe tömörülve, vagy még bajtársi közületekhez sem tartozva nem ismerik egymást és nem érzik egyévétartozásukat...

A végzetteknek régmult idők emlékeit, a vidékieknek az Alma Mater szeretetét s a pécsi jogászélet eseményeinek megbízható híradását, az itt lakóknak pedig mindannyiunknak égetően aktuális, közös problémáit adjuk...

Tarsolyunknak három rekeszében elsősorban azok tollából, akik még az ifjúsághoz számíthatók. időszerű tudományos tanulmányokat, jogásztársadalmi s jogászifjúsági aktualitásokat és jogászhireket, aprószógokat, tréfákat, emlékeket viszünk.

Röpiratunk régi óhaj megvalósítása, jogászifjúságunknak hézagpótló és minden egyesülettől, politikai párttól teljesen független, önálló sajtótermeke akar lenni.

Egyedül tudományunk szeretete, hivatásunk nagyrabecsülése, problémáink közössége és Alma Materunk ölel bennünket — oldott kéve kalászait — egybe...

Célunk nincs is más, mint egyévétartozásunk tudatának állandó ébrentartása a keresztény magyar nemzeti eszme hűséges szolgálatában. Multat és jelent összefogni, hogy vállvetett mun-

95705

II. évfolyam, 3. szám. 1936. április 1.

PÉCSI JOGÁSZ

TÁRSADALMI ÉS TUDOMÁNYOS JOGÁSZIFJUSÁGI SZEMLE

MEGJELENIK ÉVENTE TIZSZER

TARTALOM:

Regős Ferenc: Az ifjúság történelmi hivatása.
Tíz év. — Molnár Kálmán
Schaurek Rafael.
Perbíró József: A holtakonyilvánítás után meg nem szünt törvényes házasságban született, de házasságon kívül nemzett gyermek családi állása.
Hidvégi Tivadar: A falumunka, mint cél a magyar egyetemi ifjúság előtt.
Fonákságok.
Bonyodalmak egy végrendelet körül.
Furcsa eskük.
Hireink.
Szemináriumi élet.
Keresztrejtvény.
Szerkesztői üzenetek.
Távirat.

Ára 20 fillér.

7–8. kép.
A Pécsi Jogász *első száma (1935. szeptember 25.) és egyik címlapverziója*

SCHMELCZER-POHÁNKA, ÉVA

Périodiques estudiantins à l'Université royale Élisabeth de Pécs

Le Maurinum *et son auxiliaire, intitulé* Móric(zka)*; ainsi que le* Pécsi Jogász [Juriste de Pécs]

L'Université royale Élisabeth, exilée de Presbourg, a commencé ses activités en octobre 1923, à Pécs. Entre 1923 et 1950, neuf périodiques estudiantins et 13 revues spécialisées (dirigées par les professeurs des départements) paraissaient à la faculté. Dans la présente étude, nous ne traiterons que des premiers périodiques estudiantins, le *Maurinum*, son auxiliaire intitulé *Móric(zka)*, ainsi que le *Pécsi Jogász* (Juriste de Pécs) – ces parutions fournissaient avec une certaine régularité des informations aux étudiants, aux professeurs, aux parents et aux autres intéressés.

Le premier a été le *Maurinum*, paru entre décembre 1934 et juin 1939. Il fut nommé après la résidence universitaire Saint-Maurice (1929–48), soutenue par une fondation catholique, dans laquelle étaient logés les étudiants des facultés de Pécs. Les rédacteurs – étudiants – avaient l'intention de publier un périodique où les résidents pourraient donner libre cours à leurs préoccupations quotidiennes et professionnelles, un périodique qui refléterait fidèlement l'esprit régnant dans la résidence Saint-Maurice. L'humour n'en était pas exclu, mais les rédacteurs ont également permis aux jeunes littérateurs d'y publier leurs premières tentatives. L'auxiliaire du *Maurinum*, intitulé *Móric(z)* [puis *Móric(ka)* – diminutif du nom de Maurice] a en vérité précédé son 'grand frère', puisqu'il a paru pour la première fois le 6 décembre 1929. L'objectif des rédacteurs a été de faire

rire par quelques plaisanteries innocentes les lecteurs-résidents. Cet périodique satirique a accompagné le *Maurinum* jusqu'à l'année 1939.

L'autre périodique présenté ici est celui de la faculté de Droit de l'Université. Le *Pécsi Jogász* a paru de 1935 à 1938. Il est l'œuvre des élèves et des diplômés de la faculté, l'objectif étant de réunir quelque peu les étudiants qui appartenaient à diverses couches sociales et associations religieuses ou politiques. Les différentes rubriques ont traité de la vie quotidienne des juristes, des problèmes sociaux du temps, des informations officielles émanant de l'université, de la culture et de l'humour. En dehors des étudiants, quelques enseignants ont également contribué par leurs articles au succès du périodique.

La situation politique et des problèmes de financement ont mis fin à la parution de ces deux titres. Leur étude permet de mieux comprendre les activités universitaires et extra-universitaires des étudiants de l'Université Élisabeth, leur milieu social et les courants intellectuels à la mode dans la période en question. L'importance des deux périodiques pour l'histoire de la presse et pour l'histoire locale est indiscutable.

Keywords: history of press, 20. century, student journals, Móriczka, Pécsi Jogász

KÖZLEMÉNYEK

Néhány adalék Ludassy (Gans) Móric bécsi hírlapírói tevékenységéhez. *Die Debatte* 1864–1869. Gans Móricként született 1829-ben Komáromban, gimnáziumi tanulmányait itt végezte, majd Pesten tanult az egyetemen. Rövid ideig tanított, utána 1849. április 30-ától május 8-áig a rövid életű pesti *Esti Lapokat* szerkesztette, melyet Jókai adott ki párhuzamosan Debrecenben 1849. július 7-éig ugyanezen a címen megjelenő lapjával. A szabadságharc leverését követő amnesztia után Bécsben élt, alapítója volt a *Wiener Telegraph*nak, 1853-ban főszerkesztője lett a *Morgenpost*nak, 1858-ban a *Fortschritt*nek. Bécsi évei alatt két regényt is írt *Elisabeth Báthory oder Die Geheimnisse der Schachtizburg* (Wien, 1854), valamint *Die Töchter der Karpathen-Hexe* (Wien, 1854). 1860-ban a fennállásának második felében Kecskeméthy Aurél szerkesztette hivatalos *Sürgöny*nek (1860–1867) és a *Pester Lloyd*nak lett bécsi tudósítója. A *Sürgöny,* amelynek munkatársai között néhány 48-as forradalmár fiatal is volt, a megyerendszer ellen érvelt, és a Deák által meghirdetett „passzív rezisztencia" politikájával szemben aktív nemzeti politikát, a lehetőségek kihasználását támogatta.[1]

Ludassy fontos műve a *Drei Jahre Verfassungsstreit*, mely Lipcsében névtelenül jelent meg 1865-ben; ebben elítélte az abszolutizmust, követelte az alkotmány helyreállítását, de a kiegyezést a konzervatív párt felfogása alapján remélte. 1864-ben alapította gróf Apponyi György és báró Sennyey Pál támogatásával a *Die Debatte* (1865-től 1868-ig a főlapba beolvadt *Wiener Lloyd*dal együtt, utána 1869-től 1878-ig *Tagespresse*) címen megjelenő napilapot Bécsben és Pesten a *Magyar Világ*ot, a *Debatte* „ikertestvérét",[2] mely 1865. december 12-étől 1866. december 30-áig jelent meg Székely József szerkesztésében és szintén a kiegyezést előkészítő konzervatív lapok közé tartozott.

Ludassy az Andrássy-kormány alatt belügyminisztériumi osztálytanácsos lett. Ekkor Beust megbízásából a *Tagespresse*t szerkesztette, a 70-es években a berlini *Norddeutsche Zeitung*nak volt levezője. Ludassy a szabadságharc bukását követő másfél évtizedben a bécsi sajtóban futott be karriert, s lett elismert és vagyonos ember mint konzervatív publicista és a magyar ókonzervatív nemesek szócsöve.[3]

1867-ben nemesi rangot és ludasi előnevet kapott az újságírás terén szerzett érdemeiért. Részt vett a *Borsszem Jankó* megalapításában, sőt a leendő munkatársakat is ő ismertette össze.[4] Fordított és átdolgozott gyermekkönyveket angolból németre, ezek közül ma is ismertek Henry Fielding *Geschichte Tom Jones, eines Findlings* című regénye (Pesth, Heckenast, [1849–1853 között]) és Harriet

---

[1] Buzinkay Géza, *Magyar hírlaptörténet,* Budapest, Corvina, 2008, 43.

[2] Katus László, *A kiegyezést előkészítő konzervatív lapok = A magyar sajtó története* II/1, 1848–1867, Budapest, Akadémiai, 1985, 538.

[3] Kosáry Domokos, *A fővárosi sajtó újjáéledése = A magyar sajtó története* II/1, 1848–1867, Budapest, Akadémiai, 1985, 260.

[4] Buzinkay Géza, *Borsszem Jankó és társai,* Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében, Budapest, Corvina, 1983, 36.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.210

Beecher-Stowe *Onkel Tom's Hüttéje* (Pest, Heckenast [1850 körül]). Utolsó éveiben sokat fordított Vörösmartytól és Petőfitől, melyeket német lapok közöltek.[5] Reichenauban halt meg 1885-ben.

A *Die Debatt*ének nagy szerepe volt a kiegyezés publicisztikai előkészítésében. A hetente hatszor megjelenő és Richard Belcredi konzervatív államminiszter támogatását is élvező lap szinte minden számában tárgyalt magyar témákat.[6] 1868-tól napi két kiadásban nyomták. A lap kiemelt témaként kezelte az osztrák alkotmány kérdését.[7] A *Debatté*nak tulajdonosa és kiadója volt Ludassy, de a szerkesztést mások látták el (1865. február 28-áig Friedrich Stein, 1865. márciustól a pesti születésű Schnitzer Ignác /1839–1892/, 1866. március 17-étől a Bécsben élő magyar újságíró Chernel Ferenc /1823–1887/, 1867. január 21-étől újra Schnitzer, 1868. szeptember 15-étől 1869. január 10-éig M. E. Pilcz, 1869. január 11-étől August Ritter v. Stoffella d'Alta Rupe, /1836–1884/), de tartalmára valószínűleg befolyása lehetett.

Sőt, egy alkalommal bebizonyosodott, hogy Ludassy maga a szerzője egy fontos cikksorozatnak. 1865-ben Ludassy írta a Deák nevében megjelent három ún. „májusi" cikket, melyek Deák májusi programját tartalmazták, és amelyek május 7. és 9. között jelentek meg a *Debatté*ban. Az első írás címe a feltűnést elkerülendő *Zur Situation* volt és úgy kezdődött, mintha az írás mástól származna: „Von verläßlicher Hand erhalten wir aus Pest einige Artikel", ez a felelősség elhárítását célozta.[8] A Deák és a magyar liberálisok álláspontjához közelálló vélemény szerint a kiegyezéssel kapcsolatos tárgyalások alapja a Pragmatica Sanctio. Írásában a továbbiakban bemutatta a lehetséges közös ügyek (közös büdzsé, külpolitika, hadügy és pénzügy) kérdéseit.[9] A zárócikkben leszögezte a magyar álláspontot, mi az, amit nem akarnak, vagyis egy központi nagy parlamentet és hogy a tárgyalások csakis a nemzetek közti paritás alapján folyhatnak.[10]

A cikksorozatnak még voltak utórezgései. A szerkesztőség május 13-án a következőket közölte:

> Die Situations-Artikel aus dem Deak'schen Lager, welche wir dieser Tage veröffentlichten, haben hier wie in Pest Aufsehen erregt. […] Wir wollen dies nicht zu Ehren unseres Blattes, sondern zu Ehren der Ideen gesagt haben, welche in jenen Absätzen ausgesprochen worden. Es haben sich indessen hier wie in Pest auch Kreise gefunden, die redlich bemüht waren, in heimlicher Agitation wie in öffentlicher Rede die Bedeutung jener Artikel herabzudrükken.[11]

Deák és Ludassy Móric pesti találkozásáról, mely a háromrészes cikksorozat megírását megelőzte, s arról, hogy Ludassy a szerzője az írásoknak, a május 24-ei vezércikkből tudhatunk meg többet:

> Der Redakteur der 'Debatte', Hr. Ludasi, weilte zu Anfang dieses Monats in Pest, wo er Deak und mehrere andere Mitglieder der Adreßpartei besuchte. In der Konversation,

---

[5] Életéhez lásd: Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* 8, Budapest, Hornyánszky, 1902, 70–71. h.; Komlós Aladár, *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században,* Budapest, Jeruzsálem, Múlt és Jövő, 2008, 91; Buzinkay 2008, i. m. 35, 61.

[6] Paupié, Kurt, *Handbuch der österreichischen Pressegschichte,* Wien, Stuttgart, Braumüller, 1960, Bd. I, 129–130.

[7] A *Die Debatté*ról részletesen: Rózsa, Maria, *Presse und Buch: Österreichisch-ungarische Berührungspunkte in gedruckten Quellen des 19. Jahrhunderts,* Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2015, 174–215 (Studien zur Literaturwissenschaft, Bd. 10).

[8] *Zur Situation = Die Debatte,* Nr. 125, 7. Mai 1865, 1.

[9] *Zur Situation* II. = *Die Debatte,* Nr. 126, 8. Mai 1865, 1.

[10] *Zur Situation* (Schluß) III. = *Die Debatte,* Nr. 127, 9. Mai 1865, 1.

[11] *Wien 12. Mai = Die Debatte,* Nr. 131, 13. Mai 1865, 1.

welche hauptsächlich die öffentlichen Angelegenheiten des Reiches und Ungarns betraf, haben Deak sowohl als seine Parteigenossen, welche Hr. Ludasi besuchte, auf die Fragen des Letzteren aufrichtig und ohne alle Zurückhaltung ihre individuellen Meinungen über die obschwebenden wesentlicheren Angelegenheiten ausgesprochen, denn wir haben weder Lust noch Grund, geheim zu thun und Hehl aus unseren politischen Ueberzeugungen zu machen. Diese Ansichten boten bloß eine Skizze dessen, was zu thun sei. Hr. Ludasi hat das Wesentliche derselben richtig aufgefaßt und in den Nummern 125, 126 und 127 der 'Debatte' treu wiedergegeben. Er hat diese Ansichten auch nicht als Partei-Programm bezeichnet, sondern der Wirklichkeit gemäß sie hingestellt als das, was er im hiesigen Lager der Liberalen vernommen hat.[12]

Die Debatte.

Nr. 1 Wien, Sonntag den 13. November. 1864.

Pränumerations-Einladung.

Feuilleton.

Deák programját nem a hozzá közelálló *Pesti Napló*ban, hanem a konzervatív *Debatté*ban fejtette ki, s ezt a bécsi lapok többsége (*Die Presse*, *Fremdenblatt*, *Botschafter*) pozitívan fogadta, a *Pesti Napló* pusztán további értelmezését adta Deák programjának, s leszögezte az *Ostdeutsche Post* című német lap írására adott válaszában, hogy a májusi levelek nem a felirati párt programját képviselik, s mivel a párt az 1861-es országgyűlés óta nem gyűlt össze, pártprogramról szó sem lehet. Tudósított emellett Ludassy és Deák május elejei pesti találkozásáról, ily módon ezek az írások a Deákkal folytatott beszélgetések lényegét foglalják össze, de mivel a pesti rendőrség nem engedte a cikk közlését, ezért nem a *Pesti Napló* hozta le azt.[13]

A vélemények abban megegyeztek, hogy Schmerlinggel nem lehet megoldani az alkotmányozási kérdést, akit az uralkodó végül 1865. július 27-én felmentett államminiszteri tisztéből. A kiegyezésről a *Debatte* polemizált a bécsi liberális lapokkal, a *Die Presse*vel és a *Neue Freie Presse*vel. A *Debatte* támogatta Deáknak és Eötvösnek a kiegyezéssel kapcsolatos államjogi elképzeléseit.

Az újra összehívott országgyűlést maga az uralkodó nyitotta meg magyar nyelvű beszéddel Pesten, 1865. december 14-én. A porosz–osztrák háborút végleg eldöntő königgrätzi vereség és az 1866. augusztus 23-án megkötött prágai béke után Ferenc József a magyarokkal való megegyezésre alkalmasabb Ferdinand Beustöt nevezte ki külügyminiszternek, majd novemberre összehívta a magyar országgyűlést. A magyar országgyűlés küldöttsége 1867. január folyamán Bécsben tárgyalt a kiegyezés feltételeiről. A *Die Debatte* rendszeresen tudósított a tárgyalásokról.

---

[12] *Eine Erklärung des „Naplo" = Die Debatte,* Nr. 142, 24. Mai 1865, S. 1; lásd ehhez még: KATUS 1985, i. m. 538.

[13] BUZINKAY Géza, *A kiegyezés felé = A magyar sajtó története* II/1, 1848–1867, Budapest, Akadémiai, 1985, 582.

Wien, Mittwoch 1. März. Nr. 60. II. Jahrgang. 1867.

Die Debatte und WIENER LLOYD.

An die Leser.

Jubiläum.

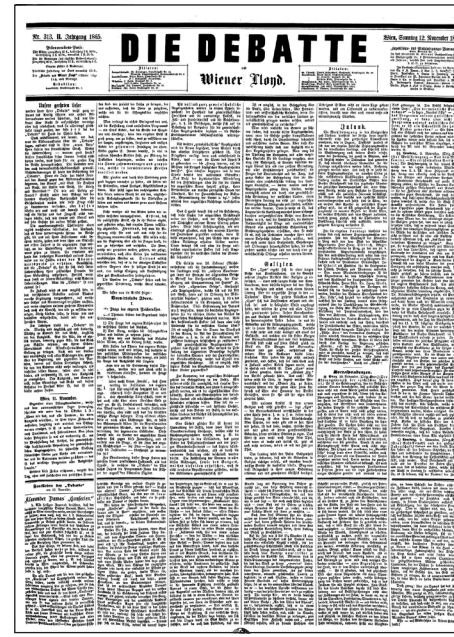

Nr. 313. II. Jahrgang 1867. Wien, Sonntag 12 November 1867.

DIE DEBATTE und Wiener Lloyd.

Jubiläum.

A hangulatot jól jellemzi az alábbi idézet:

> Mit rascher Entschlossenheit, die Zeugniß ablegt für reifes politisches Verständniß und für gebührende Würdigung der Situation, hat die ungarische Regierung die ersten Schritte zur Erfüllung der ihr zu Theil gewordenen schwierigen Aufgabe gemacht und der ungarische Reichstag hat mit nicht genug anzuerkennender patriotischer Bereitwilligkeit die Regierung bei ihren ersten eingreifenden Maßnahmen unterstützt. Der Eifer und die gehobene Stimmung, mit welcher der Reichstag den Vorlagen der Regierung bezüglich der Forterhebung der Steuern und der Rekrutenbewilligung seine Zustimmung ertheilte, müssen selbst den größten Zweiflern zur Genüge bewiesen haben, daß Ungarn, wenn es hoffen darf in den Vollbesitz seiner Rechte zu gelangen, fest entschlossen ist, dem Reiche zu geben, was des Reiches ist, und daß es ihm darum zu thun sei, endgiltig die Differenzen zu beseitigen, die, nicht zum Vortheile des Reiches, so lange zwischen den beiden Hälften des Reiches bestanden haben. […] Daß aber die jetzige ungarische Regierung aufrichtig bemüht ist, berechtigten Wünschen und Anforderungen entgegenzukommen, Wünschen, deren Erfüllung das große Werk der Reorganisation erleichtern muß, geht am besten aus der dem Reichstage gemachten Vorlage bezüglich der Regelung der Munizipien hervor.[14]

[14] *Eine ungarische Frage = Die Debatte,* Nr. 64, 6. März 1867, 1.

A *Die Presse* támadásaival szemben, melyek azt hangsúlyozták, hogy Magyarország gazdaságilag és kulturálisan mennyire elmaradott, a *Debatte* megvédte azt és leszögezte, Ausztria sem tudna Magyarország nélkül létezni, s a két országnak egymást kölcsönösen kell segítenie.

> Wir klagten und klagen oft und mit Recht, daß wir viel und in mannigfachster Weise ungerecht bedrückt worden sind, doch haben wir niemals behauptet, daß die Völker jenseits der Leitha nicht dieselben ungerechten Lasten zu tragen hätten. […] Niemandem fällt es in Ungarn ein, hierfür die Völker in den Erblanden verantwortlich zu machen, oder diese deßhalb in irgend einer Weise verkürzen zu wollen. […] Wir sind überzeugt, daß man drüben nicht mehr von uns verlangen werde, als wir zu leisten vermögen…[15]

1867. június 8-án, a koronázás napján a *Debatte* is ünnepélyes hangnemben tudósított:

> Der apostolische König ist gekrönt, – die Verfassung Ungarns ist beschworen und das Gesetz über die gemeinsamen Angelegenheiten des Reiches und deren Behandlung hat die allerh. Sanktion erhalten. Das Werk des Ausgleiches, soweit dasselbe Ungarn betrifft, ist somit vollendet.[16]

A koronázás államjogi eseményét ily módon foglalta össze a lap:

> Es ist somit in der That Großes in verhältnißmäßig kurzer Zeit geleistet worden und die Fundamente zur definitiven Reorganisation des Reiches sind in einer kürzeren Frist gelegt worden, als der Absolutismus brauchte, um ein Wasserrechtsgesetz zu Stande zu bringen, und der Scheinkonstitutionalismus nöthig hatte, eine Paßordnung ins Leben zu rufen."[17]

A kiegyezés megkötését követő gazdasági megállapodásokról is részletesen tudósított az év hátralevő részében a *Debatte.* Bár a lap, amely címében a vita, a vélemények ütköztetésére, a véleménykülönbségek megvitatására – persze leginkább a parlamenten belül – utalt, 1869 szeptemberéig létezett és tudósított a magyar konzervatívok orgánumaként a bécsi birodalmi tanácsban és a magyar országgyűlésben folyó törvényalkotásról, valamint a Monarchia más nemzetiségeinek kiegyezési törekvéseiről. Lényegében a kiegyezésig bírt létjogosultsággal. A *Debatte* nem pusztán parlamenti tudósító volt, jelentősége abban áll, hogy német nyelvű orgánumként Ausztriában véleményformáló erővel is rendelkezett, és mindig a magyar érdekeket képviselte.

Rózsa Mária

---

[15] *Ungarische Volkswirthschaft = Die Debatte,* Nr. 147, 30. Mai 1867, 1.

[16] *Am Tage der Krönung = Die Debatte,* Nr. 156, 5. Juni 1867, 1.

[17] *Wien, 14. Juni = Die Debatte,* Nr. 162, 15. Juni 1867, 1.

A kézdivásárhelyi *Székely Közlöny* „változatos pályafutása" (1879–1881). A kiegyezést követő gazdasági, kulturális fejlődés, valamint a sajtóélet liberális szabályozásának köszönhetően a székelyföldi hírlapirodalom is megélénkült. A helyi kedvezőtlen gazdasági-társadalmi adottságok miatt azonban a fejlődés – még az általános erdélyihez képest is – lassúbb ütemű volt. Ennek ellenére néhány bátortalan lapalapítás után, a század utolsó negyedében itt is egyre több újságnak sikerült megkapaszkodnia a régió szellemi talajában.

Az élénk kereskedelemmel és jelentős kisipari tevékenységgel büszkélkedő Kézdivásárhelyen[1] a polgári fejlődés kibontakozása a hetvenes évek végére megérlelte a lapalapításhoz szükséges feltételeket. Az értelmiségiek fokozódó megnyilatkozási vágya[2] mellett ezt jól bizonyítja egy tartalmilag a városhoz kötődő hetilap iránti növekvő igény is. „… bizony-bizony – fogalmazta meg ezzel kapcsolatos elvárásait az újság alapításának egyik lelkes támogatója – elkelne nálunk is a tudomány, mindenekfelett pedig nagyon elkelne a közügyeknek egy oly ellenőrző közege, mely valamit tenni is tudjon a mi elhagyatott állapotunk javítására… ."[3] A technikai háttér megteremtését (1879 őszén már két nyomda is működött itt) követően tehát minden adva volt az új sajtótermék útjára indításához. A kor általános szokásától eltérően – a nagyobb hírverés érdekében egy-egy új lap megjelenését a karácsonyi ünnepekre vagy újévre időzítették – a kiadó a helyi hírek iránti fokozott érdeklődésre való tekintettel igyekezett a lehető leghamarabb lapot adni a helyiek kezébe, így 1879. november 16-án napvilágot látott a *K.-vásárhely és vidéke* mutatványszáma.[4]

A vasárnaponként megjelenő újság külső jellemzői, bár lényegesen nem különböznek a korszak hasonló jellegű hetilapjaitól, mégis szolgálnak egy-két különlegességgel. Első látásra mindenképpen szembetűnő, hogy a címoldal felső részén található – két vastag lénia által közrezárt – főcím szerkezete szokatlanul nagyméretű (az első oldal egyharmadát teszi ki). A díszbetűkkel nyomtatott címben a város neve – a korszakban széles körben elterjedt használatnak megfelelően – rövidített formában szerepelt. A nem túl eredeti *K.-vásárhely és vidéke* (mivel a kiadó nem mondhatott le a környékbeli falvak lakóinak a támogatásáról, így is jelezni akarta, hogy a lap nemcsak a helyiekhez szól) cím alatt volt olvasható a lap jellegére utaló alcím: „Ismeretterjesztő, vegyes tartalmú hetilap." A cím fölött az élőfej baloldalán az évfolyam, középen a megjelenés helye és ideje, jobb oldalon pedig az aktuális szám volt látható. A lappal kapcsolatos további fontos tudnivalókat a fejlécben található szövegdobozok tartalmazták: a szélsőkben a szerkesztőségi irodára, valamint a kiadóhivatalra vonatkozó információk, a nagyobb, középső dobozban az előfizetési árak (egész évre 5 forint, egyes szám 10 krajcár) és a megjelenés gyakoriságára utaló adat volt olvasható. A *K.-vásárhely és vidéke* a kisméretű lapok közé tartozott (245 × 330 mm), ennek ellenére az olvasnivaló mennyiségére valószínűleg senki sem panaszkodhatott, hiszen – messze meghaladva a székelyföldi hetilapok terjedelmét – 12 oldalon jelent meg. (Méretéből adódóan az újság kéthasábos szerkezetű volt).

A helyi újság iránti igény növekedését jól mutatja, hogy a Turóczi László könyvkereskedő

---

[1] A több mint 5000 lakosú város 28,10%-a iparral és kereskedelemmel foglalkozott. A székelyföldi városok közül ez volt a legmagasabb arány. Kozma Ferenc, *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*, Budapest, Franklin, 1879, 309.

[2] A sepsiszentgyörgyi *Nemere* „Vidéki élet" rovatában természetesen már kezdettől fogva találkozunk Kézdivásárhellyel foglalkozó írásokkal 1878-ban, de különösen 1879-ben ezek száma folyamatosan gyarapodott. Ezt a tendenciát jól érzékeltetik az egyik újdonsült levelező kezdő sorai: „Nincs ugyan szerencsém becses lapjának levelezője lehetni, mindazáltal engedje meg, hogy mint műkedvelő, néha-néha egyet mást elfecseghessek a városunk kebelében történő figyelemre méltóbb eseményekből s társas életünk nevezetesebb mozzanataiból." *Nemere*, 1878. április 4.

[3] *Nemere*, 1879. október 16.

[4] Az új hetilap megjelenéséről a *Nemere* november 20-án, a *Vasárnapi Ujság* december 21-én számolt be.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.215

Csernátoni úti házában elhelyezett kézisajtó gyakorlatilag a lap előállítására lett üzembe helyezve. De a „Turóczi és Stypulkovski" név alatt működő „újonnan berendezett könyvnyomdában" volt a kiadóhivatal is, ahol a lap anyagi részét illető küldeményeket (előfizetési ár, hirdetési díjak) intézték. A korszak vidéki újságjaihoz hasonlóan főfoglalkozású újságírók helyett a *K.-vásárhely és vidéke* törzsgárdáját a város fejlődéséért munkálkodó értelmiségiek kisebb csoportja alkotta. Ennek a lelkes közösségnek a munkáját Kézdivásárhely talán legaktívabb polgára, az újságírás terén is komolyabb tapasztalatokkal rendelkező Erdélyi Károly irányította.[5]

Sok kisvárosi lappal ellentétben a *K.-vásárhely és vidéke* nem egy ügyvéd vagy egy élelmes nyomdász, hanem a helyi szellemi elit kezdeményezésének eredményeként látott napvilágot. Mivel a lap programjának véglegesítésében az értelmiségi és hivatalnoki réteg tekintélyes tagjai szerepet vállaltak, a szerkesztő – annak ellenére, hogy elsősorban ez lett volna a mutatványszám rendeltetése – nem tartotta fontosnak részletesen ismertetni az újság törekvéseit. „Olvasták és bírálatot mondtak felette hivatalosak s a társadalom zömében élő tiszteletre méltó férfiak. Olvasták és bírálatot mondtak azon program felett, mely lapunk megindulását megelőzte s a feladatunk körvonalait magában foglalta. Nem látjuk tehát szükségesnek az elmondottakat ismételni s ezekkel egyetemben magunkat."[6] A lapszámokat olvasva azonban természetesen jól kidomborodnak az olvasók elől „eltitkolt" célkitűzések: helyi érdekű időszaki sajtóorgánumként hivatása a „köz szolgálata" volt, hiszen igyekezett mindenről beszámolni, ami a város és vonzáskörzetének olvasóközönségét a megjelenés hetében foglalkoztatta. De a környék társadalmi, közéleti és kulturális kérdései mellett nem hiányoztak az újságból az aktuális politikai hírek sem. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a kisvárosok jellegzetes információközlő médiuma, a vegyes tartalmú lapok esetében ez nem volt általános gyakorlat, hiszen az érvényben lévő szabályok erre nem adtak lehetőséget.[7] A szerkesztő gárda azonban nem elégedett meg a több hasonló profilú lapnál is tapasztalható megoldással (mindig hangsúlyozva a politikától való távolmaradásukat, néhány rövid hír erejéig kivételt tettek), hanem programszerűen szerették volna a lap olvasóközönségét a fontosabb politikai eseményekről tájékoztatni. Ezért az érvényben lévő jogszabálynak az ez irányú törekvéseikkel való összeegyeztetése vált az indulás egyik legfontosabb problémájává, így a beharangozó cikk gyakorlatilag csak „a lap politikai tartalma megállapításának kérdésével" foglalkozott. Bár elismerte, hogy a közölni kívánt információk a „csinált politika anyagául" is felhasználhatóak, a szerkesztőség – a sajtóvétség elkerülése érdekében kedvezőbben értelmezve a jogszabályokat – ezeket nem politikai mozzanatoknak, hanem „a történelem lebonyolulásának alkatrészeinek" tekintette.[8] Ennek ellenére klasszikus, a politikai lapokra jellemző politizálásra természetesen az újság nem akart vállalkozni. Fő

[5] Erdélyi Károly (1845–1900) Keszthelyről került Kézdivásárhelyre, miután 1873-ban kinevezték az itteni felső népiskola igazgatójává. Itt hamar bekapcsolódott a város oktatási-kulturális életébe, tevékenyen részt vállalt számos egylet alapításába, vezetésében (pl. a Háromszékmegyei általános néptanítói egyesület kézdi járáskörének elnöke, a Székely mivelődési és közgazdasági egylet háromszéki választmányának tagja, a Kézdivásárhelyi Közművelődési Egyesületet alapító tagja). A tanítás mellett már Keszthelyen is vonzotta az újságírás: a helyi *Gyakorlati Mezőgazda* segédszerkesztője, valamint a nagykanizsai *Zala-Somogyi Közlöny* munkatársa volt, majd az 1870-es évek végén nevével a *Nemere* hasábjain is találkozhattak a háromszékiek.

[6] *K.-vásárhely és vidéke*, 1879. november 16.

[7] Az 1867 márciusában (Erdélyben csak 1871-től) kisebb változásokkal újra életbe lépett az 1848. évi XVIII. t.c. sajtótörvény értelmében azoknak a tulajdonosoknak, akiknek lapjuk politikával foglalkozott biztosítékot kellett fizetniük (napilapoknál 10.000 forintot, a ritkábban megjelenőknél 5.000 forintot), míg a vegyes tartalmú sajtótermékek nem voltak kauciókötelesek.

[8] *K.-vásárhely és vidéke*, 1879. november 16.

célkitűzése az volt, hogy az „értékük és jelentőségük" szerint megválogatott hírekkel az „objektív igazságot" figyelemmel kísérje.

A *K.-vásárhely és vidéke* fogadtatása igazolta nemcsak a születése körül bábáskodók törekvéseit, hanem az újság létjogosultságát is. A város és környékének betűre fogékony lakossága lelkesen pártolta fel az új lapot, amely terjedelmi és tartalmi szempontból is megfelelt bővülő olvasótábora elvárásainak. (A támogatás mértékével, „az irányukba eddig oly sok oldalról" megnyilvánuló rokonszenvvel a szerkesztő gárda is elégedett volt.) Az olvasóközönségnek kisebb kifogásaik valószínűleg csak a sajtóorgánum nevével kapcsolatban lehettek, hiszen az év végén (december 14-ig öt száma jelent meg) a kiadó úgy döntött, hogy a második évfolyamtól *Székely Közlöny* néven fog megjelenni.[9] Ennek megfelelően 1880. január 4-től nem egy átalakításon, hanem csak egy névváltoztatáson átesett lapot vettek kezükbe az olvasók: az évfolyamszámozás folytatódott, és a külseje, tartalma, céljai és a szerkesztési elvek sem módosultak. A szerkesztőség is hangsúlyozta, hogy irányváltásra nem került sor, éppen ezért nem is bocsátkoztak – az olvasók által amúgy is jól ismert – program részletes fejtegetésébe. Emlékeztetőül azonban egy mondatban röviden összefoglalták ezzel kapcsolatos terveiket: „Haladni fogunk ezentúl is következetesen és tántoríthatatlanul a kitűzött irányban, nem térve sem jobbra, sem balra, hanem folyton a célt tartva szemeink előtt."[10] Összességében – a korábbi számok tanulságait is levonva – továbbra is az olvasói igények minél szélesebb körű kiszolgálását szerették volna megvalósítani, amit a tartalmi színvonal emelése mellett (igyekeztek még több munkatársat megnyerni), „a lap tiszta és csinos kiállítása," jobb kivitelben való kiadásával (még januárban új gyorssajtót helyeztek üzembe) akartak elérni. Mivel az olvasottság növelése nélkül elképzelhetetlen volt a lap talpon maradása és felfuttatása, a szerkesztőség a későbbiekben sem hagyta figyelmen kívül a helyi közönség szélesebb rétegeinek elvárásait. „Mi eddig, mint kezdő magyar nyomdászok és lapkiadók – foglalták össze ezzel kapcsolatos igyekezetüket – minden tőlünk telhetőt elkövettünk, hogy lapunkat úgy alakilag, mint tartalmilag a t. olvasóközönség ízlésének megfelelően állíthassuk ki."

A *Székely Közlöny* rovatbeosztás tekintetében nem szolgált sok újdonsággal, tulajdonképpen a vidéki laptársak gyakorlatát követte. Az aktuális belpolitikai kérdéseket tárgyaló közlemények (*Szemle* vagy *Mi újság?*) a címoldalon kaptak helyet, így az irodalmi ihletésű írásokat tartalmazó, szórakoztató jellegénél fogva az olvasók által kedvelt *Tárcza* a 3–4. oldalon volt olvasható. Minden lapszámban találkozhatunk belső cikkel, és sokszor több mint egy oldalt elfoglaló *Különféléek*kel. Ez utóbbi – címmel ellátott – rövid híreiből értesülhettek az olvasók a vármegyei elöljárók utazásairól, előléptetéséről, kinevezéséről, a társasági és kulturális rendezvényekről, az iskolai eseményekről, stb. (A közérdekű hírek mellett a rovat vonzerejét, a feltűnést keltő történetek, érdekességek biztosították.) A fentieken kívül számonként általában még két-három – az olvasók gyorsabb eligazodása érdekében jól megválasztott állandó címmel megjelölt – közlemény kapott helyet (például *Tanügy*, *Közgazdaság* stb.). Más sajtóorgánumokhoz hasonlóan, a *Székely Közlöny* esetében is nagyon fontos szerepe volt a lap anyagi fenntartását biztosító hirdetéseknek, amelyeket többnyire az utolsó két oldalon helyezték el.

A *Székely Közlöny* története egyáltalán nem mondható mindennapinak, hiszen rövid, kétéves fennállása során folyamatos átalakulásban volt. Az első változás alig másfél hónap múlva következett be: Erdélyi Károly neve eltűnt a lap fejlécéről, a 6. számtól a szerkesztőség és kiadóhivatalnál egyaránt „Turóczi és Stypulkovski" szerepelt. 1880 nyarán újabb jelentős esemény következett a lap életében, hiszen Túróczi László eladta gyorssajtóját (és egyben a lap kiadási jogát) Szabó

---

[9] Az új elnevezés sem volt túl eredeti (*Székely Közlöny* néven Marosvásárhelyen is jelent meg hetilap 1867–1868-ban), de kétségtelenül jobban hangzott. Ugyanakkor címválasztásával egyértelműen jelezte, hogy a lap egy sokkal szélesebb olvasóközönséget szeretne ezentúl megcélozni.

[10] *Székely Közlöny*, 1880. január 4.

Albertnek, aki azt saját házában állította fel a piac mellett, a Zsigmond téren.[11] Szabó egyelőre csak Túróczi helyét és szerepét vette át, ezért a nyomdánál és a kiadónál is „Szabó A. és Stypulkovski" név volt feltüntetve. (A tulajdonosváltással érdekes módon Erdélyi Károly is visszatért a laphoz). Három hét után azonban üzlettársa részesedését is megvásárolta, így július 25-én már büszkén hozhatta az olvasók tudomására, hogy a nyomdát „ezentúl Szabó Albert cég alatt fogom vezetni."[12]

A személyi jellegű változásokat a *Székely Közlöny* teljes metamorfózisa követte. Mindez azonban nem szerves fejlődés eredményeképpen, hanem – mint látni fogjuk – egyetlen meghatározott cél érdekében következett be. Annak ellenére, hogy a 39. számban a kiadóhivatal közölte olvasóival, hogy a lap „jelenlegi alakjában pártolás hiánya miatt többször nem fog meg jelenni." A változások szükségességét a támogatás hiánya valószínűleg nem indokolta volna: a nehéz helyzetben lévő újságok esetében tapasztalható „segélykiáltásokkal" nem találkozunk, és az olvasóktól elköszönő Erdélyi Károly is csak röviddel előtte értesült az átalakításról. Mivel egy vegyes tartalmú kiadvány nem szolgálta volna a gyors változást szorgalmazók érdekeit, a profilbővítést azzal indokolták, hogy az olvasók olyan lapot szerettek volna, amelyben a politikai kérdések is „teljesen tárgyilagosan megvitathatók legyenek."[13] Mindezek eredményeképpen az október 6-tól hetente kétszer (szerdán és szombaton), nagyobb alakban (290 × 445 mm) de kisebb terjedelemben (4 oldal) megjelenő *Székely Közlöny* politikai, közgazdasági és társadalmi hírlapként folytatta pályafutását.[14]

A vegyes tartalmú hetilapnak politikai lappá való alakulása azonban nem a korszakban jól ismert forgatókönyv szerint zajlott. Itt tudniillik nem arról volt szó, hogy egy több éve megjelenő, töretlen népszerűségnek örvendő újságot a tulajdonos politikai tartalommal gazdagítva szeretett volna még sikeresebbé tenni. Mivel ez csak az olvasótábor további gyarapításával volt elérhető, a hasonló változáson átesett sajtóorgánumok további fontos jellemzője volt, hogy döntő többségük, ha nem is felelt meg ennek, de igyekezett legalább a „független" újság látszatát kelteni. A *Székely Közlöny* semmilyen szempontból nem követte ezt a mintát, hiszen az átalakítása nem gazdasági, hanem politikai érdekek mentén történt: még egyéves születésnapja előtt – minden különösebb átmenet nélkül – pártpolitikai célokat kiszolgáló lappá vált.

Programadó cikkében az újság élesen támadta a dualizmus rendszerét, amely Magyarországot „ismét provinciális helyzetbe hozta, vitális érdekeinket Ausztriának kiszolgáltatta."[15] A határozott politikai állásfoglalás mindenki számára egyértelművé tette a Függetlenségi Párt közvetlen befolyását: a célok ismertetése során a szerkesztőség konkrétan meg sem nevezte, hogy ezután mely párt érdekeit fogja támogatni. „Ily vészteljes körülmények között helyesnek és szükségesnek tartjuk a *Székely Közlöny*t azon országos párt támogatására megnyitni – indokolták az átalakítás jelentőségét –, amely zászlajára Magyarország jogos önállóságát írta, amely Magyarországot alkotmányos és törvényes eszközökkel, rend- és törvényellenes felfogás nélkül, a közösügyes rendszerből kiragadni akarja, amely sem többet sem kevesebbet nem kíván, mint a perszonáluniót, annak minden következményeivel együtt, a Habsburg-dynastia jogara alatt."[16] Az újság igazából nem vált a Függetlenségi Párt hivatalos orgánumává, de amellett, hogy a helyi kérdésekkel kapcsolatos írások

---

[11] A nyomda átköltöztetetése miatt – bár a fejlécen a „hivatalos" megjelenési nap, 1880. július 4-e, vasárnap szerepel – a *Székely Közlöny* 27. száma néhány nap késéssel jelent meg.

[12] *Székely Közlöny*, 1880. július 25.

[13] *Székely Közlöny*, 1880. szeptember 26. *Olvasóinkhoz* 1.

[14] Az „új" *Székely Közlöny* lapszámozása folytatódott (az október 6-i a 40. szám volt), de az oldalszámozást érdekes módon elölről kezdték, a fejlécben található szövegdobozok (nyilván más tartalommal) megmaradtak, az alakváltozásból adódóan ezután a szöveget háromhasábosra tördelték. Ára egész évre 6 forint, egyes szám ár 6 krajcár volt.

[15] *Székely Közlöny*, 1880. október 6.

[16] *Uo.*

függetlenségi szellemben íródtak, széles teret biztosított erdélyi politikusainak (elsősorban Orbán Balázs és Ugron Gábor) nézeteik kifejtésére. Sokszor azonban ez túlmutatott az egyszerű politikai véleménynyilvánításon, ami a lap átalakításában és fennmaradásában játszott meghatározó szerepüket bizonyítja.[17] Az immár politikailag elkötelezett újság rendeltetését például – a szinte minden számban egy-egy hosszabb cikkel jelentkező – Orbán Balázs is fontosnak tartotta megfogalmazni. Véleménye szerint a *Székely Közlöny* „arra van hivatva, hogy a székely népet felrázza letargiás álmából" és abban bízott, hogy „a gyáva meghunyászkodás e szégyenletes korszakában a szabadon érző és gondolkodó hazafiak ébresztő harsonája lesz itt, elnémult Székelyföldünkön."[18]

A *Székely Közlöny* politikai tartalommal való bővítésével (valójában pártpolitikai érdekek szolgálatába állításával) teljesen kicserélődtek a laphoz korábban köthető személyek. Erdélyi Károlyt Kézdivásárhely tiszti ügyésze, ifj. Szabó Dániel váltotta a felelős szerkesztői asztalnál, aki meglepő módon kiadó tulajdonosa is lett a lapnak (a tulajdonosváltásra valószínűleg azért került sor, mert Szabó Albert vagy nem tudta, vagy nem akarta kifizetni a politikai lapok kiadásához szükséges biztosítékot). Mivel a megfogalmazott politikai elvárásokat csak egy szélesebb társadalmi támogatottságot élvező újság tudta volna teljesíteni, az átalakításban szerepet játszók mindenképpen szerették volna elkerülni, hogy az olvasók a *Székely Közlöny*t az egyszemélyes lapok kategóriájába sorolják. Ennek érdekében a programadó vezércikk után a felelős szerkesztő mellett további tíz, helyi, ismert személy neve szerepelt. A nevek közül nem csak tipográfiailag nem volt senki kiemelve, de – ifj. Szabó Dániel kivételével – a feladatkörök sem voltak feltüntetve, ami arra enged következtetni, hogy az aláírók valójában csak „nevüket adták" a lap népszerűsítéséhez, egyben erősítve ezzel hitelességét, szavahihetőségét is.[19]

Az olvasók által üdvözölt és „szívesen látott" *Székely Közlöny*ről határozott politikai állásfoglalása ellenére is kevesen gyaníthatták, hogy a következő hónapokban pontosan milyen szerepe lesz a helyi társadalom életében: rövid programjának egyik tetszetős gondolatával („nem egyéni ambícióknak, hanem a közérdeknek akarunk szolgálni") ellentétben az 1881 nyári „választási mozgalmak" közeledtével a Függetlenségi Párt választási érdekeit propagáló újsággá vált. A korszakban nem volt ritka, hogy egyes lapok választások előtt valamelyik párt nézeteit, képviselőjelöltjüket népszerűsítette, de a *Székely Közlöny* esetében ez sem a megszokott módón történt. Amellett ugyanis, hogy hasábjain kifejezetten éles hangvételű cikkekben kritizálták a kormányt,[20] olyannyira a párt kampányeszközének tekintették, hogy a politikai lappá való átalakulást szorgalmazók már nem támogatták további megjelentetését. A fő cél a helyi jelölt, Ugron Ákos (Ugron Gábor testvére) mandátumhoz segítésének teljesülése után, június 29-én még egy szám látott napvilágot (1880. október 6. óta összességében ez volt a 75. szám), amelyben ifj. Szabó Dániel tudatta olvasóival, hogy egészségi állapota miatt „vissza kell lépjen" a szerkesztéstől. Nyilvánvalóan ez önmagában nem jelentette volna a lap megszűnését, de ennek okairól egyáltalán nem tett említést, csak reményét

---

[17] Érdekes módon az átalakult *Székely Közlöny* megjelenése előtt néhány nappal látott napvilágot Kolozsváron az erdélyi Függetlenségi Párti képviselők lapja az *Ellenzék* (1880. október 1.). Figyelembe véve Orbán Balázs vagy Ugron Gábor megnyilatkozásait, ez nem lehetett a véletlen műve: a *Székely Közlöny*t az *Ellenzék* székelyföldi változatának szánhatták.

[18] *Székely Közlöny*, 1880. október 6.

[19] A feltüntetett személyek közül a helyi társadalom köztiszteletnek örvendő aktív tagjai (például Barthos Károly, Csíki József ügyvédeket, Zajzon Lázár ügyvéd, a városi dalárda vezetője) mellett, voltak idősebb, az 1848/1849-es szabadságharcban szerepet vállaló, a függetlenségi eszme legendás képviselői (K. Horváth Ignác alezredes, Nagy Ezekiás honvéd, Túróczi Mózes ágyúöntő) is.

[20] Jó példa erre a kormánypárt választási csalásait boncolgató vezércikk rövid részlete is: „Jaj annak a pártnak, mely ily úton igyekszik többségre jutni; de százszor, jaj a népnek, mely ily párt által félrevezettetni engedi magát." *Székely Közlöny*, 1881. június 29.

fejezte ki, hogy az újság nemsokára újra életre kell és „Magyarország függetlenségének és a közélet ellenőrzésének nagy munkájában" újra részt fog venni.[21]

Kézdivásárhely olvasóközönsége valóban nem sokáig maradt sajtótermék nélkül: két hónapi hallgatás után, szeptember 4-én újraindult a *Székely Közlöny*. Ez azonban nem ifj. Szabó Dániel által vizionált formában történt, hiszen nem valószínű, hogy az utóbbi hónapok történései után sokan támogatták volna, hogy a város egyetlen lapja pártok játékszerévé váljon. Ennek megfelelően az új felelős szerkesztő, ifj. Dobay János a lap céljait felvázolta kiemelte, hogy a helyieknek egy „hatalmasoktól saját céljaikra ki nem zsákmányolható lapra," van szűksége, amely „a közgazdasági, társadalmi élet kisebb-nagyobb kérdéseiben az ok- és ésszerűséget, a világosságot terjessze s a mely egyszersmind mulattató, kedves olvasmányul szolgál".[22] Az ár mellett a lap több tekintetben viszszatért az átalakítás előtti időszakhoz (vasárnaponként megjelenő vegyes tartalmú, – tehát nem kauciókötelés – kiadvány volt, amelynek kiadó-tulajdonosa ismét Szabó Albert lett), de külalakja (méret, terjedelem, tördelés) nem változott. Bár az évfolyamszámozás folytatták, az előző periódus végleges lezárását, a követett elvektől való elhatárolódást érzékeltette, hogy a lapszámozást és az oldalszámozást elölről kezdték.

A jól hangzó ígéretek ellenére, a *Székely Közlöny* szeptember 4-én kezdődő újabb korszaka sem bizonyult hosszúnak. Valószínű, hogy újraindításával a kiadónak sajátos célja lehetett: az 1881-ben megjelenő 17 számnak már gyakorlatilag csak az volt a feladata, hogy előkészítse a terepet egy új sajtóorgánum megjelenésének. Ennek megfelelően a *Székely Közlöny* december 25-én végleg megszűnt – ahogyan az előfizetési felhívásban fogalmaztak – „hogy helyet adjon a jövő év első napjától megindulandó Székelyföldnek."

A Szabó Albert kiadásában megjelenő közgazdasági, társadalmi és szépirodalmi hírlap tehát – az új évfolyamjelzés ellenére – tulajdonképpen utódlap volt, így az átlagos, újonnan alapított kisvárosi sajtóorgánumokra jellemző „gyermekbetegségek," a *Székelyföld* esetében jóval kisebb mértékben voltak jelen. A kiforrott program, jól áttekinthető rovatstruktúra, vagy a gazdag tartalom is arról tanúskodik, hogy a lap igyekezett minden tekintetben hasznosítani az elődje tapasztalatait. Pozitív fogadtatását annak is köszönhette, hogy kiterjesztette érdekeltségét az egyetlen sajtótermékkel sem rendelkező Csík, majd Udvarhely vármegyére is, így a lap célja „a Székelyföld közgazdasági és társadalmi érdekeinek, igaz önzetlen szolgálása" volt.[23] Bár egy-két tekintetben (kisebb olvasóközönség, rövidebb élettartam) elmaradt a legjelentősebb székelyföldi hírlapok mögött (pl. a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzet*, vagy a csíkszeredai *Csíki Lapok*), az 1906-ig megjelenő *Székelyföldet* is a régió egyik legfontosabb dualizmuskori sajtótermékei között tartjuk számon.

Végigtekintve a *Székely Közlöny (*és elődje a *K.-vásárhely és vidéke)* rövid pályafutását, valóban indokolt a címben használt változatos jelző. Története során ugyanis átesett egy névváltoztatáson, három-három felelős szerkesztője és kiadó-tulajdonosa volt, politikai párt érdekeit kiszolgáló politikai lappá változott, majd vegyes tartalmú közlönyként jelent meg újra, kétszer megszűnt, majd ugyanannyiszor újraindult. Mindez igencsak fordulatos történetet feltételezne bármelyik sajtótermék évtizedes története során is, nemhogy egy alig több mint két éven át megjelenő hírlap esetében.

Kocsis Lajos

---

[21] *Székely Közlöny*, 1881. június 29.

[22] *Székely Közlöny*, 1881. szeptember 4.

[23] *Székelyföld*, 1882. április 2.

A jelvényrajzoló Müller József. Korábban[1] már utaltam rá, hogy a 19–20. század fordulójától kezdődően a nyomdászjegyek viszonylag nagy százalékát nem képzett művészek, hanem „ügyes kezű szaktársak”[2] készítették. A jegyzett képzőművészek aláírás- és szignótárainak hiányában azonban ezen jelvények alkotóinak kilétére nem könnyű fényt deríteni. Az akcidens-szedőként dolgozó Butkovszky Bertalan után ezúttal egy másik jelvényrajzoló nyomdászra szeretném felhívni a figyelmet.

Joseph Müller-Appenroth – vagy Müller József, ahogy a hazai források emlegetik – rövid ideig Hornyászky Viktor nyomdájában dolgozott szedőként. Tudjuk, hogy a *Magyar Nyomdászok Évkönyve* 1905. évi kötetének technikai kivitelezése „legfőképpen Fazekas Alajos főművezető, Müller József művezető és Prüner Arnold mesterszedő érdeme” volt. Sokkal nagyobb jelentőséggel bír azonban, hogy „a könyvtáblának Müller József volt a rajzolója, valamint az átellenes oldalon levő mellékletet is neki köszönhetjük.”[3] Ezeken ugyanis feltüntette jellegzetes, egyéni *JMA* monogramját, ami egyértelműen azonosíthatóvá teszi grafikai munkáit.

Szakmai pályafutásáról rendkívül keveset tudunk: a Grafikus Művezetők Egyesülete 1908-ban tartott alakuló ülésén a 85 megjelent tag szavazataival választmányi tag lett,[4] de ezután már kétséges a szereplése az egyesületben. A későbbi fővárosi címtárak szerint 1910-ben[5] és 1911-ben[6] Müller Ignác(!) volt a szervezet német titkára, illetve ellenőre. Ez természetesen lehet a címtár szerkesztőinek tévesztése is, hiszen számtalan hasonlóval találkozhatunk ezekben a kötetekben. A későbbi években[7] azonban már semmilyen funkciót nem viselt Müller nevű nyomdász a művezetők egyesületében.

Magánlakcímei is csupán 1905–1910 között ismertek, többnyire a VII. és a VIII. kerületben lakott, a sűrű változásokból ítélve bérelt lakásokban.[8] A nyomdai alkalmazottak tekintetében legbővebb adattárunk, Bíró Miklós lexikona[9] sem ismeri, és az OSZK gyászjelentés-gyűjteményében nincs nyoma. Ez nagy valószínűséggel arra utal, hogy csak rövid ideig dolgozott Magyarországon, majd – a korabeli nyomdásztársadalomban teljesen bevett módon – továbbállt és máshol vállalt kondíciót.

Itt tartózkodása alatt egy méretében kicsi, ám értékes és tartós emléket alkotott és hagyott maga után: megrajzolta a Magyar Nyelvtudományi Társaság jelvényét. Az 1904-ben alapított szervezet már első, 1905-ben megjelent kiadványaiban feltüntette a kör alakú, pecsétszerű klisé lenyomatait, és mindmáig így tesz. Ezzel ez az egyik leghosszabb életű, megszakítás nélkül használt jelvényünk.

A nyitott könyvön szereplő *Nyelvében él a nemzet* jelmondatot minden bizonnyal a megrendelő Társaság szabhatta formai feltételül. Az akkoriban már hagyományosan, szállóigeként használt mottóról Grétsy László[10] derítette ki, hogy legkorábbi ismert szó szerinti forrása Kőváry Lászlónál

---

[1] Simon Melinda, *A jelvényrajzoló Butkovszky Bertalan = Magyar Könyvszemle*, 2014, 353–366.

[2] Tanay József, *Nyomdajegy és nyomdász-címer = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1907,* szerk. Novák László, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1907, 5–18.

[3] *Hornyánszky V. nyomdájának melléklete = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1905*, szerk. Novák László és László Dezső, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1905, 142.

[4] *Grafikus Művezetők Egyesülete = Graphica*, 1908/4, 3–4.

[5] *Budapesti czím- és lakásjegyzék 1910,* 474.

[6] *Budapesti czím- és lakásjegyzék 1911,* 492.

[7] *Budapesti czím- és lakásjegyzék 1912,* 516; *Ua. 1913,* 530.

[8] *Budapesti czím- és lakásjegyzék 1904–1905,* 1440.; *Ua. 1905–1906,* 1452.; *Ua. 1907–1908,* 1501.; *Ua. 1908,* 1576.; *Ua. 1909,* 1644.; *Ua. 1910,* 1632.

[9] *Nyomdászati lexikon,* Bíró Miklós, Kertész Árpád, Novák László szerk., Bp., Bíró Miklós, 1936.

[10] Grétsy László, *Nyelvében él a nemzet, Egy szállóigénk eredetéről = Édes Anyanyelvünk*, 2014/1, 3.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.221

olvasható 1842-ben.[11] A jelvény nagyméretű reprodukcióját illusztrációként közölte maga a rajzoló, Joseph Müller-Appenroth. Rövid budapesti tartózkodása alatt ugyanis saját vállalkozásában kiadott egy könyvet[12] a rajzolás és klisémaratás technikáiról. A német nyelvű kötetből lefordított részleteket közölt a *Magyar Nyomdászat* 1907-ben[13] és ő maga is írt egy fényképészeti témájú cikket a lapba egy évvel később.[14]

Müller könyvének számos illusztrációja között a 21. oldalon a Magyar Nyelvtudományi Társaság jelvényét is viszontlátjuk – ezúttal azonban a jellegzetes JMA szignóval együtt. Érdekes, hogy a kötetben szereplő ábra sok részletében eltér az eredetitől: egészen más irányba tekerednek a babérágak, a fénysugarak sűrűsége és a könyv árnyékolása is eltérő. Nem az eredeti ábra nagyításáról van tehát szó, hanem egy új rajzról, amelyet talán emlékezetből készített Müller József.

Simon Melinda

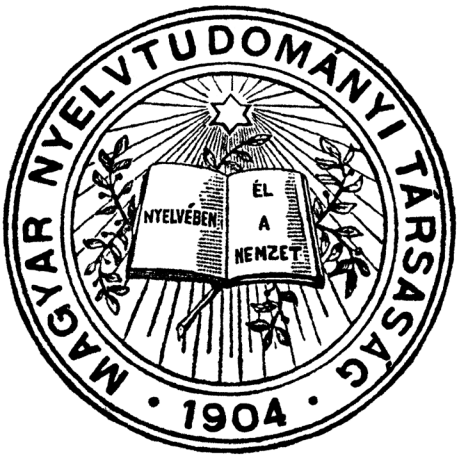

[11] Kőváry László, *Székelyhonról,* Kolozsvár, Lyceumi Nyomda, 1842, 144.

[12] Müller-Appenroth, Joseph, *Das Zeichnen und Ätzen. Praktische Anleitungen von J. Müller-Appenroth faktor in der K. U. K. Hofbuchdruckerei Viktor Hornyászky, Budapest,* Budapest, Müllers Graphischer Verlag, é. n. [1907 vagy korábban.]

[13] *Szemelvények Müller-Appenroth J. „Das Zeichnen und Ätzen" c. könyvéből = Magyar Nyomdászat,* 1907/7, 197–201.

[14] Müller-Appenroth József, *Értékes találmány fényképező nyomdászok részére = Magyar Nyomdászat*, 1908/7, 211.

Pótlások egy gyűjteményhez. Az utóbbi hónapokban sűrűn lapozgattam Reményik Sándor verseinek a Kálvin és a Luther Kiadónál 2012-ben Dávid Gyula szerkesztésében megjelent kétkötetes gyűjteményét, amelynek 2004 októberére keltezett, a többi közt az Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, az Orpheus és az Unikornis Kiadó Reményik-köteteit méltató kiadástörténeti összefoglalójában örömmel olvastam a következőket: „Mindhárom utóbb említett kiadásban megjelentek – az *Erdélyi Március*ban jelentős számban – a korábbi »összes versek«-ben nem szereplő költemények, részben az egykorú sajtóból, részben a költőnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött hagyatékából. Ezt a közel 200 kiadatlan verset is felölelte aztán a Polis Könyvkiadónál megjelent *Hátrahagyott versek* (Kolozsvár, 2002. Dávid Gyula gondozásában), amely – az egykorú sajtó és a költő hagyatéka módszeres átkutatásával – összesen több mint 400, a korábbi »összes versek«-ből hiányzó Reményik-verssel tette teljesebbé a költőről addig kialakult képet. – Mostani kiadásunk az 1943-as *Összes versek* és a 2002-es *Hátrahagyott versek* teljes anyagát tartalmazza."

A teljesítmény, amelyről a fenti adatok tanúskodnak, lenyűgöző. Éppen ezért örömömet csak kis mértékben mérsékelte, amikor alkalomszerűen kézbe vettem *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)* című antológiát (szerk. Szemlér Ferenc, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973.), s ennek repertóriumában három olyan Reményik-versre bukkantam, amely nemcsak az *Erdélyi Helikon* évfolyamaiban, hanem az antológiában is fellelhető, a Reményik Sándor *Összes verse* című gyűjteményből viszont hiányzik. Ezek a következők:

Szeretnék szeretni = Erdélyi Helikon, 1929, 5, 322. → *Az Erdélyi Helikon költői,* 389–390.
Tények = Erdélyi Helikon, 1932, 1, 9. → *Az Erdélyi Helikon költői,* 394–395.
Lövés = Erdélyi Helikon, 1939, 8, 544. → *Az Erdélyi Helikon költői,* 421–422.

Találtam a repertóriumban egy versciklust is, amelynek 18 számozott darabját a kezdő sorok alapján próbáltam az új kétkötetes Reményik-gyűjtemény verseivel egyeztetni. A kezdő sorok mutatójának hiányában csak a tévedés kockázatával állapíthattam meg, hogy a *Hontalan versek* című ciklusból (*Erdélyi Helikon,* 1938, 9, 649–654.) csupán a 2. és a 9. lelhető fel a Reményik Sándor *Összes verse* című gyűjteményben, *Hová??,* illetve *Nagyasszonyunk* címmel. A gyűjteményből hiányzó számozott versek címéül kezdő sorukat tüntetem fel:

1. [*Az én világom szertehullott…*] 649.
3. [*Egy arc. Úristen, el miért veszett…*] 650.
4. [*A költő és talán az ember…*] 650.
5. [*Egy sötét kicsi pont az agyban…*] 650.
6. [*Azt mondjátok, hogy a színem jó…*] 651.
7. [*Én mindenkit szerettem…*] 651.
8. [*Jaj, ha tudnálak megsiratni…*] 651.
10. [*Rettenetesen szaporodnak…*] 651.
11. [*Ó, az élők nem boldogok…*] 652.
12. [*Hiszem az ördögöt…*] 652.
13. [*Uram, Te ördögöket űztél…*] 652.
14. [*A gyógyulás rejtett forrása…*] 653.
15. [*Bizony nem mi kiáltjuk el magunkat…*] 653.
16. [*Árvák vagyunk…*] 653.
17. [*Jég vagyok: szeretnék fölengedni…*] 653.
18. [*Istenem, nem kérek tőled nagyot…*] 653–654.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.223

Folytatólag más, kezem ügyébe eső kiadványokat lapozva az egyik marosvásárhelyi folyóirat antológiájában is rábukkantam egy – hadd tegyem hozzá: viszonylag korai, jelentős – Reményik-alkotásra, amely szintén hiányzik a Reményik Sándor *Összes verse* című gyűjteményből. Adatai:

> *Az Isten sír.* (Madách szellemének.) = *Zord Idő*, 1921, 4, 158. → *Zord Idő 1919–1921,* Antológia, szerk. Kuti Márta, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998, 59–60.

A jelzett hiányok arról árulkodnak, hogy a tiltásokban tobzódó történelmi korszakok kártevései milyen nehezen hozhatók helyre – akár az irodalomban is.

Mutatványként a 2012. évi Reményik-kiadásból hiányzó alkotások közül az *Erdélyi Helikon* 1938. novemberi számában megjelent *Hontalan versek* 14. és 16. darabját idézem:

[*A gyógyulás rejtett forrása…*]
A gyógyulás rejtett forrása
Talán nincs is oly nagyon messze.
Víz-kutató varázs-vesszővel
Orvosok járnak körülötte.
Víz-kutató varázs-vesszővel
Verik földemet orvosok,
Verik, kutatják, jaj de régen –
És én a forrás közvetlen közelében
Szomjan halok.

[*Árvák vagyunk…*]
Árvák vagyunk.
Atyánk messze trónol a mennyben,
Csak vergődünk fogvacogtató lázban.
Nincsen egyéb:
Ragadjuk meg egymás kezét
Ebben az óriási árvaházban.

MÓZES HUBA

FIGYELŐ

***„A hírlap él, megkötni nem engedi magát, sorsa éppoly változatos, mint az emberé”.* Lakatos Éva emlékkonferencia, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum.** A Petőfi Irodalmi Múzeum adott helyt 2015. november 5-én annak a rendezvénynek, amelyen az egy éve elhunyt jeles bibliográfus, Lakatos Éva emléke előtt tisztelegtek egykori kollégák, barátok, pályatársak.

A konferencia bevezető köszöntőiben – E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum, illetve Tüske László, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója részéről – elhangzott, hogy Lakatos Éva írott bibliográfiai munkásságának mondhatni egyik főműve, a *Magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiája* anyagát, éppen a PIM-ben eltöltött rövid egy év alatt gyűjtötte össze; ugyanakkor pályájának hosszú évei az OSZK-hoz kötötték.

Mint Boka László, az OSZK tudományos igazgatója szekciónyitó szavaiban utalt rá, a szervezők a konferenciát egy későbbi konferenciasorozat nyitányaként tervezték megrendezni.

Az eseményen három szekcióba szerveződtek az elhangzó előadások: irodalomtörténet, személyes megemlékezések és kutatóhely avatása, valamint a bibliográfia szakterülete.

Az első szekció előadói részben a sajtó történetéből merítettek, vagy éppen a korabeli sajtóhírek, sajtóközlemények összegyűjtésére alapozva dolgozták fel választott témájukat. Buda Attila *Mi történt 1929. október 28-án? Osvát Ernő halála és a napisajtó* című, roppant szellemesen szerkesztett és előadott nyitóelőadásában egy, a széles közvélemény érdeklődésére számot tartó esemény, Osvát Ernő öngyilkosságának korabeli híranyagát gyűjtötte össze. Maga a hír egy többször elmondott „oral history”, mely változatokat eredményezett a tudósítások címében és tartalmában, az előadó pedig éppen az eltérések – olykor „költői” túlzások – egymás mellé szerkesztésével világított rá a sajtó működésére, bizonytalanságaira, torzításaira.

Kelevéz Ágnes *Babits Fekete országa, Botránykőből érettségi tétel* címmel az elhíresült vers fogadtatástörténetét rajzolta meg, szintén az újságok, folyóiratok hasábjain megjelent korabeli támadások, kritikák és pozitív hangú megnyilatkozások egymás mellé helyezésével. Az összeállítás arra is rámutatott, hogy az egyes írások, cikkek olvasótól és olvasattól függően mást és mást jelentenek.

A korábban Márai Sándor életmű-bibliográfiáját összeállító Mészáros Tibor *„… az újságírás nem árt az írónak; kitűnő iskola és gyakorlat.” (Néhány gondolat a publicista Márairól)* című előadásában a polgáríró újságírói pályáját mutatta be szövegekkel, idézetekkel, képekkel illusztrálva. Márai, akit fiatalon családja „tiltott” az újságoktól – „modern szemetet kezedbe venned sem szabad” –, később olyan mesterek nyomába lépett a publicisztika műfajában, mint Ambrus Zoltán a tárcairodalom tekintetében, vagy a több szempontból is mesterének tekintett Krúdy Gyula. Márai „élményzsákmányoló életmódban” gyűjtötte a lapokban megjelent írásaihoz az anyagot (Nagy Endre jellemzése), vagyis az élet apró ellesett pillanatai ihlették írásra, és publicisztikai írásait később regényeibe is beemelte.

Vajda Ágnes a könyvtári példányok dedikációinak világába kalauzolt el *Dedikáló művészek – művészi dedikációk, Válogatás a PIM könyvtárának írói hagyatékaiból* címmel tartott előadásában. A dedikációknak sokszor filológiai jelentőségük lehet: időrendet segíthetnek tisztázni, életrajzi

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.225

adalékként szolgálhatnak, egy-egy kapcsolat meglétének, vagy minőségének bizonyítékai lehetnek, sőt olykor írásmintául is szolgálhatnak – mint Petőfi aláírása a *Tigris és hiéna* című köteten –, így segítve a hamis(!) dedikációk felismerését.

Dobó Gábor és Szeredi Merse Pál közös előadása – *Avantgárd és folyóirat-kutatás Kelet- és Közép-Európában* – kevésbé a személyes emlékezés kapcsán, inkább – mintegy a stafétabotot átvéve – a sajtóval kapcsolatos új kutatási irányok felmutatása okán hangzott el. A Kassák Múzeum akkor még látható kiállításának (*Jelzés a világba – háború – avantgárd – Kassák, A Tett,* 2015. június 26. – november 8.) kurátorai a kiállítás kapcsán beszámoltak egy nemzetközileg is újonnan formálódó kutatási irány, a 'periodical studies' érdeklődési területéről, módszereiről. Ez a megközelítés a sajtót nem csupán „forrásként", hanem alapvetően a 19–20. századi társadalom működésének megértéséhez kulcsot adó, kultúraközvetítő jelenségként értelmezi. A sajtó politikai, gazdasági, társadalmi tényezők beágyazottságában létezik, és mint ilyen, interdiszciplináris kutatások tárgyává válhat, az irodalom-, nyelv-, társadalom- és művészettörténet összekapcsolódásával. A *Tett* kapcsán a kutatók például a kelet-közép-európai avantgárd helyi kontextusaival és nemzetközi kapcsolati hálóival, illetve annak analízisével foglalkoztak. A 'periodical studies' eredményeinek prezentálásában hangsúlyos szerepet kapnak a napjainkban egyre elterjedtebb vizualizációs technikák, például az infografika.

Bényei Miklós egy klasszikus sajtótörténeti dolgozattal – *Egy elveszettnek hitt néplap, a Falusi Könyvtár* – tisztelgett Lakatos Éva emléke előtt. A Berettyóújfaluban az 1870–1880-as években megjelent, *Falusi Könyvtár* című hetilap története bepillantást engedett a kiegyezés utáni, kelet-magyarországi vidék anyagi és szellemi viszonyaiba. A lap szerkesztői a környékbeli nagyvárosok – Debrecen, Nagyvárad – világi és egyházi értelmiségéből kerültek ki, magának a lapnak kiadója polgárosuló debreceni cívis, aki a néplapok műfajának akkori érdektelensége mellett is bízott a lapalapítás sikerében. A tartalom a szépirodalomtól a politikáig széles tárgykört ölelt fel, de az olvasóközönség igényeinek megfelelően a gazdászat szakterületén túl egészen a csecsemőgondozásig, vagy akár a végrendeletírás „útmutatójáig" közölt írásokat, emellett pedig rejtvények, tréfák, fejtörők is színesítették a lapot. Bár a hetilap mintegy évtizedes megjelenés után terjesztési nehézségek miatt megszűnt, szerepe mégis jelentős a hazafias érzés és a műveltség helyi terjesztése miatt. Az előadás könyvészeti szempontból is tartalmazott érdekességet – és ezzel kapcsolódott Lakatos Éva személyéhez is –, miszerint a bibliográfusok számára a lap hosszú ideig csak említésből volt ismeretes. A meglévő példányok egybekötve – mind Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban, mind Debrecenben, a Méliusz Juhász Péter Könyvtárban – a könyvállományban elhelyezve és könyvként katalogizálva várták felfedezésüket, melyben éppen Lakatos Évának is szerepe volt.

A második szekcióban az Országos Széchényi Könyvtár-beli egykori kollégák személyes hangú viszszaemlékezései idézték meg Lakatos Éva emlékét, melyekből kirajzolódott, hogy mint ember, mint kutató, mint munkatárs és – nem utolsó sorban – mint *nő* milyen nagy hatással volt környezetére, mennyi tanítást és inspirációt adott át a vele kapcsolatba kerülőknek. Borsos Attila így emlékezett: „minden munkám ötlete Tőle származik"; Hegedűs Krisztina megidézte a Lakatos Évára jellemző tárgyakat: szék, írógép, írógépszalag és cédulák, de megtudhattuk azt is, mennyire szerette, ha fiatalok vették körül, akiket taníthatott a hírlapok ismeretére és szeretetére; Kocsy Anikó pedig magának a *Hírlaptár*nak a történetét elevenítette fel, azét a szellemi közegét, amely Lakatos Évát útjára bocsátotta. A rendezvény ezen pontján került sor a „kutatóhely-avatásra": a második szekció előadásai után a PIM könyvtárában felavatták azt a kutatóasztalt, amely ezentúl Lakatos Éva nevét viseli.

A harmadik szekcióban a bibliográfia szakterületén tevékenykedő, vagy olyan kutatók szólaltak föl, akiknek tudományterületéhez kapcsolódóan maga Lakatos Éva állított össze bibliográfiát. Vass Johanna *Bibliográfia és sajtótörténet* című előadásának első felében felidézte, hogy a sajtóbibliog-

ráfiai tevékenység időről időre annak köszönhette előtérbe kerülését és megélénkülését, amikor maguk a sajtótörténeti kutatások is fellendültek. Az előadás második részében az előzőekben említett, a két háború között megalakult *Sajtótudományi Társaság* programja által kijelölt kutatási területek egyikéhez illeszkedő témában, a sajtótermékek olvasóközönséghez való eljuttatásában mutatott rá új kutatási lehetőségre. A lapterjesztésben fontos szerepet játszó posta a 19. század második felében építette ki mozgóposta-hálózatát, melynek kiszélesedése minden bizonnyal fontos szerepet játszott az olvasóközönség növekedésében, illetve a sajtótermékek példányszámainak alakulásában.

Míg Rózsa Mária – akinek dolgozatát az előadó távollétében Deák Eszter olvasta fel – *Magyarországi német nyelvű sajtótörténeti kutatásaim és Lakatos Éva* címmel a *Deutschsprachige Presse in Ungarn, 1921–2000* című bibliográfia összeállítása során végzett kutatásokban nyújtott segítő közreműködés okán emlékezett a megidézettre, addig Sirató Ildikó *Színház-szociológia és színháztörténet a sajtó tükrében, Lakatos Éva színházi sajtóbibliográfiájának apológiája* című előadásában saját szakterületének, a magyarországi színháztörténetnek a bibliográfusát méltatta.

Thuróczy Gergely szórakoztató előadás keretében sorakoztatta az egyébként nélkülözhetetlen életrajzi forrásokban, a lexikonokban található „személytöbbszörözéseket" bemutató példákat. A *Lexikonok pörsenései, avagy hová kapjon a bibliográfus – szócikk-duplumok, redundancia, adatszóródás* címmel elővezetett összeállítás Szinnyei József és Gulyás Pál többkötetes munkáiból szemezgetett a magyarosított nevű, férjhez ment, különböző írásmóddal felvett, stb. szerzők szócikkei közül. A tanulságos példatár a Petőfi Irodalmi Múzeum adatbázisainak, de elsősorban a *Magyar Életrajzi Index* forrásainak az elektronikus feldolgozása és adatbázisba szerkesztése közben gyűlt össze.

A konferencia utolsó előadását Palkó Gábortól hallhattuk, – *(Sajtó)bibliográfiák és tudományos szövegkiadások integrációja a digitális térben* – melyben az előadó az interneten elérhetővé tett elektronikus kiadványok nyújtotta új kutatási lehetőségekre világított rá. Az egyes művek, szövegek közötti összekapcsolódás lehetőségei újabb és újabb összefüggések felfedezéséhez vezethetnek, illetve a megváltozott mediális közegbe került szövegek maguk is újabb olvasatot kínálhatnak.

Ez a gondolat mintegy a konferencia címéül vett idézetre való reflexióként is olvasható, miszerint „*a hírlap él, megkötni nem engedi magát",* másképpen: a múlandó sajtótermékek a kutatás örök tárgyául szolgálhatnak majd a jövőben is.

Az esemény előadásai a későbbiekben a Videotoriumban is megtekinthetőek lesznek.

VASS JOHANNA

SZEMLE

Bánfi Szilvia, V. Ecsedy Judit, A magyarországi nyomdászat képes krónikája, 1473–1700, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Balassi Kiadó, 2014.

Ritka és szerencsés eset, ha egy ismeretterjesztő jellegű könyv konkrét és világos célkitűzéssel fordul az olvasói felé. Bánfi Szilvia és V. Ecsedy Judit szerzőpáros *A magyarországi nyomdászat képes krónikája, 1473–1700* című kiadványban pontosan leírja, hogy mely célokat szeretnének megvalósítani a könyv segítségével: „Célunk az, hogy a részletes források és kutatások ismeretében most más megközelítésben, népszerű formában, képek kíséretében mutassuk be az olvasóknak a hazai könyvnyomtatás történetének ezt a korai szakaszát." (7.) Megelőlegezhető, hogy ez a szándék a legteljesebb mértékben teljesül is, a szerzők a széles témakört olyan formában és stílusban tudják feldolgozni, hogy akár még egy, a téma iránt csupán érdeklődő olvasó is eligazodhasson benne: vagyis sem a forrásokat, sem a történelmi adatokat nem tárgyalják olyan mélységben, hogy az az anyag elaprózódásához vezetne, sokkal inkább koncentrálnak azokra az összefüggésekre és érdekességekre, amelyek akár egy további tájékozódási igényt is megtámogathatnak. Ez utóbbihoz egyébként kiváló segítséget nyújt a kötet végén szereplő felhasznált irodalomjegyzék, ami valóban csak a legfontosabb szakirodalmi publikációkat tartalmazza a témában.

A könyv szerkezete a fentieknek megfelelően könnyen áttekinthető és logikus. A rövid bevezető jellegű fejezeteket *(A könyvnyomtatás kézműipari korszaka – hogyan készültek a könyvek?; Legkorábbi nyomdáink, az ősnyomdák; A könyvnyomtatás elterjedése Magyarországon a 16–17. században – magyarországi sajátosságok)* a történelmi Magyarországon található nyomdák tájegységenkénti tárgyalása követi. A tájegységek szerinti alfejezeteken belül viszont az időrend érvényesül, ami mindenképpen szerencsés döntés volt a szerzők részéről, hiszen ilyen – egy monografikus feldolgozáshoz képest legalábbis – kisebb terjedelmű leírások esetében még átláthatóak az egy időben történő események és jelenségek, illetve ha nem is, még könnyen visszakereshetőek egy másik tájegység azonos időbeli történései. A nyomdák tárgyalása is jó érzékkel kiválasztott hangsúlyok mentén tagolódik, amelyik a jelen horizontjából tekintve fontosabb helyet kap a magyar művelődéstörténetben, azt részletesebben tárgyalják, amelyiket kevésbé lehet kiemelkedőnek tartani vagy kevesebb ma fellelhető adat van róla, az rövidebb leírást kap. És itt érdemes kitérni a források kezelésére is: jól látható, hogy a szerzőpáros a legújabb (akár saját) kutatási adatokkal dolgozik, ami nagyon frissé és meggyőzővé teszi a leírtakat – ezeket, megfelelően az ismeretterjesztő szándéknak, a főszövegben nem is jelzik bibliográfiai adatokkal, nem terhelve túl ezzel sem az időben nagyon széles merítést. Szimpatikus megoldás az is az adatkezelésben, hogy amennyiben nem lelhető fel biztos forrás egy-egy témában, azt sem hallgatják el a szerzők, hanem explicitté teszik a forráshiányt.

Szintén összhangban a kitűzött célokkal, a szerzőpáros jól láthatóan igyekszik a téma érdekességeinek megmutatására is. Ezek közé tartozik a betűkészletek vándorlása a különböző nyomdák között, amely soha nem marad csupán jelenség vagy önmagáért való érdekesség szint-

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.228

jén, mindig egyéb összefüggések megmutatásának is apropója lesz: például a nyomdászok, felekezeti törekvések közötti kapcsolatok tárgyalásának kiindulópontjait is képezi. Ezekből következik, hogy a magyarországi nyomdászat téma soha nem válik kizárólagossá, ugyanúgy szóba kerülnek a történelmi események, a kapcsolatrendszerek, a nyomdászatban használatos tárgyi eszközök, mint a felekezeti vagy egyéni viszonyok. Vagyis a nyomdászatot a kulturális tevékenységek összefüggéseiben láthatjuk, ami éppen a téma hangsúlyosságát igyekszik megmutatni, nem pedig periférikusságát. Szerencsés megoldás, hogy a szerzők nem zárják le az általuk tárgyalt időszakot, hanem – ezzel is jelezve a folyamatszerűséget a kutatási tárgyban – kitekintést engednek a kötet utolsó részeiben a 18. századi jelenségekre is.

A kiadvány képanyaga rendkívül igényes megjelenésű, és nem csupán jól kiegészíti a szöveges részeket, de akár itt is lehetséges a további tájékozódás, vagy akár az egyszerű „nézelődés" is. Néhány kivétel van csupán, ami feleslegesnek, illetve indokolatlannak látszik: kérdés például, hogy Németújvár miért szerepel egy 19. századi romantikus festménnyel is (72.), hiszen ez nem illeszthető a szöveges részekhez, és már néhány oldallal korábban egy teljesen indokolt, korabeli ábrázolással is látható volt. Az ilyen típusú, tulajdonképpen feleslegesnek minősíthető képek száma azonban valóban elenyésző a kötetben. Sokkal problémásabb az a szintén részben a képekkel kapcsolatos, a tördelés számlájára írható hiba, ami az olvasást is igencsak hátráltatja. A könyvben többször előfordul, hogy egy-egy szöveget is tartalmazó lapot két, csupán képeket tartalmazó lap követ. Ilyenkor nyilván a legcélszerűbb megoldás az, hogy a bekezdés lezárul a szöveges lapon, majd egy újabb kezdődik három lappal később, de akár még a mondatzárással való megoldás is elfogadható. Jelen kiadványban rendre a mondat közepén zárul a lap, és az folytatódik később – ez vagy kizárja annak lehetőségét, hogy az oldalpáron látható képeknél elidőzzön az olvasó, vagy kényelmetlen, többszöri visszalapozást implikál, mindenesetre semmiképpen sem szerencsés megoldás.

A szöveges részek esetében szintén nem szerencsés az sem, hogy az elfogadhatónál jóval több elütés, sajtóhiba található bennük. Bár az ilyen típusú hibákat nem elegáns megemlíteni, de ezek száma valóban zavaróan soknak hat ahhoz képest, hogy egy címében is jelzett képes kiadványról van szó, tehát nem egy többszáz oldalas monográfiáról beszélünk. Néhány esetben ez már az olvasást, szövegértést zavarja: például ha egy ilyen hiba miatt válik mármár érthetetlenné egy alfejezetet kezdő mondat (49.). Az ilyen típusú problémák éppen olyan könnyedén orvosolhatóak lettek volna, mint az elsősorban a szerkesztés számlájára írtak. Érthetetlen példának okáért, hogy miért *A könyvnyomtatás elterjedése* című fejezet elején kerül definiálásra az ősnyomtatvány fogalma, miközben a megelőző fejezetben már tárgyalták azt, mindenféle definíció nélkül. A felesleges önismétlések is kikerülhetőek lettek volna, amelyek sokszor egy lapon belül többször is előfordulnak: ha a szerző egyszer megmagyarázza, hogy a nyomdász tulajdonképpen a nyomdatulajdonos, és nem a nyomdai munkálatok tényleges vezetője (faktor), akkor ezt a továbbiakban felesleges és nem kis mértékben zavaró zárójelben, illetve még egy magyarázó közbeékelés formájában is ugyanazon a lapon belül újra és újra jelezni (45.). Szintén ilyen típusú, egységesítésre vonatkozó probléma például a Károli/Károlyi Gáspár név nem egységes szereplettetése, mindkét variáns előfordul többször, akár egymást követő lapokon is (60–61, 96, 117, 128.). Vagy – áttérve a Névmutatóra – az is kérdés lehet, hogy ha már felveszik a szerzők a Heltai-nyomdát, akkor bizonyos vonatkozó oldalszámok miért id. Heltai Gáspárnál szerepelnek, és miért nem a nyomdánál. És bár ez utóbbiak apróságok, az már talán kevésbé, hogy az alfejezetek közötti „ívek", átfedések sokkal hangsúlyosabbak lehetnének, ha nem kizárólag az elkerülhetetlen ismétlés formájában kerülne tárgyalása ugyanaz a jelenség, adat, hanem visszautalás formájában is megtörténne mindez. Ez nem csupán nagyobb koherenciát teremtene a szöveges részek között, de az olvasást, a jelenségek megértését is könnyebbé tette volna.

Összességében felemás érzése lehet az olvasónak. Egy tartalmilag magas színvonalú anyag tárul elénk, amely szintén magas színvonalú illusztrációkkal párosul, a *Magyarországi nyomdászat képes krónikája* valóban képes ismeretterjesztő céljait megvalósítani anélkül, hogy felszínessé válna, vagy túlzott részletességbe bocsátkozna. Emellett azonban számos olyan, főleg formai makula zavarja az olvasást, ami nem csupán sajnálatos, de nem is megengedhető egy tartalmilag ennyire igényes kiadvány esetében.

Dobás Kata

Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona, Perger Péter, V. Ecsedy Judit, A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század, 2. kötet, Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa, Bp., Balassi Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2014, Tanulmányok és katalógus, Illusztrációk, 1215 p. (Hungaria Typographica, II.)

A magyarországi nyomdatörténetet monografikus szinten, tanulmányokkal és illusztrációkkal teljessé tevő sorozat befejeződött. E lakonikus mondat a legmagasabbra helyezett dicséretet kívánja tükrözni: rendkívül ritka, hogy egy több éve elkezdett, évszázadokat átívelő feldolgozó munka el is jut a sikeres befejezésig, és az adatbázisok világában még lehetőség is van a papíralapú, hagyományos könyv megjelentetésére, amelytől valóban „beszakad az asztal". Amikor az Országos Széchényi Könyvtárban V. Ecsedy Judit elkezdte és közreadta a 16. századi nyomdák betűkészletének repertóriumát, a 640 lapos kötetet még az OTKA mellett a „Felsőoktatási tankönyv- és szakkönyv-támogatási program" is támogatta, hat évvel később, a 17. századi feldolgozás első részének közreadásakor ez a program már nem létezett és csak az OTKA nyújtott segítséget. Nagy szerencse, hogy az OTKA végjátékába még belefért a 2014-ben megjelentetett kétkötetes befejező rész is, hiszen az esetleges további kutatások már a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Innovációs Hivatal (NKFIH) hatáskörébe tartoznak majd, ha lesz még hasonló jellegű feldolgozásra igény. A támogatók közé viszont felsorakozott a Magyar Tudományos Akadémia is, és természetesen kiemelten kell szólni a kötet munkatársait foglalkoztató Országos Széchényi Könyvtárról és a hatalmas könyvek mintaszerű kiadását vállain viselő Balassi Kiadóról.

Mivel a mostani – technikai okokból kettéválasztott – kötet a 17. századi nyomdászati repertórium következetes folytatása, sem a bevezetőnek, sem a recenziónak nem feladata a munka szerkezetének, koncepciójának ismertetése. Az anyag mennyisége kényszerítette a szerzőket arra, hogy a század nyomdászati tevékenységét praktikusan kettéválasztva jelentesse meg, az előző kötetben a nyugat- és észak-magyarországi nyomdákat bemutatva, a mostaniban pedig a kelet-magyarországi és erdélyi, valamint a nagy kapacitású lőcsei és kassai nyomdákat feldolgozva. Ugyancsak a kutatási praktikum eredménye, hogy ez a kötet már nem csupán V. Ecsedy Judit neve alatt jelent meg. A korábbi kiadványokban is szerepeltek az egyes nyomdákra specializálódott munkatársak, akik jórészt önzetlenül bocsátották rendelkezésre publikált vagy még gyűjtés alatt álló eredményeiket, a mostani kötetben viszont az egyes fejezetek jól elkülöníthető módon tükrözik, hogy Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona és Perger Péter is önállóan feldolgozott kutatási terület szakértője.

A bevezető és a rövid összefoglaló V. Ecsedy Judit tollából származik, aki a már ismert kutatási, feldolgozásai szempontok részletes taglalása helyett azokra a változásokra hívta fel a figyelmet, amelyek a 17. század eddigi nyomdászattörténeti szakirodalmához képest ezzel a kiadványsorozattal megvalósultak. Amikor a 17. századi kötetet méltattuk, még utalhattunk monografikus előzményekre (Soltész Zoltánné vagy Fitz József munkáira), amelyeket ugyan ma is használunk, azonban a Régi Magyarországi Nyomtatványok Bibliográfiai Csoport több évtizedes szisztematikus feltáró munkája nyomán már korántsem tekinthetők teljesnek és kellőképpen illusztratívnak, most azonban örömmel állapíthatjuk meg, hogy olyan jellegű feldolgozás készült el, amilyen a 17. századi magyarországi nyomdászat történetében eddig még nem valósult meg. (Hozzá kell tennünk, hogy más fejlettebb nyomdai kultúrájú

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.230

országokban sem nagyon, részben éppen a feldolgozandó anyag mennyiségéből következően.) A 17. századi nyomdászattörténet egy-egy nyomdával foglalkozó számtalan tanulmánya ugyan a mostani munkánál is jól hasznosítható, azonban ezek az írások a nyomda történetén, a betűkészletek rendszerezésén túl alig foglalkoztak a fametszetes illusztrációkkal, a könyvdíszeket pedig egyáltalán nem regisztrálták.

A kötet tizenhárom nyomdahely – Lőcse, Kassa, Sárospatak, Debrecen, Várad, Gyulafehérvár, Preszáka, Kolozsvár, Keresd, Szeben, Brassó, Csíksomlyó és Szászsebes – nyomdáit tárgyalja, összesen tizenkilenc műhelyt, mert időnként egy-egy városban több nyomda is működött. Miután a nyomdatörténeti repertórium az RMNy példányokat is feltáró munkájára támaszkodott, ilyen tekintetben a teljesség igényével valósította meg a feldolgozást. Ha valaha kiegészítésre szorul, az csupán akkor lehetséges, ha eddig elveszettnek hitt példány kerül elő valamely bibliográfiai tételként regisztrált, egykor feltehetően létezett kiadványból.

V. Ecsedy Judit térképpel illusztrálva mutatja be, hogy a három részre szakadt országban, ahol a hódoltsági területen a 17. században sem volt könyvnyomtatás, hogyan vált szét a nyomtatott könyv előállításának útja is. A területi széttagoltság mellett a vallási megosztottság is jellemző volt még a korszakban, a rövid ideig működő kassai jezsuita és a csíksomlyói ferences nyomda mellett a most feldolgozott műhelyek is a protestáns egyházak igényeinek feleltek meg (a század végén jött létre az ortodox érsekség cirill betűs nyomdája). Az egyes nyomdák betűkészletét, szakemberállományát illetően fontos volt feltárni a külföldi kapcsolatokat is, amelyek a német és lengyel nyomdákkal való együttműködés mellett elsősorban a németalföldi hatást, a hollandiai szakmai tapasztalatokat hasznosították. Ugyancsak hasonlóan fontos az egyes nyomdák egymás közötti kapcsolata, a betűkészletek vásárlása, öröklése, a nyomdászok munkahely változtatása. A betűk, nyomdai díszek, illusztrációk vándorlása, az egyes nyomdák betűkészleteinek összehasonlító feltárása a kiadvány összeállítóitól nagy figyelmet, pontosságot, aprólékosságot megvalósító munkát igényelt. A könyvek illusztrációinak, fametszeteinek, cifráinak, mozgatható és új címlap variációkat létrehozó dokumentálása, az egyes díszek cserélgetésének nyomon követése nemcsak a korabeli nyomdászok egymás közötti kiváló munkakapcsolatára, hanem a 21. századi tudós feldolgozók példamutató együttműködésére, szakmai segítőkészségére is utal. A bevezető tanulmány utolsó fejezetében V. Ecsedy Judit utal arra, hogy a nyomdai felszerelések több évszázados nagymérvű hányattatása után az eredeti hagyatékokból szinte semmi nem található (pl. csupán egyetlen kézisajtó, a csíksomlyói ferences nyomda sajtója, és Tótfalusi Kis Miklós nyomdájának néhány fára metszett dísze), de a korabeli betűkészletet már az eredeti matricák alapján nem lehetne újraönteni, rekonstruálásuk csupán az összes elérhető nyomtatvány valamennyi kinyomtatott betűjének méretazonos másolatával lehetséges, miként ezt a munkacsoport tudós kutatói több évtizedes munkájukkal megtették.

A 17. századi nyomdászattörténet teljesség igényével készült feldolgozása a korábbi kötetekben kialakított rendszer szerint valósult meg. Mind a tizenkilenc nyomdával egy-egy – illusztrációkkal díszített – rövid tanulmány foglalkozik, amelynek egyetlen problematikus része az, hogy a jegyzetekben csak az idézett mű RMNy számát olvashatjuk, tehát az érdeklődőbb olvasónak egyszerre kell keze ügyében tartani a RMNy vaskos köteteit és a nem kevésbé súlyos repertóriumot is. A katalógus tájegységenként rendszerezve ad pontos leírást az egyes műhelyek betű- illetve illusztrációs készletéről, szám szerint – idézve a kötet útmutatását – 718 illusztrációt, (ebből 665 fametszetű, 53 rézmetszetű), továbbá 362 könyvdíszt, 84 ábrát és térképet, 1039 iniciálét, 28-féle, részben fametszetű, részben öntött kottát, 294 nyomdai cifrát és 553 betűtípust mutatva be. A kiadvány második, terjedelmesebb kötete mindezen betűk és díszek méret azonos hasonmását nyújtja, nem csupán tudományos, hanem esztétikai élvezetet is szerezve az érdeklődő olvasónak.

A V. Ecsedy Judit vezette munkaközösség hatalmas munkája méltán vált ki elismerést a hazai és a külföldi nyomdatörténettel foglal-

kozók körében, és mint a vállalt feladatot, teljes korszakot hiánytalanul feldolgozó összegzés a nemzetközi kutatásban is egyedülálló. Nem véletlen tehát, hogy V. Ecsedy Judit munkáját az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete az interdiszciplináris reneszánsz-barokk kutatás mesterének nevét viselő kitüntetéssel, Klaniczay-díjjal jutalmazta.

NÉMETH S. KATALIN

Dani Erzsébet, Székelyföldi intézményi sors, két meghatározó kulturális közgyűjtemény történetének tükrében, [Budapest], Argumentum, [2015], 339.

Rendhagyó módon érdemes olvasni Dani Erzsébet adatgazdag, kéziratos és nyomtatott forrásokon alapuló könyvét: előbb a végén található *Összefoglalás és következtetések* című fejezetet, majd pedig az előtte lévő, sokkal terjedelmesebb intézménytörténeti részt. Nem azért, mintha ez a sorrend mutatná a kötet erényeit, hanem azért, mert a konklúziókkal való szembenézés felerősíti az esetleírásokból kitűnő, a történelem hullámveréseinek kitett gyűjtemények és kezelőik – irányítóik, valamint tudományos feldolgozóik – nehéz és változatos sorsát.

Az említett összegző fejezetben a szerző szót ejt a határon túli és a hazai kultúra egységéről, összetartozásáról, a két intézménytörténeti rész terjedelmi különbségének okáról, a felhasználható források hiányosságairól, amit a közös sors eredményei, nehézségei és képtelenségei egyensúlyoznak ki. A múzeumra és a könyvtárra egyaránt jellemző a nemzeti kultúrához ragaszkodó helytállás, meg az ár is, amit ezért, kisebbségi sorba kerülve fizettek. Vezetőik eddigi működésük alatt végig (helyi) érdekek és (távolabbi) ellenérdekek között kényszerültek jobb-rosszabb hatékonysággal kormányozni mindkét intézményt, s ehhez a dichotómiához járult a kétszeres impériumváltozás után az „államcsere" számtalan új kényszere. A szerző mindennek leszögezése után azt is megállapítja, hogy a Székely Nemzeti Múzeum kezdeti története, eltekintve az alapítást kísérő Zathureczky Emíliától és Vasady Nagy Gyulától, akiket méltató szavakkal említ, nem a legjobbakat mutatja mindenkori vezetéséről, sem a fenntartó közösség támogatásáról. Az utóbbi megnyerése legalább akkora feladat volt, mint maga az alapítás hivatalos része. A múzeum évtizedei ellentétes vonásokat mutatnak: a meszszíről jött, szakmailag is rátermett múzeumőr elüldözésétől, a gyűjtemény bemutatását lehetővé tevő épület, valamint az állami segély eléréséig, amelyhez a szűkebb régió anyagi segítsége is hozzájárult. A két világháború közötti időszakból Csutak Vilmos neve emelkedik ki, aki úgy csatlakozott az új nemzeti követelményekhez, hogy közben megőrizte a múzeum magyar jellegét. Herepei János szerepe Csutakénál sokkal ellentmondásosabb, a front elől menekített gyűjtemény pusztulása is az ő nevéhez kapcsolódik. A második világháború utáni államosítás és a korábbinál súlyosabb kisebbségi helyzet újabb veszteségeket, másféle alkalmazkodást kívánt, de a történelem megpróbáltatásai ellenére is magyar intézmény maradt az 1990-es évet követően. A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár a múzeumtól eltérően soha nem volt önálló, története az anyaintézetéhez kapcsolódik. De a hatalomváltás, majd a második világégés utáni államosítás ennek ellenére hasonló körülményekkel járt, ahogy az 1990 utáni, ismét magyar intézménnyé válás. Köszönhető mindez az előző évtizedek eltökélten megőrzött azonosságtudatának: „Ezeréves magyar tudatot nem lehet 60 év alatt kiirtani" – ahogy a szerző megállapítja.

A két színhely tehát Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely, egy múzeum és egy könyvtár. Mindkét intézmény hagyományosan és perspektivikusan is a kultúra tárgyi és szellemi értékeinek gyűjtő, feltáró és szolgáltató/megismertető helye, a hasonló intézmények száma, minősége, változatossága nagymértékben jellemzi azt a földrajzi egységet, amely életre hívta és működését biztosítja.

A szerző bevezetőjében nagyon helyesen rámutat arra, hogy a magyar intézménytörténet – legyen az kulturális, politikai vagy gazdaságtörténeti megközelítésű – nem vizsgálható csak a trianoni határokon belül, hiszen főleg a kiegyezés után a történelmi Magyarország területén számtalan olyan kulturális és/vagy művészeti

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.232

intézményt hoztak létre, amelyek alapításuk idején az egységes magyar kultúra részei voltak, az 1918 utáni helyzetben pedig többnyire az újonnan létrejött vagy megnagyobbodott területű országok időben első intézményei közé tartoztak. Közülük is kiválik a 2015-ben száznegyven éves, Székely Nemzeti Múzeum nevet viselő gyűjtemény, létrejöttének teljesen magánjellegű indítékával. És bár a történelmi változások a kötetben tárgyalt két, határon túl rekedt intézmény életében is otthagyták nyomukat, a digitális világ elterjedése, élővé válása ismét lehetővé teszi a közös kulturális együttműködést. A múzeum létrejöttében szerepet játszott az alapítói szándék és egy, a működés kezdeteinek biztosítását megvalósító tanár, a már említett Vasady Nagy Géza.

Az olvasónak tanulságos szembesülnie a múzeumalapítás nemes céljával, közösség és kultúra egymáshoz rendelésével, az éltető szándék és az azt lehetővé tevő szakértelem találkozásával. Valamint avval a folyamattal, ahogy a dolgok rendje szerint az új intézmény kiteljesíti és evvel túl is haladja az alapítók kezdeti elképzeléseit, amit nevének véglegessé válásával is alá lehet támasztani: Cserey-gyűjtemény, Cserey-múzeum, Cserey Székely Múzeum, Székely Nemzeti Múzeum. Közben a helyét is megváltoztatta: 1879-ben Imecsfalváról Sepsiszentgyörgyre került.

Dani Erzsébet részben miniéletrajzok segítségével tárgyalja a múzeum történetét: Vasadyn kívül Nagy Géza, Benke István, Domján István, László Ferenc, Csutak Vilmos, Herepei János, Szabédi László és Székely Zoltán nevei fémjelzik az elmúlt évtizedeket. A biográfiákban megragadott történetiség egyáltalán nem állja útját annak, hogy a szerző meg ne örökítse a múzeum hírének növekedését Miletz János tudósításától kezdve, vagy hogy ne közöljön, magyarázzon különféle leltárrészleteket, amelyek a gyarapodás lépcsőit mutatják. Az egyes vezetőket beszerzéseik és szervezőmunkájuk alapján is mérlegeli, a helyi társadalom ambivalens viszonyulását a kezdeti időszakban, majd a Herepei-korszakban is sokat sejtetően érzékelteti; korabeli regények és újságcikkek olvasói pontosan tudhatják, sejthetik milyen kellemetlenségekkel szembesülhettek a múzeum vezetői.

Kiemelésre érdemes a László Ferenc és Csutak Vilmos nevével jellemezhető időszak, amely a sok nehézség ellenére is fejlődést hozott a múzeum életébe. Mindketten képzetten és elkötelezetten munkálkodtak, amire bizony nagy szükség volt. Az ő idejük alatt kapott az intézmény önálló épületet, nőtt a gyarapodása, bővültek a tudományos kapcsolatai, de nekik kellett szembenézni az első világháború eseményeivel és következményeivel, amelyek, bár nyom nélkül nem, de mégis viszonylag megkímélték a gyűjteményt. Trianon után a múzeum Romániába került, egyik napról a másikra megváltozott nemzeti igények közé. Mégis az 1936-ig, Csutak Vilmos haláláig tartó évek az egyik legvirágzóbb időszakává váltak, annak ellenére is, hogy az új környezet hatására – finoman szólva – ellentmondásos késztetések között kellett tovább működnie. A szerző részletesen vizsgálja és értelmezi ezt az időszakot. Problémaérzékenysége mutatkozik meg a Herepei-vezetés tárgyalásában, valamint az időlegesen újból Magyarország tulajdonába került intézmény körüli csatározásokban is. Herepei János nevéhez „fűződik" a múzeum igen értékes részének pusztulása, amelyről ugyancsak körültekintő értelmezés olvasható, részben az erről már megjelent szakirodalom bevonásával. Újabb próbatételt jelentett a múzeum életében a visszatagozódás Románia intézményei közé, immár politikai fordulattal is kombinálva. Ezt a helyzetet Szabédi László vezetése alatt sikerült konszolidálni. A tudományos munka ebben az időszakban kezdődött újra. Az 1945 utáni helyzet azonban az első világháború utáninál is nehezebb feladatokat hozott. A szerző bemutatja és érzékelteti, hogy a negyvenes évek végétől erőltetett asszimilációs politika milyen közigazgatási változásokkal, közgyűjteményi veszteségekkel járt, aminek következtében az ötvenes évek elejére a sepsiszentgyörgyi múzeum maradt meg egyedül magyar tudományos intézményként. A múzeumot 1990-ig vezető Székely Zoltán kényszerek közé szorított élete és szakmai teljesítménye kétarcú lett, nem is lehetett másmilyen. A diktatúra kettős elnyomásának kitett múzeumi életébe utólag bepillantani szinte hátborzongató. Az 1989-es változás a politikai fordulat után egyik pillanatról a másikra ment

végbe, a megváltozott körülmények, a személyi összetétel átalakulása egy új korszak kezdetét jelentette.

A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának története az 1600-as évek második felében kezdődött 46 ajándékkönyvvel. A könyvtár állománya sokáig hasonló forrásokkal gyarapodott, de első rendezésére csak 1880–1890 között került sor. Dani Erzsébet főleg a korábbi szakirodalom megállapításait segítségül véve írja le a könyvtár korai történetét, sorolja fel azt a 17 tékát (részgyűjteményt), amely az állományt adta. A működés részletesebb tárgyalása az 1870-es évektől lehetséges, amikor a kollégium értesítőiben foglalta össze a tanítási éveket. Ezek a gyűjtemény alakulását, eseményeit, személyi változásait nyomon követhetően tartalmazzák. Tanulságos és elgondolkoztató az új iskolaépület létrehozatalának kálváriájáról olvasni. Az országhatár változása a könyvtár életében mélyreható negatív változásokat hozott, amelyek azonban részleteikben meg sem ismerhetők, mivel egy alkalom kivételével 1918 után az értesítő megjelentetésére nem nyílt lehetőség, ráadásul a korabeli levéltári anyag is ismeretlen helyre került az iskola falai közül. Hasonló, vagy még nagyobb hatású nehézségeket okozott a második világháború után az 1948-as államosítás: a könyvtárt leválasztották a kollégiumtól, megmaradása is kétségessé vált, állományának gyarapodására semmilyen lehetőséget nem kapott. Mindemellett „látogathatatlan" állapotában a könyvek rendezésére mégis nyílt mód, s az olvasó sok újdonsággal szembesülhet a romániai könyvtári élet közelmúltjának rejtelmeiből. A jelen helyzetét a Székely Nemzeti Múzeumhoz hasonlóan a helyi és magyarországi, magyar nyelvű, valamint a helyi közösség igényei és támogatása szabják meg.

A kötet mellékletei is igen tanulságosak: a múzeum régi magyar könyveinek jegyzéke, a zárttá nyilvánított, elsősorban történelmi, de szépirodalmi műveket is tartalmazó könyvek felsorolása, amelyek között például – amint a szöveges részből kiderül – Arany János *Toldi*ja, illetve a táblázat szerint egy Bukarestben 1947-ben kiadott, *Tito in România* című kötet is volt, ékes példájaként a szocialista blokkon belüli „példakövetésre". S mintegy kontrasztként jellemezve a viszontagságokat, fennállásuk kacskaringós állomásait és legjobb munkatársaik helytállását: az 1848–49-es, nyugodtan nemzeti kincsnek nevezhető kiadványok elszállítási listája, a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának digitalizálta anyagaival párhuzamba állítva.

Buda Attila

Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil 2A–2B, Handschriften, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Zoltán Csepregi, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn, 39/1–2), XXIV, 1158, [1] p. HU ISSN 0230-8495, ISBN 978-963-7451-25-6

Az utóbbi két évtizedben többször hallhattunk, olvashattunk arról, hogy az írott és nyomtatott kora újkori hungarikumok kutatása a kelet-németországi Halle an der Saale városában nagy lendületet vett. A magyar művelődéstörténet 18. századi alakulásában is fontos szerepet játszó oktatási és kulturális centrumban található ugyanis például a pietizmus fellegvárának tartott, August Hermann Francke (1663–1727) által 1698-ban életre hívott árvaház jogutóda, a ma Franckesche Stiftungen (Franckei Alapítványok) nevet viselő kulturális intézmény- és épületkomplexum, ahol a történeti gyűjteményekben több ezer magyar vonatkozású kéziratos dokumentumot és nyomtatványt is őriznek. Az eltelt mintegy húsz évben megkezdődött és mára lezajlott az Alapítványok egymillión felüli könyvtári és levéltári egységet kitevő történeti anyagának szisztematikus, a teljesség igényével és az autopszia módszerével történő átvizsgálása. A feltárás eredményei különböző katalógusok formájában láttak napvilágot. Először az árvaház könyvkereskedésének felügyelője, Jacob Gottfried Bötticher (1692–1762) által a könyvtárnak adományozott, közel tizenháromezer darabos portrégyűjtemény magyar szempontú feldolgozása valósult meg. (Ennek magyar vonatkozású,

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.234

egy tucatnál is több ismeretlen portrét felvonultató katalógusát lásd *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 1: Porträts,* Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, bearbeitet von Attila Verók und György Rózsa, Tübingen, Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 2003 [Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien, 7], XXX, 269 p. ISBN 3-484-84107-9, ISBN 3-931479-33-1, ISSN 1434-0496.) A személyi ábrázolásokat az önálló térképgyűjtemény és a mintegy százezer kötetnyi régi könyvet tartalmazó bibliotéka egyes darabjaiban azonosított történeti térképek és látképek szakszerű feltárása és szemléletes, színes képekkel illusztrált katalógusként való kiadása követte (*Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Historische Karten und Ansichten,* Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von László Pászti und Attila Verók, Halle, Verlag der Franckeschen Stiftungen zu Halle, 2009 [Kataloge der Franckeschen Stiftungen, Band 22], 103 p., 104 színes ábra, ISBN 978-3-939922-14-8.) A sor harmadik tagja a levéltári dokumentumokat regisztráló kettős kötet, amely egyben a mostani ismertetés tárgyául is szolgál.

Csepregi Zoltán azzal kezdi katalógusának bevezetőjét, hogy felhívja a figyelmet egy különös hallei „tradícióra" a magyar vonatkozású dokumentumokat regisztráló kötetek kiadástechnikai kérdéseinek tekintetében. Arról van szó ugyanis, hogy az eddigi katalógusok más-más sorozatban és más-más módszertannal készültek. Ezt a sort a harmadik kötetpár sem szakítja meg, hiszen újabb sorozatban, újabb kiadónál és újabb kiadási elvek alapján került összeállításra. A mostani ismertetés végén előrevetített negyedik sorozattag sem fog szakítani ezzel a hagyománnyal. A látszólagos következetlenség abból fakad, hogy a Franckesche Stiftungen nem rendelkezik önmagában álló, azaz különgyűjteményként funkcionáló hungarica-állománnyal, mint például a szintén Halléban található Szászország-Anhalti Egyetemi és Tartományi Könyvtár úgynevezett wittenbergi magyar könyvtára. (Immár tíz évvel ezelőtt kiadott első, a 18. századból fennmaradt katalógusát lásd *Bibliotheca Nationis Hungariae, Die Ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle, Der Katalog aus dem Jahr 1755, Textausgabe der Handschrift der Széchényi Nationalbibliothek Budapest, Catalogus Librorum, Dissertationum, et Manuscriptorum Variorum ad Rem Hungaricam praecipue facientium ex Bibliotheca, quae Vitebergae est, Hungarorum congestus ab Adamo Latsny Turotzensi. Vitebergae Saxonum die XV. Nov. A.R.S.M.DCC.LV,* Herausgegeben von Ildikó Gábor unter Mitwirkung von Silke Trojahn mit Beiträgen von István Monok und Dorothea Sommer, Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2005, 272 p., ISBN 3-487-13002-5.) Az Alapítványok különféle történeti gyűjteményeiben a magyar művelődéstörténetet érintő kéziratok és nyomtatványok az állomány integráns részét képezik, valójában fel sem tűnnek a könyvtár és levéltár használóinak. Amikor hajdanán egy kétoldalú együttműködési megállapodásnak köszönhetően elkezdődött a módszeres feltárás, senki sem gondolta, hogy ilyen mennyiségű értékes magyar anyag fog összegyűlni a főleg a 18. században hungarus-diákok által jelentős számban látogatott egyetemváros árvaházi gyűjteményeiben. A Halléba időről időre visszatérő magyar kutatók, valamint az őket ösztönző és támogató személyek hite és kitartása azonban meghozta gyümölcsét. A sok ezer, köztük számos ismeretlen tételnyi találat – elemző feldolgozás után – még sok újdonságot hozhat a kora újkori magyar művelődéstörténet fürkészői számára.

A szerző a katalóguskötet bevezetőjének következő részében a (nyelvi, területi, személyi, tartalmi, tulajdonosi) 'hungarica' fogalmát mutatja be az olvasók számára, jól érzékeltetve a 19. században kidolgozott terminus technicus 20. és 21. századi bővülését. A következő alfejezetben a most kiadott katalógus forráshelyeit (a Franckei Alapítványok főlevéltára, missziós levéltára, iskolai levéltára, gazdasági és igazgatási levéltára, valamint a Berlinben őrzött Francke-hagyaték) veszi sorra – röviden összefoglalva az egyes archívumok létrejöttét, történetének alakulását és állomány-összetételét. A nevezett öt nagy állomány elsőrangú kút-

főket hagyományozott át az utókorra, amelyek érzékletesen dokumentálják a hallei pietizmus kialakulását, virágkorát és elhalványulását, továbbá a Franckesche Stiftungen fejlődését. A katalógusba felvett másfél ezernél is több tétel túlnyomórészt a területi és a személyi hungaricából áll össze.

A kutatástörténeti alfejezetben Csepregi Zoltán egészen a két világháború közötti időszakig tudja visszavezetni a hungarológiai indíttatású hallei dokumentumfeltárás fonalát. A berlini Collegium Hungaricum egykori igazgatója, a külföldi hungarológiai tevékenység hathatós elindítója, Gragger Róbert és egyetemi hallgatói kezdték meg ugyanis a levéltári anyag átfésülését. Módszereik ugyan még kevésbé nevezhetők tudományosnak, találataik viszont ráirányították a figyelmet a forrásokra. Azok nyomán pedig megszületett az első témába vágó monográfia is Szent-Iványi Béla tollából 1937-ben. Mintegy hatvanévnyi szünet után a hallei levéltári hungarica-kutatás az 1990-es években erősödött fel megint, amikor Szelestei Nagy László, Font Zsuzsa, Viskolcz Noémi, majd Csepregi Zoltán is egyre-másra dolgoztak fel különböző állományegységeket a franckei árvaház gyűjteményeiből. A szisztematikus átvizsgálás, az adatbázis-építés és a katalógusszerű összegzés azonban a most bemutatott kötetek szerzőjére maradt.

Fontos kérdés, hogy milyen tartalmakat is rejtenek a hosszú évtizedek során kikristályosodott és most egyben kiadott levéltári magyar anyag dokumentumai? Csepregi Zoltán összesítésében négy nagyobb tématerület rajzolódik ki a túlnyomóan levelekből álló forrásgyűjteményben. Az első nagyobb tematikus egységet az osztrák területekről származó Johannes Permeier (1597–1644) által összegyűjtött, angol, német és németalföldi származású személyekből álló társaság tagjainak szervezeti és irodalmi tevékenységét dokumentáló iratok képezik, melyek a spiritualizmus és a pietizmus közötti hasonlóságot és átmenetet ideológiai szinten kidolgozó Friedrich Breckling közvetítésével két kódex formájában jutottak Halléba. A levelezés magyar szempontból lényeges részét a Johann Arndt kétkötetes foliopostillájának magyar nyelvre történő átültetése körüli nehézségek (1642–1644) írásban áthagyományozott emlékei teszik ki. A második nagyobb csoportot a különféle függőségi viszonyokat, illetve a diák és patrónus közötti kapcsolatokat megvilágító dokumentumok (ajánlások, támogatást kérő és megköszönő levelek stb.) alkotják. Ezek a levelek különösen értékesek, mert szövegesen bizonyítják a hallei pietizmusnak a Kárpát-medencei oktatási rendszerre kifejtett hatását a 18. században, és sok eddig ismeretlen, máshonnan fel nem tárható életrajzi adatot vonultatnak fel a peregrinációban részt vevő hungarus-diákok személyével kapcsolatosan. A források harmadik nagy tematikai egysége a hallei pietisták egész Európára, sőt a világ távolabbi tájaira is kiterjedő információs rendszerére vonatkozó leveleket, beszámolókat és egyéb iratokat foglalja magában. Ebből a körből válik ki a dokumentumok negyedik nagy csoportja is: a császárvárosban, Bécsben működő misszionáriusok, ügynökök, informátorok stb. tevékenysége nyomán születő iratok sokasága. Bécs különösen fontos helyen állt a hallei pietisták szemében. Itt kumulálva jelentek meg ugyanis a különféle szintű információk (birodalmi nagypolitika, udvari vallás-politika, egyéb vallási mozgalmak, kulturális áramlatok, etnikai csoportok képviselői a soknemzetiségű birodalomból, a zsidó misszió terepe, kapu a Balkánra és a Közel-Keletre stb.), amelyek nélkülözhetetlenek voltak a hallei irányítók számára. De a skandináv missziók ügyei is sokszor Bécsben dőltek el, hiszen itt működtek a svéd és dán küldöttségek által fenntartott kápolnák, amelyek a hallei döntéshozók kiváló információbázisaiként szolgáltak. A Bécsben tevékenykedő prédikátorok gyakran küldtek olyan beszámolókat Halléba, amelyek magyar vonatkozású témákat is érintettek. Ilyen beszámolókat viszont Bécsben hiába keresnek a kutatók, mert ezek ott nem kerültek iktatásra. Minden a Saale partjára vándorolt. Ott pedig az Alapítványok levéltára megőrizte az értékes forrásokat. A bécsi levelezők közül két személy neve emelkedik ki: a hungarussá váló és a katalógusban 67 levél szerzőjeként feltűnő Christoph Nikolaus Voigt (1678–1732), valamint a németnek megmaradó, 77 levél szerzőjeként regisztrált Johann Christian Lerche (1691–1768). Első ránézésre a kataló-

gus két legjelentősebb és magyar szempontból leggazdagabb tematikai alegysége fűződik a nevezett személyekhez, tehát a későbbi kutatás is minden bizonnyal ezeket fogja először alaposabban megvizsgálni.

A katalógusban 1556 tétel szerepel. Az 1240 levél mellett találunk a felsorolt dokumentumok között különféle jegyzékeket, beszámolókat, naplókat, albumokat, számlákat, visszaemlékezéseket stb. Az időhatár 1545-től 1811-ig tart. Ebben a korszakonkénti megoszlás igen jellemző: a 16. századból 7, a 17. századból 103, a 18. századból 1445, míg a 19. századból 1 dokumentum került felvételre. (Ezzel kapcsolatban egy apró elírásra szeretném felhívni a figyelmet. A bevezető szöveges részben kétszer is megemlítésre kerül, hogy a katalógus Batizi András 1545-ben Philipp Melanchthonnak küldött levelével kezdődik. A katalógus első tételénél azonban az 1543-as dátum szerepel. Ilyen monumentális és a legnagyobb odafigyeléssel összeállított adathalmazban ez a kis hiba természetesen bocsánatos botlás, valójában csak kiemelt helye miatt tűnik fel egyből.)

A heroikus munkával létrehozott katalógus három nagy részből áll: a szorosan vett katalógusból (1556 tétel – regesztával, az említett személyek és helyek feltüntetésével, az esetleges kiadások és róla szóló szakirodalom megadásával), életrajzokból (853 személy esetében – esetleges egyéb keresési források megadásával, konkordanciákkal és további szakirodalommal) és egy függelékből, amely a felhasznált irodalmakról készült jegyzéket, állománybeli és nyelvi áttekintéseket, további keresési forrásokat, rövidítésjegyzéket, hely- és személynévmutatókat tartalmaz. A röviddel ezelőtt történt kiadás miatt a magyar szakemberek ugyan érdemben még nem mélyülhettek el ennek a kiváló katalógusnak a tanulmányozásában, az azonban már első pillantásra látszik, hogy a 17–18. századi Kárpát-medencei evangélikus művelődéstörténet kutatása újabb impulzusokat kap majd ennek az alapműnek a nyomán.

Ha 2016 második felében megjelenik a magyar vonatkozású régi nyomtatványokat számba vevő kötetpáros is (*Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil 3: Alte Drucke,* Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Attila Verók, Halle, Budapest, 2016), a hallei Franckesche Stiftungen lesz az első olyan gyűjteményegyüttes a világon, amelyben teljes körűen és minden szempontra kiterjedően lezajlott az írott és nyomtatott hungarikumok feltárása. A rengeteg munkával napvilágra hozott kútfők közreadását a konkrét dokumentumok és témák mélyrehatóbb vizsgálata követheti a szakmabeliek és az érdeklődő nagyközönség részéről. A katalógusok ezek előtt a mélyfúrások előtt nyit(hat)ják meg az utat a szinte kimeríthetetlen potenciált magukban rejtő, elemzéseket nem, kizárólag puszta tényeket regisztráló forrásanyaguknak köszönhetően. Csak bízhatunk abban, hogy többek között a különféle történeti témák professzionális művelői érdemesnek tartják a nevezett katalógussorozat – köztük a most bemutatott levéltári kötetek – értékes adatállományát arra, hogy a kora újkori magyar művelődéstörténet mára elfeledett vagy eddig ismeretlen információhordozóit kézbe vegyék és szóra bírják. Az új források ugyanis árnyalhatják eddigi ismereteinket az adott tématerületeken, sőt kulcsfontosságú adatokat, eddig fel nem merült összefüggéseket tárhatnak fel. A jelen kötetek kapcsán ez nagy valószínűséggel prognosztizálható hozadék lesz. Az ezernél is több oldalnyi adattár alapos tanulmányozását őszinte meggyőződéssel javaslom mind a szakma, mind a laikus érdeklődők számára.

Verók Attila

Imprinting Identities, Illustrated Latin-Language Histories of St. Stephen's Kingdom (1488–1700), By Karolina Anna Mroziewicz, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2015, 314 p.

Karolina Anna Mroziewicz a krakkói Jagelló Egyetem Művészettörténeti Intézetének kutatója vizsgálódásai középpontjába az illusztrált, latin nyelvű, Szent István király birodalmáról szóló kora újkori könyveket állította, és ezek szerepét elemezte a magyar identitástudat kialakulásának folyamatában. A cím találó szójáték, mely mind a könyvnyomtatásra, mind

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.237

a nemzeti önazonosság kialakulására, „bevésődésére" is utal.

A szerző mondanivalóját öt elemző fejezetben tárgyalja. Az első az irányadó történelmi elbeszéléseket, a második a magyar védőszentek szerepét vizsgálja. A harmadik és negyedik fejezet a Magyar Királyság uralkodó rétegét, a nemességet és az arisztokráciát állítja középpontba. Az utolsó fejezet arra mutat rá, hogy a választott könyvek hogyan és mennyiben vettek részt a magyar identitás kialakulásában megjelenésüktől napjainkig.

A könyv főbb forrásainak kiválasztását három szempont határozta meg. A tárgyalt művek történelmi elbeszélések Szent István birodalmáról, és jelentős mennyiségű olyan illusztrációt tartalmaznak, amely szervesen kapcsolódik az elbeszéléshez, valamint olyan könyvek, melyeket magyar olvasóközönségnek szántak. A vizsgált forráscsoport hat művet tartalmaz. Thuróczy János, a Magyar Királyság ítélőmesterének a magyarok történetéről írt krónikáját, a *Chronica Hungarorum* című mű első és második kiadását (Augsburg és Brno, 1488), a Nádasdy Ferenc országbíró nevéhez fűződő és a magyar vezérek és királyok egész alakos portrésorozatát tartalmazó *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum* című művet (Norimbergae, 1664), Tarnóczy István jezsuita szerzetes által írt, Szent László király életének és csodatetteinek verses leírását közlő *Rex admirabilis, sive vita St. Ladislai regis Hungariae historico-politica, ad christianam eruditionem elogiis theo-politicis illustrata* művét (Viennae Austriae, 1681), a szintén jezsuita Hevenesi Gábor magyar szentekről írt munkáját, az *Ungaricae sanctitatis indicia* (Tyrnaviae, 1692) és az Esterházy családról szóló *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasianae in tres divisum partes* (Viennae Austriae, 1700) című genealógiáját. A felsorolt műveken kívül számos illusztrált ősnyomtatványt és régi magyar könyvet, metszetet, röplapot, olajfestményt, szobrot, érmet és pecsétet használt megállapításainak alátámasztására a szerző.

Az egyes fejezeteket találó és figyelemfelkeltő idézetek vezetik be, különböző nyelveken, többféle műfajban, számos ismert és kevésbé ismert szerzőtől; Werbőczy Istvántól kezdve egy ismeretlen szerző kézírásos disztichonjáig a *Mausoleum* előtáblájának tükréről.

A bevezetést követő fejezet középpontjában a történelmi képzelet áll. A szerző a középkori Magyar Királyság vezető szerepét hangsúlyozza a magyar államiság ősi voltának és kereszténységének megalapozásában. Kutatásai alapján az elmúlt idők főszereplőinek a hun vezéreket, az Árpád-házi szent királyokat és hadvezéreket tartja. A vizsgált források a magyarokat, mint kiválasztott nemzetet tüntették fel, ami erősítette a társadalom tagjainak összetartozás érzését, és növelte a magyarok politikai tudatosságát.

A harmadik fejezet a magyar védőszentek szerepét kutatja a magyar érdekek elismerésében a Habsburg- és az Oszmán Birodalom árnyékában. A védőszentek, mint a vallási közösség tartóoszlopai a közös emlékezetet politikai és vallási teljesítménnyel kapcsolták össze. Ebben a folyamatban Szűz Mária, Szent István király, Szent Imre herceg és Szent László szerepét vizsgálja részletesebben Mroziewicz. A szerző rámutat arra a tényre, hogy a tizenkettedik század elejétől kezdve Szűz Mária – Mátyás uralkodásától kezdve mint *Patrona Hungariae* – ábrázolásai először a történetírásban, majd az uralkodói ikonográfiában jelentek meg. (Az első ábrázolás, ahol Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának, 1665-ből származik, a Tobias Pock bécsi festő által készített oltáron a mariazelli bazilika Szent István-kápolnájában.) A *Patrona Hungariae* elsősorban a jezsuiták által megfogalmazott és terjesztett gondolatkör volt, mely a nemzeti hagyományokat és az ország sorsáért érzett aggodalmat foglalta magába. A Szűz Máriának felajánlott szent korona központi szerepet játszott a nemzeti múlt felé forduló érdeklődés képzőművészeti megnyilvánulásaiban. Első, szent királyunkkal való kapcsolata révén kivételes jelentőségnek és népszerűségnek örvendett a kora újkori elbeszélő forrásokban.

A magyar védőszentek közül Szent Lászlót, mint lovagkirályt festették le legtöbbször a tizennegyedik és tizenötödik században. László nemcsak életében győzedelmeskedett a kunok felett, hanem még halálában is csodák

által őrizte az országot, amikor azt a hitetlenek megtámadták. A védőszentek kultusza központi szerepet játszott a közösséggé formálódásban politikai, társadalmi, és vallási téren, melynek hatására kialakultak a társadalmi élet színterei.

Hevenesi a magyar szentekről írt művében egybekapcsolta a szentség és a magyarság fogalmát, véleménye szerint az egyéni és a közösségi erkölcs elválaszthatatlan egymástól, egyik sem tud tartósan fennmaradni és fejlődni a másik nélkül. Művében azt tanítja, hogy a Magyar Királyság szentjei által elválaszthatatlanul egy Európával.

A negyedik fejezet Magyarország uralkodóit állítja középpontba. A vizsgált könyvek a magyar királyság történetét egymást követő királyok koronázásaként mutatják be, akik a szent koronát viselik egy ideig, majd átadják azt a soron következőnek. A királyság lényege a királyi testtartásban, kézmozdulatokban és az öltözetben nyilvánult meg. A királyok képei ideogrammákként működtek, melyek a királyi kötelességeket és kiváltságokat jelképezték, olyan elvont fogalmakat jelenítve meg, mint igazság, védelem, a királyság folytonossága vagy az isteni felkentség. Mind alapvető értékei az összes emberi közösségnek, kiváltképp háborús fenyegetettségben és hatalmi harcban élőnek, mint a magyaroknak, akiknek szükségük van a rendek közötti összetartásra.

A következő fejezetben, a királyság mibenlétének tárgyalása után, a nemesség és az arisztokrácia történelmi szerepe bontakozik ki. Eredetének, rétegeinek, szokásainak és jogi státusának vizsgálata után a Szent Korona tagságukat elemzi a szerző. Véleménye szerint feladatuk a társadalmi hierarchia megerősítése, valamint saját politikai és kulturális vezető szerepük biztosítása és szélesítése volt. A minél messzebbre visszavezetett családfák (pl. Nádasdy, Esterházy) a magyar nemességnek azt a meggyőződését rejtették, hogy nemesi kiváltságaikat őseik kiválósága révén szerezték. A szerző szerint a magyar nemes tipologizálása a közös politikai és kulturális gyökerekből származott.

Külön alfejezet foglalkozik (5.5.2.) a magyar nemesség és arisztokrácia kiváltságokkal nem rendelkező, női tagjaival. A választott művekben jóval kevesebb női ábrázolást találunk, mint férfit, ráadásul a nők portréi mindig a férjüké vagy apjuké után következnek. Társadalmilag alárendelt helyzetüknek megfelelően a képeiket kísérő elogiumok általában sematikusak, általánosságokat fogalmaznak meg, és nem közölnek részletes és egyedi leírást az ábrázolt nőről.

A nemesség egy külön csoportját alkotják azoknak a vezető értelmiségieknek – írók, költők, magasan képzett emberek – a portréi, akik humanista babérokra törtek. Ezek a kimagasló írástudók a magyar nemesség szűk, de jól ismert rétegéhez tartoztak. Egyik emblematikus alakjuk Zsámboky János, akiről élete során kiugróan nagyszámú ábrázolás készült. Féltőn őrködött a róla kialakult kép fölött, amely nyíltan kifejezi a magyar nemesség értelmiségi rétegéhez való tartozását. Szűkebb pátriájához való kötődését (nagyszombati polgár családból származott, apja Zsámboky Péter, a város bírájának tisztét töltötte be több éven keresztül) művei ajánlásaiban mindig hangsúlyozta. A bécsi udvari körökben való előmenetele és humanista munkásságának kiteljesedése azonban változásokat eredményezett tudósi önazonosságában is. Ennek egyik jele, hogy míg a népszerű és gyakran kiadott *Emblemata* első két kiadásában a mű a szerző képével kezdődik, addig ez az *Icones veterum aliquot ac recentium medicorum philosophorumque* című mű utolsó oldalain található, ahol olyan jeles alakok felsorolását zárja a Zsámbokyról készült metszet, mint Apollo vagy a kortárs Andreas Vesalius. A könyv képei azt sugallják, hogy a medikus Zsámboky tetőzi be a híres orvosok és filozófusok sorát.

Mroziewicz párhuzamot von az értelmiségi, 16. századi tudós Zsámboky János és a 17. századi arisztokrata *homo novus* Esterházy Pál között, mivel mindkettőnek bizonyítania kellett elsőségét kortársai előtt. Zsámboky és Esterházy is kényesen ügyelt fontossága és jelentősége, a társadalomban betöltött szerepe hangsúlyozására. Ezen felül magukat a magyar és nemzetközi kulturális és politikai élet megkerülhetetlen szereplőiként tüntették fel. Mindezek után a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a magyar nemesség és arisztokrácia mind a nyomtatott, mind a festett képmásai hasonló képi mintákat

követtek, ami a férfi központú társadalmat teremtette újjá. A metszetek és festmények hős és bátor katonák, magabiztos államférfiak, fontos egyházi méltóságok és kiváló humanisták arcait mutatják. A nők úgy illenek ebbe a képbe, mint leánygyermekek, feleségek és anyák, akik a férfiközpontú társadalmat kiegészítik. A tanulmányozott portrék legfőbb szerepe az volt, hogy a fennálló társadalmi hierarchiát erősítsék, és közben tágítsák az ábrázolt személyek politikai és kulturális lehetőségeit. A nemesi és arisztokrata arcképek közös emlékeket örökítettek meg és adtak tovább közös szokásjogról, közös törzsi és keresztény múltról, és végül a török elleni harcokban tanúsított hősiességről.

Az utolsó fejezet a választott művek utóéletével foglalkozik, hatásukat két szinten tárgyalva. Az első szint a művek közvetlen, a könyvek lapjain látható fizikai hatást jelenti bejegyzések, rajzok, színezések formájában, a második pedig a közvetett hatást, ami a műveknek a történetírásban, az irodalomban és a képzőművészetben való fogadtatására vonatkozik. A vizsgált könyvek közül a *Chronica Hungarorum* bizonyult a legnagyobb hatásúnak, egyben a mai napig tartó, legösszetettebb fogadtatástörténettel is rendelkezik. A mű szövege és képi anyaga különböző utat járt be, mely az 1980-ban megjelent facsimile kiadással kapcsolódott újra össze.

A magyar történelemről szóló, kora újkori illusztrált könyvek nagyban hozzájárultak a vizuális és irodalmi képzelethez a magyar mitológiáról, a szentek panteonjáról, az uralkodókról és alattvalóikról mind a nyilvános, mind az otthoni térben. A motívumok kincsestárként szolgáltak, amelyek az egész társadalmat jelképezték és egy formálódó nemzet sorsát jelenítették meg.

Egy magyar múltat elbeszélő illusztrált mű megjelentetése mindig is nagy hatású kulturális eseménynek számított és számít egészen a mai napig. A jó néhány kiadásban és több nyelven megjelent könyvek meghatározó alanyai és tárgyai voltak az identitás felépítési folyamatának. A képi anyag és a szöveg befogadása általában külön utat járt be. Míg minden vizsgált esetben a szöveg önállóan is megállta volna a helyét a képi anyag nélkül, ennek az ellenkezője csak elvétve fordult elő.

Végső konklúzióként a szerző rámutat arra, hogy a nyomtatás a latin nyelvű krónikáknak széles nyilvánosságot biztosított, és sikeresen „bevéste" mind a képi anyagot, mind a szöveget a nemzeti emlékezetbe. A kora újkori illusztrált nyomtatott könyvek aktív szerepet játszottak az alaptörténetek közkinccsé tételében, és támogatták azoknak a mintáknak a rögzítését, amik a mai magyar társadalom formáját is meghatározzák. Míg egy szöveg utóélete nyomon követhető a különböző kiadásokban, fordításokban és variánsokban, addig a képek utóélete túllépett a nyomtatáson. A képek másait olajfestményeken, szobrokon, rézmetszeteken, iparművészeti alkotásokban, stb. követhetjük nyomon, olyan formában, ami a késő középkori és kora újkori társadalmak felső köreinek képi környezetét alkotta. A történetek magja állandónak bizonyult – noha maguk a történetek jelentős változásokon mentek keresztül – és hozzájárult a közös történelemképhez, amit a magyarok mind a mai napig magukénak vallanak.

A könyv főszövegét bőséges szakirodalmi hivatkozást kínáló jegyzetapparátus kíséri. Egyes, részletesen ki nem fejtett témához több nyelvű bibliográfiát találhatunk.

Címéhez hűen a mű gazdagon illusztrált, számos metszet és festmény reprodukciója kíséri a mondanivalót. A képek nagyobbik része a célnak megfelelő minőségű, néhány azonban méretének és a fekete-fehér nyomtatásnak köszönhetően nem tökéletesen élvezhető. (A történetírást megjelenítő allegorikus fekete alak például alig kivehető a 255. oldalon.) Az egyetlen színes kép a könyv borítóját díszíti, és a címben foglaltak távolra mutató továbbgondolását jeleníti meg.

Mroziewicz könyvében a választott témát mind művészettörténeti, történelmi, irodalmi és könyvtörténeti szempontból körültekintően járja körül, részletesen kifejtve azokat a lépéseket, amelyek a választott művek alapján meghatározónak bizonyultak a magyar nemzeti identitás kialakulásában. A mű élvezetes és hasznos olvasmány minden, a téma iránt érdeklődő és angolul olvasó ember számára.

BAKONYI ZSUZSANNA

The Apponyi family in the history of book culture, ed. Agáta Klimenková, Martin, Slovak National Library, 2015.

„Vannak, akik a lovakat szeretik, mások a vadakat, mások a madarakat […] engem pedig már kisfiú koromtól a könyvek megszerzésének csodálatos vágya lelkesített" idézte W. Salgó Ágnes (a Teleki Téka 200. születésnapjára írt tanulmánya végén) Apponyi Sándor (1844–1925) bibliofilt, aki ezt a Justinianus császárnak tulajdonított szólást illesztette be a könyvbeszerzéseit tartalmazó kéziratos művének elejére.

Két jelentős Apponyi-könyvtár létezett a 19–20. század fordulóján Magyarországon: egy a tolnai Lengyelben, Apponyi Sándor európai hírű Hungarica-könyvtára (természetesen nemcsak hungarikumokat tartalmazott a több mint 10 000 kötetes bibliotéka), a másik pedig a család régi birtokán, a nyitrai Apponyban. Ez utóbbi volt a régebbi, melyet még Apponyi Antal György (1751–1817) alapított Bécsben, 1774-ben. Antal György, a mi neves bibliofilünk dédnagyapja, Tolna vármegye főispánja, korának egyik legműveltebb magyar főura volt. Az ő első fia – a mi Sándorunk nagyapja –, Antal (1782–1852), a Monarchia követe volt a legfontosabb európai állomáshelyeken (London, Párizs). Ő vitette Pozsonyba a könyvtárat 1827-ben, hogy később közgyűjteménnyé alakítsa. Ekkor került az erre a célra épített ház (a pozsonyi megyeház mögött) homlokzatára a híres felirat: „Litteris in patria augendis" – a haza műveltségének emelésére. Ma már hiába keresnénk a 2008-ban szépen felújított, a Városház utcában található Apponyi-palota – amely a Felvidék szőlőtermesztését és bortörténetét bemutató kiállításnak ad most helyet – homlokzatán ezt az idézetet.

A szakirodalomban megemlítik, hogy Antal hatalmas összegért, 70 000 forintért váltotta meg testvéreitől (Györgytől és Józseftől) apja bécsi könyvtárát. Halála előtt nem sokkal, az 1840-es évek végén – a már rendezett, nagyjából 20 000 kötetes bibliotékát – közgyűjteménnyé kívánta átalakítani, ám a szűklátókörű pozsonyi városi tanács megtagadta a segítséget, mivel nem kívánt hozzájárulni egy könyvtárosi álláshoz. Erre szükség lett volna, ugyanis az Apponyi-család régi könyvtárosa, az 1811-től – először Bécsben, majd Pozsonyban – szolgáló (korábban a Széchényi Könyvtár scriptora) Gruber Antal Károly meghalt 1840-ben. Így a különleges értékekkel bíró könyvtár a család régi birtokára került, a Nyitra bal partján fekvő Nagy-Apponyba került. Az Apponyi-család 16–17. század fordulóján épült reneszánsz kastélyának – amely köré a 19. századi építkezések során egy héhektáros angolpark is létesült – északi szárnyában „egy tágas, köröskörül karzatos könyvtárhelyiséget építtetett. A könyvtár ma is ebben van." írta 1925-ben Jambrekovich László a *Magyar Könyvszemlé*ben. Ez a nagyobbik kastély, a kisebbik reneszánsz épület ma vadászati múzeum.

A gyönyörű könyvtár legbecsesebb kötetei szétszóródtak a történelem során. Egyes források szerint nemcsak az 1892-es londoni aukció volt az egyedüli, ahol a gyűjtemény értékesebb darabjait (a katalógus közel másfél ezer kötetet sorol fel) eladták, hanem ezt megelőzően 1818-ban Bécsben, még a pozsonyi költözés előtt, illetve ezután 1939-ben Prágában is kalapács alá kerülhettek a bibliotéka ritkaságai. Ilyen kincs lehetett a cambridge-i Egyetemi Könyvtár 12. századi pergamenkódexe (Rabanus Maurus, *De laudibus sanctae crucis*), amelyet még Apponyi Antal vásárolhatott meg a 19. század első felében – talán követsége idején –, majd később Apponyi Lajoshoz (1849–1909), a bibliofil Sándor unokaöccséhez került. A cambridge-i könyvtár a már említett 1892-es londoni (Sotheby's) aukción szerezte meg ezt a kódexet. Ugyancsak ezen az aukción az oxfordi Bodleian Könyvtár egy 15. századi pontifikálét vásárolt meg. Itt is Lajos volt az eladó. A harmadik angol gyűjteményben – a szintén cambridge-i Fitzwilliam Múzeumban – őrzött, 1470 körül készült Petrarca-kódexről tudni vélik az angol kollégák, hogy Apponyi Antal vásárolta Bécsben, s ez a kötet később unokájához (a katalógusban fiaként tüntetik fel, rosszul), a már említett Apponyi Lajoshoz került. Samuel Sandars jó nevű angol bibliofil vásárolta meg ezen a Sotheby's aukción, majd rögtön el is ajándékozta a Fitzwilliam Múzeumnak. Cambridge-ben még két ősnyomtatványt őriznek, melyek ugyanúgy ebből az árverésből származnak, és Lajos tulajdonából kerültek az egyetem könyvtárába.

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.241

Az Apponyi-család 1936-ig lakta a kastélyt, Apponyi Henrik (1885–1935), az előbb említett Lajos fia volt az utolsó lakója. A híres vadász Oxfordban végzett, 1931-ben könyve jelent meg az indiai és himalájai útjairól, amely ma is élvezetes olvasmány. A nagyvilági életet élő Henrik nemcsak az utazásairól, hanem a vendégeiről is híres volt: járt nála Josephine Baker egzotikus táncosnő, és Thomas Cardeza amerikai üzletember is, aki 1912 áprilisában néhány napot töltött az apponyi kastélyban édesanyjával, mielőtt felszállt volna a New Yorkba induló Titanicra (túlélte, még Henrik temetésén is részt vett 1936-ban). Henrik halála után egy szlovák földbirtokos (Vít Slezák) szerezte meg a kastélyt, majd 1948-ban államosították az egész épületegyüttest a hozzá tartozó földbirtokokkal, gazdasággal. A park és az épületek pusztulásnak indultak, a könyveket a turócszentmártoni Matica Slovenskába szállították, és ott őrizték az épületek rekonstrukciójáig. 2007 és 2011 között újították fel a kastélyt, s állították fel ismét az apponyi Apponyi-könyvtárat, amely most a Szlovák Nemzeti Könyvtárhoz tartozik.

Feltételezhetjük, hogy a fiatal Apponyi Sándor bibliofil szenvedélyének alakításában szerepet játszhatott az is, hogy új könyvtárat kívánt alapítani az Antal nagyapja által az Amádéktól (egyes források szerint a 18. század végén) vásárolt lengyeli kastélyában, ahová visszavonult apja, Rudolf (1812–1876) halála után. Rá két évre megnősült, és feleségével, Esterházy Alexandrával (1856–1930) a felújított kastélyba költözött, kialakítva hozzá egy huszonkét holdas parkot. Itt rendezte be híres bibliotékáját, ami végrendelete értelmében (mivel örökös nélkül halt meg) 1925-ben a nemzeti könyvtárunkba került.

A 2015-ben Turócszentmártonban megjelent tanulmánykötet – melynek szerkesztője Agáta Klimenková, a Szlovák Nemzeti Könyvtár nemzeti bibliográfia részlegének az igazgatója – e régi könyvekben gazdag család bibliofiliáját tárgyalja izgalmas részletességgel. A könyv az egy évvel korábban a pompásan felújított apponyi kastélyban megrendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza, tegyük hozzá, irigyelt kivitelben. Manapság – nagyobbrészt pénz, kisebb részt igényesség hiányában – nagy ritkaság (és egyben öröm) ilyen színvonalas tipográfiával kivitelezett, remek színes képekkel díszített tudományos kötetet kézbe venni, ami ráadásul formás méretének köszönhetően szinte bármilyen élethelyzetben elővehető és olvasható. Talán csak az elválasztásoknál lehettek volna figyelmesebbek a szöveg gondozói, és a könyv ragasztása sem tűnik tartósnak az alapos olvasás után. De nem csak emiatt példaértékű ez a könyv. Végigolvasva a megjelent tanulmányok szerzőinek névsorát, örömmel fedezzük fel a magyar kutatók számára oly sok segítséget nyújtó tudós szlovák régikönyveseket és mellettük a magyar kollégákat, akik közül – ez külön büszkeség – hárman az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára munkatársai, a negyedik pedig sok szállal kötődik a nemzeti könyvtárhoz és a hazai könyvkultúra kutatásához.

Peter Králik történeti bevezetőjében végigveszi a jól és kevésbé ismert Apponyiak viszonyát a könyvekhez. Így röviden szóba kerül Apponyi Balázs (†1637 körül), aki leginkább a *Zsoltárok könyve* időmértékes, latin nyelvű, II. Ferdinándnak ajánlott parafrázisáról (1624) híres. Apponyi Rudolf (1802–1853), a Monarchia párizsi követe egy igen figyelemre méltó kéziratot hagyott maga után hátra a kastélyban a diplomataéletéről, amit Apponyi Margit (1848–1924) fedezett fel és adott ki francia barátja, Ernest Daudet segítségével 1913-ban (a többkötetes munkát az alábbi címen publikálták: *Vingt-cinq ans à Paris (1826–1850), Journal du comte Rodolphe Apponyi, attaché de l'ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris*). Közbevetőleg jegyzem meg, hogy pár hónapja jelent meg Margit unokája, Géraldine (1915–2002), I. Zogu albán király feleségének regényes életrajza, amelyben szintén szerepet kapott a felvidéki kastély. Králik példaként állította a királyné egyik kedvenc apponyi olvasmányát – *La Balalayka* – a cári Oroszország életéről szóló kötetet 1837-ből, amit nem vitt magával, mikor férjhez ment, ezért ma is kézbe vehető a kastély könyvtárában.

Mint már említettem, Apponyi Antal György 1774-es alapításával kezdődik a bibliotéka tör-

ténete, ami három évvel később már tekintélyes 30 000 kötettel rendelkezett. Ennek éke lehetett az a 400 kötet kézirat és ősnyomtatvány, amelyet még az alapító szerzett be, de ezek közül egyet sem találhatunk ma a könyvtárban. A magyar irodalomból is ismert Dante- és Prudentius-kötetet a szlovák kutató is megemlítette futólag. Majdnem egy évszázaddal ezelőtt Jambrekovich a *Könyvbarátok lapjá*ban hívta fel a figyelmet ezekre a példányokra, és arra a kevésbé számon tartott tényre, hogy maga Apponyi Sándor segédkezett a válogatásban, hogy tudniillik mi kerüljön ki az 1892-es londoni árverésre, ami számára – valljuk be – nem lehetett egy könnyű feladat. Sándor gróf mentette, ami menthető: az ő révén került Lajostól a nemzeti könyvtárba például az Isthvánffy-kézirat és a Janus Pannonius költeményeit tartalmazó szép kódex. A Dante-kiadás (GW 07966) képeit Sandro Botticelli után Baccio Baldini metszette, és Firenzében jelent meg 1481-ben Christophoro Landino itáliai humanista kommentárjával. Kaposi József (*Dante Magyarországon*) egyenesen azt feltételezte 1911-ben, hogy e kiadás valamelyik példánya Mátyás király könyvtárában is megtalálható volt.

Nemcsak azért tartottam fontosnak ezt kiemelni, mert Králik ezekre az adatokra nem tért ki, hanem azért is, mert jó lenne tudni, hogy hová kerültek a fenti példányok. A nevesebb európai könyvtárak adatbázisait felületesen végigböngészve nem akadtam sajnos a nyomára a Dante-kötetnek (a GW több mint száz példányt tart nyilván). Pedig milyen jó lenne, ha előbukkanna a példány, és esetleg a benne található tulajdoni jegyek alapján kideríthető lenne, hogy kik voltak a tulajdonosai az Apponyi-család előtt. Érdemes lenne az Apponyi-bibliofília tágabb értelmezéseként nyomozást indítani az 1892-ben (és 1939-ben) külföldre került kötetek után is. Ez azért lenne fontos, mert Jambrekovich már 1927-ben kiemelte azt a szomorú tényt, hogy az akkor újonnan bevezetett pénznemben „mindössze" 100 000 pengő lehetett az egész Apponyi-kollekció (tehát a másfélezer kötet) ára a londoni aukción. Ez ma hozzávetőlegesen 160 millió forintnak (vagy 25 kg aranynak) felelne meg (az 1927-es pengő/arany és a 2016-os forint/arany számításában). Ha belegondolunk, hogy manapság könnyen elérhet egy régi magyar könyv pár millió forint leütési árat egy pesti aukción, akkor (átlagot számítva) egy Apponyi-kötetért körülbelül 120 ezer forintot kellene ma fizetni. Bár nyilvánvalóan biceg egy kicsit az analógia, de az arányokat (és a bosszantó tanulságot) jól megmutatja.

Egy másik könyvnél viszont sikerrel járhatunk, elég csak a British Library online kézirat-katalógusát kinyitni, és megtaláljuk benne az Apponyi-család egykori különleges, a 10. század elején készült, latin és régi német glosszákkal ékesített, illuminált pergamenkéziratát, Aurelius Clemens Prudentius ókeresztény író művét. A bajor Kemptenben őrizték a könyvet 1523-ban, azután a karthauziak (a bejegyzés szerint: „Cartusia Gemmicensis") vigyáztak rá az osztrák Gamingban. De a kötetből kitűnik, hogy a 17. században egy bizonyos Karl Widmann (†1638) Augsburgból volt a tulajdonosa a 16. századi bőrkötést viselő példánynak. Majd később Baron von Brandauhoz került ez a könyv, akinek halála (1813) után vásárolhatta meg talán a könyvtáralapító Apponyi Antal György (Brandau hagyatékból Jankovich Miklós műgyűjtő is vett, példa erre az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött 12. századi Paulus Diaconus-kézirat). Králik is aláhúzta azt a fontos tényt, hogy Apponyi a 18. századi rendfeloszlatásokból növelhette – párhuzamként álljon itt az Akadémia- és az Egyetemi Könyvtár jeles régi nyomtatványainak történeti gyűjteménye – bibliotékáját.

A bohém vadász, Henrik halála után (1935) rossz idők köszöntöttek a könyvtárra: következett az 1939-es prágai aukció, ahol 10 000 kötetet igyekeztek értékesíteni a Cseh-Morva Protektorátus központjában, ám félbeszakadt az árverés, és a felkínált gyűjtemény csak alig egytizede került kalapács alá. A Vencel téren található Strusk aukciós ház azonban nem sietett visszaszolgáltatni Apponyba a majdnem 9000 eladatlan példányt, így fordulhatott elő, hogy ezek a könyvek – jobb esetben – ma is ismeretlen helyen, ismeretlen tulajdonosoknál hevernek a polcokon. Rosszabb esetben elpusztultak. Bár az Apponyi-könyvtár egyik kutatója Vševlad Jozef Gajdoš (*Oponická knižnica*, 1971) 1956 után több ízben próbálkozott kide-

ríteni, hogy mi lett a példányok sorsa, de nem járt sikerrel.

Tomáš Janura az Apponyi-család lakhelyeiről írt számos régi fotóval dokumentált tanulmányt levéltári források alapján. Különösen érdekes a pozsonyi palota története (a Nádasdyaktól vásárolta a család 1750-ben), mivel az eredetileg barokk épületet rokokó stílusban átépítették az 1760-as évek elején, ezzel egy tipikus városi rezidenciát létrehozva az Apponyiak számára. A Nagyszombathoz közel található jablánci kastélyt 1663-ban (a falu nevezetes fatemplomával együtt) felégette az érsekújvári török helyőrség, így az Apponyi-család az 1770-es években klasszicista stílusban újjáépítette. A Pozsonyhoz közeli éberhádi (ma már Malinovo, új nevét Malinovszkij marsallról kapta) kastélyban nevelkedett Appony Albert (1846–1933), és az épületet – ma már persze elhanyagolt – öt hektáros angolpark veszi körül. A nagyszabású építkezések minden bizonnyal összefüggtek azzal, hogy Éberhád az Apponyi-család csallóközi központjává vált.

Agáta Klimenková tanulmánya az irodalmi hagyomány szerepét járja körül az Apponyi-családban. Klimenková utal az 1774-es könyvtáralapításra – amelynek megünneplésére rendezték a konferenciát Apponyban 240 évvel később – és Gajdoš kéziratban maradt szlovák nyelvű munkájára (amely ugyanezt a címet viseli). A már említett (és a kötetben többször hivatkozott) Apponyi Balázs munkája mellett a nagyszombati egyetemen tanuló diákokéi következnek. És mindjárt egy helyesbítésre is felhívom a figyelmet: míg a bevezető tanulmány írója (Králik) háromkötetesként említette Apponyi Rudolf francia nyelvű memoárját, addig Klimenková a helyes bibliográfiai adatot hozza, az utolsó, negyedik kötet az 1844 és 1852 közötti párizsi éveket mutatja be. Természetesen Apponyi Sándor sem maradhatott ki, a szerző itt a köztudomású tényeket összegzi. Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy az apponyi könyvtár megőrizte a bohém Henrik kéziratban maradt német nyelvű naplóját, amely az 1924-es szudáni vadászkalandjait rögzítette. Talán egyszer ez is megjelenhet majd nyomtatásban (és magyar nyelven is). Külön öröm, hogy Pongrácz Eszter, Apponyi Miklós – Buda 1686-os elfoglalásakor hősi halált halt katona – özvegye is említésre kerül összegyűjtött imádságos-kötetével, az *Arany Koronáv*al (legutóbb Frauhammer Krisztina tartott róla előadást MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciáján, és ennek szövege meg is jelent tavaly).

Jana Cabadajová az Apponyban őrzött bibliotéka elemzését mutatta be. A horvát (fiumei) származású Augustino Michelazzi Carl von Linnét követő jezsuita atya, komoly természettudományos műveltséggel rendelkezett, közelebbről botanikával és ásványtannal foglalkozott (két művét is érdemes megemlíteni: *Compendium Regni vegetabilis* 1770-ből, illetve *Compendium Regni fossilium* 1781-ből). Neki is köszönheti a könyvtáralapító Apponyi, hogy gyűjteménye – többi között – a feloszlatott jezsuita rendházakból gyarapodhatott (a már említett Brandau-könyvtár mellett). Cabadajová megadja a választ, hogy miért nem sikerült (és gyakorlatilag lehetetlen) az 1939-ben Prágában ragadt majdnem 9000 kötet nyomára bukkanni: a könyvekből hiányoztak az azonosítható tulajdoni jegyek, például (teszem hozzá) egy Apponyi-exlibris. Fontos adat, hogy a kommunista fordulat után, 1956-ban került csak a Matica Slovenská kezelésébe az állomány, amit Turócszentmártonba vitték a 70-es években. 2011-ben tértek vissza a könyvek a felújított Apponyba: több mint 15 000 kötet (8000 bibliográfiai egység). A 31 csoportba osztott kötetek között megtalálhatóak a görög és latin klasszikusok, a világirodalom gyöngyszemei, teológiai, földrajzi és történelmi tárgyú munkák. Nyelvi megoszlásában követik az arisztokraták bibliotékáéit: a latin, a francia és a német a domináns, emellett magyar, olasz, orosz és spanyol nyelvű is akad. Meglepő, hogy nincs szlovák könyv, bár szlovák szöveget tartalmazó nyomtatványból kettőt őriznek (sajnos az nem derül ki, hogy melyek ezek). Ahogyan a szerző fogalmaz: sok kötet valamilyen módon kapcsolódik Szlovákiához, itt pozsonyi, nagyszombati, kassai, lőcsei (és folytathatnánk) nyomdákról van természetesen szó.

Eva Augustínová katalógusairól szóló tanulmányában megemlítette, hogy a könyvtáralapító mindössze kétpolcnyi „bibliotékát" örökölt

az őseitől. A szerző ezután összefoglalta a már többször is említett történeti tényeket. Kitért Bartosságh József mezőgazdasági szakíró szerepére, aki 1818-tól állt az Apponyiak szolgálatában, majd nyolc évvel később a pozsonyi könyvtár rendezése lett a feladata. Augustínová a zsolnai kutatási program (VEGA) keretében igyekszik minden forrást elemezni az Apponyi-könyvtárra vonatkozóan: a különböző kéziratos katalógusokat Michelazzitól (1780–1800), Grubertől (1819–1837), Apponyi Gyula autográf összeírását, Apponyi Lajos londoni aukcióra szánt katalógusát (1892) és más töredék-jegyzékeket. Nagyon érdekesek a rövid összegzései az eddigi kutatásainak, amelyekből lássunk egy példát. Az első bécsi aukción (1818) több mint ezer könyvet értékesítettek, közülük a legdrágább egy szép Dante-kötet lehetett, 40 aranyat adtak az 1477-es kiadásért (GW 07967). Meg lehetne találni a példányt? Ha nincs benne valamilyen egyértelmű tulajdoni jegy Apponyira vonatkozóan, aligha (a GW szerint ez így is komoly munka lenne, hiszen majdnem 100 példányt kellene megvizsgálni a világon). Megint érdemes a számokon elmélázni; ha több mint 100 kötetért több mint 2000 aranyat adtak, akkor az átlagár mindössze duplájáért kelt csak el az igen értékes Wendelin von Speyer velencei Dante-kiadása. Augustínova konklúziója mellbevágó: több mint 6700 kötet kelt el a négy aukció során több mint 13 000 aranyért. A már többször említett londoni aukció (1892) helyett az 1939-es prágaira fordítsunk egy kis figyelmet. Tizenhárom szakba rendezték akkor a 457 kötetet: antik szerzők, filozófia francia irodalom, történelem és a jezsuita könyvek voltak a jelentősebbek.

Lívia Fábryová az Apponyi-könyvtár 16. századi nyomtatványairól adott egy átfogó képet. A 244 kötetet tartalmazó kollekció legöregebb tagja egy 1515-ös gyűjteményes kötet (Hermogenes, Aphthonius), amely a firenzei Filippo Giunta műhelyében jelent meg. A könyvek többsége a nevesebb officinák (Oporinus, Plantin, Giunta, Froschauer) termékei, a legtöbb kötet Bázelben jelent meg (40), a latin nyelv dominanciáját (102 kiadás) semmi sem múlhatja felül, mindössze egy spanyol akad a bibliotéka antikvái között. Népszerűek voltak továbbá – és ebben sincs semmi meglepő – a történelmi tárgyú munkák (Biondo, Adriani és Guicciardini).

Helena Saktorová a már szintén említett Apponyi Margit könyvtáráról számolt be röviden. Ma már megmosolyogtató az 1931-es katalógus pontos utalása: „a könyvek a vasaló-szobában 3 szekrényben vannak elhelyezve". (Ám én még emlékszem negyedszázaddal azelőttről, mikor Kulcsár Péter a következő jelzetét adta meg az Estreicher-bibliográfiának az Egyetemi Könyvtárban: „Valika néni háta mögött". De hol vannak már azok a könyvek, az a könyvszekrény, és a fal, aminek az támaszkodott?) Apponyi Margit közel ezer kötetét mutatja be a katalógus. Nagyon érdekes a nyelvi megoszlás, szinte egyenlő arányban részesedik a három legnagyobb nyelv: a magyar, a francia és a német. Míg a szépirodalomban a neves auktorokat találjuk (Walter Scott, Charles Dickens, Victor Hugo, Alexandre Dumas), addig a magyar nyelvű könyvek jelentős része politikai munka (Kossuth és Görgey, Apponyi Albert és Andrássy Gyula). Látszik, hogy Apponyi Margit szerette a történelmet, hiszen ott volt a polcán a *Magyar Történeti Életrajzok* sorozata, Szilágyi Sándor és Szádeczky Lajos munkái.

Granasztói Olga a könyvtáralapító Apponyi Antal György festmény-gyűjteményéről és sorsáról tartott előadást az Apponyi-könyvtárak tükrében. A bibliofilia mellett eddig kevesebb figyelmet kaptak a képzőművészeti alkotások, amelyek sorsát hasonlóan befolyásolta a gyűjtemény költöztetései (Bécs, Pozsony, Appony) és az értékesítések (1818, 1892, 1939). Az Apponyi könyvtár katalógusában a XIX. (művészettörténeti) szakba sorolt tételek között mindössze 150 címet találhatunk (amelyeknek valóban van köze ehhez, hiszen a letölthető katalógus jóvoltából keresgélhetünk a táblázatban, és könnyen azonosíthatók az országgyűlési jegyzőkönyvek és a zenei művek). Granasztói – a hiányzó irodalom miatt – bevonja a kutatásában Theodor von Frimmel enciklopédikus munkáját a bécsi művészeti gyűjteményekről, amely vázlatosan bemutatja Apponyi képtárát, bár az osztrák művészettörténész forrása is ugyanúgy az 1818-as nyomtatásban (tehát a gróf halála után egy évvel) megjelent katalógusra támaszkodik. A csa-

lád elhatározta, hogy a több mint 250 tételből álló festmény-gyűjteményt értékesíti. A szűkszavú leírások (mint sok esetben a kora újkori hagyatéki inventáriumoknál) nem mindig teszik lehetővé a képek pontos identifikálását. Ez alapján ma igen kevés azon festményeknek a száma, amelyeket egyértelműen a könyvtáralapító grófhoz köthetünk meggyőző bizonyossággal. Frimmel azt feltételezi, hogy ezek a vásárlások már az 1790-es években elkezdődtek. Ám a gróf halála hozta meg a végső lökést a családnak, hogy az itáliai (javarészt 17–18. századi) festményekben bővelkedő gyűjteményt értékesítsék, hiszen a szándék már 1818 előtt legalább két évtizeddel megfogalmazódott. Nagyon érdekes a németalföldi François Xavier Burtin orvos és híres gyűjtő kézikönyve (*Traité théorique et pratique des connaissances qui sont nécessaires à tout amateur de tableaux*), amelyet szerzője Apponyinak dedikált (1808). A könyvben részletesen elmagyarázza, hogy mit kell megvásárolni, hogyan lehet felismerni az eredetieket (és az utánzókat), miből látható a festmény állapota, és bemutatja a kor irányárait flamand, holland és német mesterek vonatkozásaiban. Bár a ma online is hozzáférhető nyilvántartásban a magyar kutató nem találta nyomát Burtin könyvének, de az 1818-as nyomtatott katalógusban már igen, hiszen az OSZK példányában szereplő katalógusban egy tollal írt bejegyzést is találhatunk 27 forintról (a kétkötetes mű egy példánya természetesen megtalálható a magyar nemzeti könyvtárban).

Érdemes itt megjegyezni, hogy az OSZK Apponyi termét díszítő ősgaléria szereplőit – két kivételtől eltekintve: Isotta Nogarola és az Esterházy Alexandra szép portréfestménye férjéről, Sándorról – ma már nem tudjuk beazonosítani, pedig érdekes feladat lenne a korszakkal és a témával foglalkozó művészettörténészeknek. (Csak egy frissebb példa, Óhidy Viktor doktori értekezése *Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus időszakában* 2007-ből.)

Augustín Maťovčík a szlovákiai Apponyi-kutatások első szereplőjének az életútját írta meg. Gajdoš 1907-ben született a Zsitva folyó partján fekvő Mányán. 1920-ban lépett be a ferences rendbe és hamarosan a magyar művelődéstörténetből jól ismert Szakolcára került. A prágai Károly Egyetemen teológiát tanult, majd 1938-tól Malackán tanított a ferences gimnáziumban. A kommunista fordulat után kilenc évre ítélték egy koncepciós perben. Szabadulása után egy barátjának köszönhetően állást kapott a szlovák nemzeti könyvtárban és 1956–1958 között a zayugróci és az apponyi könyvtárak maradványait dolgozta fel.

Apponyi Sándor Lengyelben felállított könyvtára nem csak a hungaricumok miatt vált a kortársak szemében is meghatározó bibliofil gyűjteménnyé. Volt egy méreténél fogva szerényebb, ám a könyvgyűjtő gróf szívéhez közelálló kollekció is: *Rariora et curiosa*. Nagy Györgyi tanulmánya ezt a félezer kötetből álló különlegességet állítja elemzése fókuszába. Apponyi gróf a magyar vonatkozásokat nem tartalmazó gyűjteménye katalógusát – ellentétben a *Hungaricá*val – már nem tudta elkészíteni. A feladat nem kisebb szakértőre, mint Végh Gyulára (az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatójára) hárult, akinél jobb választás el sem lett volna képzelhető. Ebben segített a két család közötti szoros kapcsolat: Végh fiatal korától jól ismerte Sándor grófot. (Itt érdemes megjegyezni, hogy a Végh-család tulajdonában lévő bozsoki Sibrik kastélyban, ahol az Apponyiak gyakran vendégeskedtek, gyilkolta meg az ÁVH Végh Gyulát 1951-ben. Erről készített Borsa Gedeon megrendítő beszámolót a 2003-as *Magyar Nemzet*ben.) A gyűjtemény sokszínűsége mellett érdemes megjegyezi a Nogarola családra vonatkozó köteteket (Sándor gróf apai nagyanyja ebből a veronai famíliából származott), a pompás kötést viselő aldinákat és Elzevir-nyomtatványokat. A gyűjtemény nyelvi megoszlása nem meglepő: a latin és a francia nyelv kitüntetett szerepet kapott, a témák szerint leginkább történeti-földrajzi munkákkal találkozunk (persze azért ott volt a polcon például az első francia nyelvű Biblia, mellette az első francia Korán-fordítás, vagy Erasmus, Hugo Grotius vagy éppen Voltaire műve).

Bíró Csilla a Hungarica-fogalom jogi és művelődéstörténeti kategóriáinak bemutatása mellett az Apponyi Hungarica-gyűjtemény néhány személyi és tárgyi hungaricáját tekintette át három prédikációszerző művének filológiai alapos-

ságú vizsgálatával: a domonkos Michael de Hungaria, az obszerváns ferences Temesvári Pelbárt és rendtársa, Laskai Osvát prédikációinak nyomtatott kiadásait elemezte. Ezeket a beszédgyűjteményeket komoly tudással rendelkező domonkos és ferences szerzetesek állították össze azzal a céllal, hogy prédikációs segédanyaggal lássák el a képzetlenebb, a prédikációszerzésben kevésbé jártas egyháziakat, akik céljaiknak (és lehetőségeiknek) megfelelően alakíthatták, bővíthették ezeket a beszédmintákat. Michael de Hungariának – kinek személyéről sokáig folyt vita – egyetlen munkája maradt fenn nyomtatásban, amelyben a feltehetően domonkos szerző a prédikációirodalom tizenhárom, a korban legnépszerűbb tárgyszavához készített egy-egy prédikációt. A neve alapján sorolhatjuk a hungarus-szerzőink közé, bár Bíró Csilla megkockáztatja azt a lehetséges magyarázatot is, hogy „mindössze" magyarországi felmenőit jelöli a „Hungaria" szó. Mivel a fennmaradt műve (*Sermones tredecim universales*) kéziratai Angliában kerültek elő, könnyen lehet, hogy ott élte le aktív életét. Az 1480-as évektől igen népszerűvé vált mű számos kiadást megélt, s ebből tíz példányt őrzött meg Apponyi gyűjteménye. Bíró ezután a két ferences szerző (Temesvári, Laskai) kiadott műveinek tartalmi sajátosságairól tesz említést. Érdekes, hogy Laskai nem csak a magyar szentek legendáit, hanem a Thuróczy krónikáját is felhasználta egy-egy beszéd elkészítéséhez, sőt újabban azt is feltételezik, hogy Anonymus kéziratban maradt munkáját is haszonnal forgathatta (utalok itt Kertész Balázs 2005-ös *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent cikkére).

Végezetül Tóvizi Ágnes tanulmánya zárja a kötetet (ha nem számítjuk azt a pár színes képet, amelyek a szépen helyreállított apponyi kastély könyvtárbelsőjéről készültek) Apponyi Sándor nevezetes, több mint ezer tételből álló metszetgyűjteményéről. A már említett *Rariora et curiosa* gyűjteményhez hasonlóan nem készült a metszetekről sem igényes feltárás a bibliofil gróf halála (1925) előtt. Bár az adományozást rögzítő iratban még szó esett a metszetgyűjtemény katalogizálásáról, ám ez nem kezdődött el Sándor gróf halála előtt. Tóvizi művészettörténészként nyúlt szerencsés kézzel a gyűjteményhez, megpróbálva rekonstruálni a metszetek provenienciáját. Csak egy jó példa: a Buda 1686-os ostromáról készített metszetek alaposan „eltávolodtak" egymástól a mostani raktári rendben, vagy eleve összekeveredtek még Lengyelben, vagy a szállítás miatt alakult ki a mostani sorrend. Dézsi Lajos 1924-ben az akkor 80 éves Apponyi Sándorról készített egy cikket a *Magyarság* című folyóiratnak. Ebben beszámolt a gróf különleges metszetgyűjteményéről megemlítve két unikumát: az 1528-as Lázár-térképet és az 1564 után készült Thury Györgyöt ábrázoló metszetet (amelyen feltűnik vele Miksa magyar király és Schwendi Lázár kassai főkapitány is). Ez utóbbi képről „az egykorú lantos is megemlékezett" szép szavakkal. Majd egy évvel később maga Hóman Bálint jelentette be, hogy „személyesen vettem át 650 darab magyar vonatkozású régi metszetet és térképet". Pukánszkyné Kádár Jolán hét évvel később, 1932-ben kezdte el a gyűjteményt rendezni, ő már 1000 darabról tett említést, igaz, három évtizeddel később írt tanulmányában. Mi történhetett? Hívjuk segítségül ismét Dézsi Lajost, aki ott járt a gróf halála előtt a kastélyban: „Gróf Apponyi Sándornak két könyvtára van, két különálló nagy teremben elhelyezve. Az egyik modern könyvtár angol, francia, olasz és német klasszikusok, útleírások, földrajzi, történeti művek, emlékiratok, művelődéstörténeti nagy díszművek és folyóiratok válogatott gyűjteménye. […] Ugyanitt van a gazdag, több ezer darabból álló metszet-gyűjtemény, csaknem kizárólag magyar történeti arcképekkel, régi magyar városok, várak, várostromok rajzaival! […] Egy másik terem a ritkaságok könyvesháza." vallotta a *Magyar Bibliofil Szemlé*ben. Dézsi jegyzeteket készített a gyűjteményről, melyeket ma az OSZK Kézirattárában őriznek, s ezek segítségével már 190 darabot sikerült rekonstruálni az eredeti kollekcióból. Fontos lenne a későbbi elemzésekbe olyan elrejtett szövegeket is bevonni, amelyek szintén a metszetek és térképek elhelyezéséről adnak pontos információt, mint például a *Szekszárd és vidéke* újság tudósítása 1889-ből, ahol az újságíró megjegyezte a lengyeli kastély első emeleti folyosójával kapcsolatban, hogy az „első pillanatra leköti figyelmünket a sok érdekes rézmetszet, melyek közt legkiválóbb Magyarország három legrégibb térképe".

A recenzens hogyan is zárhatná máshogyan a kissé hosszúra nyúlt ismertetését: reméljük, hogy további konferenciák és tanulmánykötetek teszik megérthetőbbé e jeles család szerteágazó és sok réteget tartalmazó könyvszeretetét és gyűjtőszenvedélyét. És várjuk a szakdolgozatokat, valamint a doktori értekezéseket a 19. század második felének és a huszadik század első felének felvidéki bibliofiliájáról a szlovák és magyar kutatók fiatal nemzedékétől! Rögtön egy ötlet a további kutatáshoz: kívánatos lenne a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött képek alaposabb vizsgálata, amelyek a lengyeli kastélyról készültek (a teljes lista megtekinthető Óhidy Viktor említett disszertációjában, a jegyzetekben és a kézirat végén).

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a tanulmánykötet *(Aponiovci v dejinách knižnej kultúry)* megjelent szlovák nyelven is tavaly, ugyancsak a turócszentmártoni kollégák gondozásában.

Farkas Gábor Farkas

Verók Attila, Martin Schmeizel, (1679–1747), Eger, Líceum Kiadó, 2015, 350 p.

A 18. századi erdélyi szász tudománytörténet alighanem a legtermékenyebb és legkomplexebb polihisztorával, Martin Schmeizel (1679–1747) életével és munkásságával foglalkozik Verók Attila nemrégiben megjelent monográfiája. A brassói szász polgárcsaládból származó Martin Schmeizel egészen a közelmúltig a méltatlanul elfeledett személyek körét gyarapította, mind a hazai, mind az európai szakmai köztudatban. Néhány életrajzi adattól és rövidebb ismertetéstől eltekintve Schmeizel tudományos működéséről – magyar nyelven pedig különösen – szinte semmit sem lehetett olvasni. Ezen az állapoton változtatott Verók Attila hangyaszorgalommal végzett kutatómunkája, melynek eredményeképpen mintegy tíz éve sorra publikálja a szász tudós sokoldalú munkásságát bemutató és elemző írásait. Éppen e szerteágazó (úttörő) tevékenységét foglalja össze az egri Líceum Kiadó gondozásában megjelent könyve, amely a szerző 2008-ban megvédett, azóta újabb eredményekkel gazdagított doktori értekezése.

A kiadvány a rövid bevezető után Martin Schmeizel életútjának bemutatásával kezdődik. Martin a családjában a második generációs értelmiségiek sorába tartozott. Apja, Michael Schmeizel 1640 körül született Botfalván *(Bod, Brenndorf)*, aki az erdélyi szász egyházi értelmiségiek megszokott életpályáját követte. Előtanulmányait a brassói Honterus gimnáziumban végezte, majd a wittenbergi egyetemen tanult teológiát. Hazatértét követően – a korabeli szokásoknak megfelelően – megházasodott, feleségül vette Catharina Klöskesint (?–1692). Hosszú évekig házitanítóként működött, majd egykori gimnáziumának lektor fokozatú tanára volt. 1685. november 22-től három hétig a Szt. János-templom prédikátoraként is szolgált, december 11-én azonban váratlanul – és igen fiatalon – elhalálozott. A brassói hagyatéki összeírások szerint Catharinának Michaellel kötött házassága a második volt, amelybe két gyermeket is magával hozott (Thomas és Catharina). Kettejük közös gyermeke volt Martin, akinek a vagyonát az anyja halála után fele részben megörökölte – míg a két féltestvére az örökség másik felén osztozkodott (vö: Brassó Megyei Állami Levéltár, „IV F2" Divisorat Protocoll, 557–559.).

Feltételezhető, hogy az ifjú Martin is lelkészi pályára készült, de (talán) a fiatalon elvesztett szülei miatt végül azon szász értelmiségiek között tarthatjuk számon, akik az előtanulmányaikat követő peregrinációjuk során már nem tértek vissza többé hazájukba. Verók Attila éppen e korabeli jelenségre veti fel a „kulturális emigráció" fogalmának használatát. Peregrinációja során számos európai egyetemen (Jéna, Wittenberg, Greifswald, Halle, Koppenhága, Lund) is folytatott teológiai és történeti tanulmányokat. 1712-ben magiszteri, 1716-ban doktori, 1722-ben professzori kinevezést kapott. 1731-től pedig élete végéig az államjog és a történettudományok professzoraként tevékenykedett a hallei egyetemen.

A 18. század első felében a Schmeizelre jellemző polihisztorizmus ugyan nem volt egyedülálló, de szerteágazó munkásságához kevés kortársáé mérhető. Számos tudományterületen alkotott maradandót. Éppen ezért a könyv következő, fejezete „Martin Schmeizel tudományos

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.248

és pedagógiai tevékenysége" című rész 11 további alfejezetre oszlik, amelyben komplex képet kaphatunk a szász professzor sokoldalú munkásságáról. A következőkben, a teljesség igénye nélkül, de érzékeltetésképpen megemlítek egy-egy példát a professzornak az adott tevékenységéhez kapcsolódó eredményei közül, ekképpen illusztrálva a mű vezérfonalát is. Verók írása alapján Schmeilzelt mindenekelőtt a magyar és egyetemes történelem egy korai történetíróját ismerhetjük meg – egyebek mellett – Martin Luthernak a szász reformátorhoz, Johannes Honterushoz írt levelének forráskiadása, a magyar királyi hatalmi jelvények történetéről, jelentőségéről szóló tanulmánya, vagy például a koronáknak az ókortól a 18. századig (52 rézmetszettel illusztráló) összefoglaló történeti munkája révén. Emellett egyháztörténészként (pl. az Erdély reformációtörténetéről szóló írása), jogtörténészként (jogi kérdéseket boncolgató tanulmányai), helytörténészként (Jénában a város- és egyetemtörténet írás megalapítója), vagy irodalomtörténészként (úttörő a hazai biográfiaírók sorában) is tekinthetünk rá. Mindeközben képet formálhatunk a kartográfiai (korának kiváló Erdély térképét rajzolta meg), földrajzi és útleírás-elméleti tevékenységeiről (egyetemi speciálkollégiumok tartása e témákban) is. Érdeklődésének állandó középpontjában álltak a korabeli történeti segédtudományok. Ezek közül is első helyen a heraldika állt (a jénai egyetem „Professor heraldicae" jelző birtokosa volt és jelentős címertani kézikönyvet írt), de elsők között foglalkozott a statisztikával (az ő érdeme a szónak a köztudatba történő bevezetése, valamint a „Collegium politico-statisticum" címen az államismeret egyetemi szintű oktatása), illetve a numizmatikával (értékes magángyűjteményre tett szert és írásaiban sokszor felhasználta az éremtan által közvetített információkat) is. Kiemelten fontosnak tartotta a sajtótermékek követését, hiszen naprakész és széleskörű ismeretre szerinte leginkább a periodikák folyamatos olvasásával tehetünk szert. Éppen ezért kurzust indított a sajtótermékekből szerezhető információkról (Zeitungskolleg) és el is várta a tanítványaitól ezek rendszeres követését. Publicisztikai munkásságát is e ponton érdemes megemlíteni. Élete végére közel negyedszázados újságírói tevékenységet tudhatott magáénak, és elsőként írt (rendszerezően) a korabeli hetilapokról. Érdeklődési köréhez tartozott a nyelvészet is: értekezéseket írt a német irodalmi nyelv és az erdélyi szászok által beszélt nyelv különbségéről – mára közel 240 erdélyi szász nyelvjárás ismert. Végezetül pedig tanár lévén (mintegy harminc egyetemi katedrán eltöltött éve során) a pedagógiával is foglalkozott, ezen belül is a tankönyvírással. Végigtekintve a felsoroltakon, külön érdekességként említhető meg, hogy a számos tudományterülettel való foglalkozása ellenére sem támadták Schmeizelt soha a dilettantizmus vádjával.

Élete főműve azonban a historia litteraria szellemében a teljesség igényével összegyűjtött 1670 kötetből álló (közel 4100 művet tartalmazó) tudós szakkönyvtára volt, ezzel is segítve a közös múlt emlékeinek fennmaradását. A könyv harmadik fő pillére éppen ennek bemutatása. Ma Schmeizel könyvtára Európa-szerte szétszóródva található. E ponton érdemes megemlíteni a szerző szisztematikus munkáját is, amely során a Saale folyó partján lévő hallei Franckesche Stiftungen százezernél is több régi könyves gyűjteményét egyesével átnézve sikerült rekonstruálnia Schmeizel egykori könyvtárát, regisztrálva benne a hungarica, illetve transilvanica vonatkozású könyveit – a kutatás mai állása szerint 535 db-ot, ebből 210 művet fizikailag is fellelve (Halle mellett a szebeni Brukenthal-gyűjteményben és a brassói levéltárakban is találva jó néhány példányt). Ezzel az egyik első (tudatosan gyűjtött), magyar vonatkozású anyagokat tartalmazó magánkönyvtár nyomaira bukkant. A kutatómunka eredményeinek további ékes bizonyítékát nyújtja a könyv mintegy kétharmadát kitevő függeléke. Ezek között olvasható egyfelől a szerző által összegyűjtött, Schmeizelhez írt alkalmi költemények és prózai szövegek betűhív átírásai, másfelől a professzor életében és posztumusz nyomtatásban megjelent saját munkáinak kronologikus sorrendbe szedett bibliográfiai adatai – különvéve azokat, amelyekben az előszavai, tanulmányai, publicisztikái és lexikon szócikkei találhatóak. A függelék tartalmazza továbbá Schmeizel-

nek az alkalmi nyomtatványokban megjelent írásainak bibliográfiáját, kiegészítve a Schmeizelnek ajánlott munkákkal, a műveiről készült recenziókkal, könyvismertetésekkel és a máig kéziratban maradt (kiadatlan) írásainak felsorolásával. Ezt követően a (jelenlegi) 282 tételből álló Schmeizel-könyvtár rekonstruált állományát teszi közzé. Zárásképpen pedig az igen kiterjedt személy- és helynévmutatót találjuk, amely hathatósan segíti a munkában való eligazodást. Külön kiemelendő az alkalmi írásokban említett személyek neveire való utalása, hiszen elősegíti a könyves kutatások eredményeinek beemelését az általános történeti, irodalom- és művelődéstörténeti kutatásokba. Ezekkel együtt pedig további összefüggésekre és konnotációs lehetőségekre is lehetőség nyílik.

Természetesen egy ilyen mértékű áttekintést igénylő munka nem lehet mentes a hibáktól. Az egyes fejezetek kifejtései, a viszonylagos rövidségük miatt, rendkívül tömörnek hatnak, illetve nem mindig kerültek azonos mélységben tárgyalásra sem. Az alkalmi költemények szövegének betűhív átírásában talán túlzó és szükségtelen törekvés az eredeti nyomtatványok tipográfiájának követése (betűméret, félkövéres formázás, csillagok, vízszintes vonalak és verszszakokat elválasztó kereszt alakú szimbólumok beszúrásai), hiszen még így sem egyezik meg az eredeti tipográfiával, de ami ennél is fontosabb, hogy a szövegek megértéséhez sem adnak hozzá. Néhány (említésre sem méltó) elütés mellett esztétikailag komoly problémaként hozható fel a tördelőszerkesztő munkája.

Véleményem szerint azonban a szerző azon célja, hogy beemelje Martin Schmeizel tudományos és pedagógiai tevékenységét a szakmai köztudatba, sikerült. E munka után már nem készülhet olyan erdélyi szász irodalom- és tudománytörténeti összefoglalás, ahol (a korábbiakhoz hasonló módon) említés nélkül, vagy igen szűkszavúan „elintézhetnék" az erdélyi szász tudós polihisztort. Verók Attila jelen bemutatott írása pedig a vele kapcsolatos információknak kétségkívül hiánypótló, fontos munkáját jelenti.

Nagy Andor

Farkas Gábor Farkas, Régi könyvek, új kalandok, 12 történet a könyvtárak mélyéről, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 360.

„Minden jó történet a könyvtárban kezdődik" (14) – ez a tételmondata és szerkesztési alapelve Farkas Gábor Farkas legújabb kötetének. Az egymás mellé helyezett, pontosabban egymással sűrű hálóba kötött tizenkét szövegen keresztül ez a tétel bizonyítást is nyer. Nem csupán a filológia és a régikönyves szakma berkeiben jártas olvasók számára, hanem – ahogy a „tudományos-ismeretterjesztő könyvecske" (3) eredendő célja kijelöli – az úgynevezett laikusok számára is. A *Régi könyvek, új kalandok, 12 történet a könyvtárak mélyéről* című összeállítás éppolyan izgalmas vállalkozásnak tűnik, mint az alapját adó, 2013-as előadássorozat, amikor is a szerző-előadó arra tett kísérletet, hogy az Országos Széchényi Könyvtár alapításának 211. évfordulója előtt tisztelegve, 12 óra alatt 12 történetet osszon meg a közönséggel az általa igen jól ismert régi könyves világból. Az előadássorozat azonban a kötet szerkezetét összefogó hármas keretnek csupán az egyike. Az előszó és utószó (pontosabban a *Bevezető történet* és a *Történet vége*) igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy mitől válik indokolttá a szövegek egy kötetbe foglalása: az 1985. évi laktanyabeli történelemóra, és az 1926-ban megjelent, a mohácsi csatáról szóló antológia témakijelölő szerepének elbeszélése adja a könyv esszészerű keretét. Ez vezet be abba a történethálóba, amelyet a szerzői állítással ellentétben nemcsak a kíváncsiság tart össze. Mindezt ugyanis hol szorosabban, hol lazábban összefűzik a különálló fejezetekben fel-felbukkanó filológiai és történelmi érintkezési pontok, visszaköszönő szereplők – legyen az a szereplő valós történeti figura, egy krónikapéldány, vagy akár egy csillag. Mindehhez a szerző pontosan kijelöli a megszólalás keretét: a „tudományos komolyság" és a „könnyed tartalom" (14) váltakozása teljes mértékben megvalósul, miközben az olvasmányos, világosan elővezetett tanulmányváltozatok érthető, sima felszíne alatt kiolvas-

DOI 10.17167/MKSZ.2016.2.250

ható a komoly filológiai munka és a széles körű könyvtörténeti, művelődéstörténeti tudás is.

A kötet nyitó és záró darabja két különálló történet. Ezek három nagyobb tematikai egységet zárnak közre. Olvasócsalogató szempontból szerencsés fogás Ransanus sárkányával kezdeni, majd a nemcsak komoly bibliofil, hanem anyagi értéket is jelentő, magyarországi vonatkozású könyvek ellopásának (és visszaszerzésének) krimibe illő részleteivel zárni. A két szöveg mégsem válik le teljesen a kötetről, mert két olyan fontos nézőpontot mutat meg, amelyek a teljes gyűjteményre jellemzőek. Ezek egyike a természettudományok és ezek mai eredményei felé való nyitottság: legyen szó a paleontológusok által legújabban feltárt erdélyi őslényleletekről, a légköroptikai jelenségek leírásáról, a csillagászat eredményeiről vagy éppen a kriminalisztikai orvostudományról. (A szerzőnek a csillagászathoz való kötődése természetesen nem új keletű, hiszen Farkas Gábor Farkas előző monográfiája a *Régi könyvek, új csillagok* is ebben a témakörben mozgott.) Mindezeknek a forrásoknak a használata azonban éppoly természetesnek tűnik, mint az egyes könyvek provenienciájának a megállapítása. A kötet másik meghatározó jellemzője a filológusi nyomozás módszertana. A szövegek nagy része a klasszikus detektívregény szerkezeti sémáját használja retorikai felépítményként: a probléma vázolása után következik a bizonyítékok összevetése és értékelése, majd a „gyilkos" megtalálása, vagy legalábbis az alaposan gyanúsítható személy megállapítása (II. Lajos esetében az utóbbi két pont szó szerint értendő).

Emellett Petrus Ransanus itáliai történetíró Erdélyből kapott sárkánykoponyájának története már azért is jó nyitány, mert egy humanista íróasztalán való kutakodás jó metafora a könyv tudományos világába való belépéshez. A történetet a szerző a néhány éve előkerült ősleletek fényében értelmezi újra, miközben jól adatolt és izgalmas példákat vonultat fel a sárkánykoponyák és egyéb maradványok 17–18. századi említéseiből. Mindezt úgy, hogy nem terheli a szöveget és az olvasót hosszú hivatkozásokkal – így a történet a laikusok számára is követhető marad, ám a pontosság sem vész el.

Az első nagyobb blokkot a Budai Krónika történetét feldolgozó két szöveg jelenti. A Hess András budai nyomdája körüli kérdések közül Farkas Gábor Farkas azokra próbál fényt deríteni, amelyek Hess kiadói terveit és a *Cronica Hungarorum* munkálatait érintik. A szerző a *Cronica* dedikációját és az 1471-es év Vitéz Jánost és Janus Pannoniust érintő – tehát Hess vállalkozására is döntő befolyással bíró – politikai fordulatait tekinti kulcsnak a kérdések megválaszolásához. Hess András Budára érkezésére az 1471-es időpontot javasolja (41), ehhez a krónika előszavának szövegszerű elemzését és az olvasmánytörténeti kontextust veszi figyelembe. A szöveg folytatásaként, a harmadik „történet" az előbb emlegetett mű fennmaradt példányainak történetét mutatja be. A tíz, Bécstől Princetonig szétszóródott példány közül bővebben a kalandos úton az Egyetemi Könyvtárba került darabról olvashatunk.

A második nagyobb blokk szinte önálló kötetként is megjelenhetett volna – a II. Lajos halálának körülményeit és ennek korabeli recepcióját elemző szövegek központi szerepe már az előszó Mohácsra reflektáló soraiból is kitűnt. A három, előbeszédszerű átvezetésekkel tagolt, vagy éppen egybefűzött tanulmány a politikai reprezentáció és a kommunikációtörténet szempontjából közelíti meg a kérdést: mi történt tulajdonképpen II. Lajossal a mohácsi csata után? Farkas Gábor Farkas a Csele-patakba fulladt uralkodó, a királygyilkosság áldozatául esett vagy lefejezett király történeteinek és toposzainak vizsgálatát a korabeli érdekszférák bemutatásával kezdi, a király halála ugyanis egyáltalán nem apró mozzanat a kor politikai kommunikációját tekintve. Ezt jól bizonyítják a szerző által felvonultatott források is, amelyek hírt adnak a vélt vagy valós történésekről. Brodarics István királyi kancellár és szerémi püspök, illetve Szerémi György krónikájának vizsgálata mellett követi és pápai jelentéseket is sorra vesz, amelyeket még a korabeli török forrásokkal is szembesíti a szerző (94). A mai kor számára kultikus történelmi ponttá emelkedett mohácsi csatavesztés ezen részletét a szerző annak korabeli hírértéke szempontjából mutatja be. Az elemzéshez pedig olyan, a laikus olvasó számára izgalmas és talán meglepő

forráscsoportot is talál, mint az egykori német nyelvű röplapok, „neuezeitung”-ok (99). Ezek elemzésének koherens folytatása a következő két szöveg, amelyből az első, a detektívregények logikája szerinti helyszínelés és a tanúvallomások ütköztetése, azaz Szerémi György históriájának II. Lajos halálára vonatkozó részletének alapos elemzése, és a királygyilkosságot hirdető legenda kialakulásának vizsgálata. A záró történet pedig maga a nyomozás lezárása, méghozzá patológiai jelentéssel, amelyben az *Orvosi Hetilap* egy cikkére hivatkozva (156) elemzi újra a szerző a Sárffy Ferenc, győri várkapitánytól származó, II. Lajos holttestének megtalálásáról szóló jelentést.

A harmadik blokk eltávolodik Mohácstól, és az égi szférák terepére igyekszik ’vissza’. A csillagászati szekció szintén több tanulmányra tagolódik: első a Nikolausz Kopernikusz *Az égi pályák körforgásáról* (*De revolutionibus orbium coelestium*) magyar recepciójának feltárása, s a Magyarországon fennmaradt példányok olvasmánytörténeti elemzése. Farkas Gábor Farkas cáfolja azt a koestleri állítást, miszerint a kortársak nem olvasták Kopernikuszt (192). A 9–11. történet egy 1572-ben a Cassiopeia csillagképben feltűnt, különböző források által adatolt szupernóva szerepét, a jelenség korabeli értelmezését és ennek elméleti kontextusát járja körül. Shakespeare Hamletjétől egészen Dudith Andrásig jutunk. A párosítás mindenképp nagy ugrásnak tűnik, de a szöveg a shakespeare-i történettel elnyeri az olvasó jóindulatát, és elvezetheti a kevésbé közismert Dudith vizsgálatához. A blokk utolsó tanulmánya Báthory Zsigmond 1595. évi havasalföldi hadjárata alkalmával megjelent ’új csillag’ történetéről szól. A szerző itt bemutatja azt a folyamatot, amely révén a korabeli beszámolókban megörökített légköroptikai esemény a politikai reprezentáció eszközévé válhatott – még úgy is, hogy nem új csillagról lehetett szó, csupán egy kisebb optikai jelenségről. Ráadásként pedig megtudhatjuk azt is, hogy a németek gazdag, az égi fényjelenségeket regisztráló „történeti halo-gyűjteményt” tartanak fenn. (281)

Az utószó a kötet elején elindított személyes, esszészerű anekdoták végére tesz pontot. A kötet alapjául szolgáló előadások listája mellett az értelmezést segítő térképek és táblázatok is szerepelnek. Ezek végjegyzetbe való elhelyezése nem teljesen indokolt (összesen egy térképről és két táblázatról van szó), hisz a főszöveget gyakran tagoló ábrázolások és képek közé befértek volna, és így talán az értelmezést és jobban segítették volna. Oldalnyi felsorolást adó hivatkozásjegyzék nincs, helyette – ahogy a tudományos-ismeretterjesztés ideájához szerencsésebb – csupán „ajánlott irodalom” szerepel, amelyből nemcsak az alapvető szakirodalmat ismerhetjük meg, hanem azt is, hogy a most olvasott szövegek jó része tanulmány formájában már korábban megjelent. A kötet egyik első anekdotájában a szerző felhívja a figyelmet egy régi szövegének nyomdahibájára, mely során „pápai bula” került a szövegbe (természetesen a bulla helyett) (13) – a történet egyúttal az ilyen balesetek elkerülhetetlenségére is utal. (Néhány sajtóhiba azonban az új kötetben is felbukkan, például: „lelet gazdag” (18), „sárkány-keresésbe” (25), „strassbourgi” (58) „ex libris-sze” (186), „Akadémia-könyvtárában” (187).) A szedéstükör eleganciája azonban kárpótol, és mindaz, amit a „tudományos-ismeretterjesztő könyvecske” megvalósít.

A szövegek tudományos háttere ugyanis jól érezhető olvasás közben, a trükk a szerkesztés azon módjában rejlik, hogy a megszokott kutatástörténeti és szakirodalmi bevezető általában a szövegek második felében helyezkedik el, és előre kerül maga a kaland. Míg a kötet összefüggő, egységes narratívaként nem olvasható, nagy erénye, hogy lehetőséget ad a többszintű olvasásra: a szerző szinte a legalapvetőbb dolgok magyarázatát is belefűzi szövegébe, (lásd a „matrica” mint szakszó magyarázatát) de ezek az odavetett megjegyzések nem zavaróak, mert nem teszik a szöveget didaktikussá. Mindeközben a színteret jól ismerő kutatótársaknak is nyújt új információkat és kutatási eredményeket Farkas Gábor Farkas könyve. A szakmai közegen túli célközönség megragadását úgy éri el, hogy a pontosságot és adatgazdagságot nem áldozza fel. Nem romantizáló homályos regényelemekkel teszi érdekfeszítővé és izgalmassá az adott történetet, hanem az elbeszélés retorikája,

nyomvonala és beszédmódja tudja megszólítani a laikus olvasót is. Ez pedig, az irodalomtudományban talán keveset képviselt tudományos-ismeretterjesztés igényes és magas fokon történő művelése, nem elhanyagolható fontosságú feladat. Nemcsak (sőt, talán kevésbé) azért, amiért a szerző M. I.-t idézi: „meg kell tanulnotok, hogy a kibocsátó közeg – hiszen egyetem nélküli országnak is szüksége van értelmiségre – felé is van kötelességetek" (312). Hanem azért is, mert ezt a közegnek is el kell hinnie. Ehhez pedig talán ez az egyik legszükségesebb: az igényesen működtetett tudományos-ismeretterjesztés, amely kivezet a tudományos beszédmód sokak számára zárt fellegvárából.

Markó Anita

SZÁMUNK SZERZŐI

Bakonyi Zsuzsanna, Országos Széchényi Könyvtár, *bakonyi.zsuzsanna@oszk.hu*
Buda Attila, *buda.attila@gmail.com*
Dobás Kata, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Kritikai kiadás és forrásföltárás: Kosztolányi Dezső Kutatócsoport, *kata.dobas@gmail.com*
Farkas Gábor Farkas, Országos Széchényi Könyvtár, *gfarkas@oszk.hu*
Knapp Éva, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, *knapp.eva@lib.elte.hu*
Kocsis Lajos, Szerencsi Szakképzési Centrum Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakközépiskolája, Szakiskolája, *kocsis.l@vipmail.hu*
Markó Anita, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, A magyar reneszánsz doktori program, *anitamarko89@gmail.com*
Mózes Huba, *mozes.h@freemail.hu*
Nagy Andor, Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Intézet, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, *nagyandor.mail@gmail.com*
Németh S. Katalin, *katalinnemeth@hotmail.com*
Rózsa Mária, *rozsam@t-online.hu*
Schmelczer-Pohánka Éva, Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, *evapohanka@hotmail.com*
Simon Melinda, Szegedi Tudományegyetem, Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék, *msimon@hung.u-szeged.hu*
Tamás Ágnes, Szegedi Tudományegyetem, Történeti Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék, MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport, *tagnes83@yahoo.com*
Vass Johanna, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Könyvtártudomány Doktori Program, *vass.johanna@gmail.com*
Verók Attila, Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Intézet, Kulturális Örökség és Művelődéstörténet Tanszék, *verok@ektf.hu*

Folyóiratunknak ez a száma
az Országos Széchényi Könyvtár,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE